

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

№ 7(12) / 2018

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 7(12)

Київ 2018

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **HEB elibrary.ru; Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: РИНЦ; Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; JOURNAL FACTOR; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Scientific Indexing Services; Electronic Journals Library; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; Open J-Gate; Cosmos Impact Factor; The Journals Impact Factor (JIF); CrossRef.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене у Перелік наукових фахових видань України,
відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 693 від 10 травня 2017 року.

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2018

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2018

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Головний редактор: **Омельчук Василь Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)
Заступник головного редактора: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Київ, Україна)

Відповідальний редактор: **Мушенюк Віктор Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Члени редакційної колегії

Член редакційної колегії: **Арістова Ірина Василівна** — доктор юридичних наук, професор (Суми, Україна)
Член редакційної колегії: **Бондаренко Ігор Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Братислава, Словачька Республіка)

Член редакційної колегії: **Галуцько Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, професор, (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гиренко Інна Володимирівна** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Глушков Валерій Олександрович** — доктор юридичних наук, професор, (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Головко Олександр Миколайович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Грохольський Володимир Людвигович** — доктор юридичних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Єлісєєв В'ячеслав Сергійович** — доктор юридичних наук, доцент (Москва, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Мустафазаде Айтен Інглаб** — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану, депутат Міллі Меджлису Азербайджанської Республіки (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Іманли Магомед Нагі** — доктор юридичних наук, професор (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Калюжний Ростислав Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Кіндюк Борис Володимирович** — доктор юридичних наук, доктор географічних наук, професор (Тернопіль, Україна)

Член редакційної колегії: **Клемпарський Микола Миколайович** — доктор юридичних наук, професор (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Макарова Тамара Іванівна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мельничук Ольга Федорівна** — доктор юридичних наук, доцент (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Овчарук Сергій Станіславович** — доктор юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапенко Олексій Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Пивовар Юрій Ігорович** — доктор філософії в галузі права, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Світличний Олександр Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сидор Вікторія Дмитрівна** — доктор юридичних наук, професор (Чернівці, Україна)

Член редакційної колегії: **Таранова Тетяна Сергіївна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Самохін Анатолій Вікторович** — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Анатолій Юхимович** — кандидат юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Панталієнко Петро Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, суддя Верховного суду України у відставці (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Хіміч Ольга Миколаївна** — кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Легенький Микола Іванович** — кандидат педагогічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоредана Джані Агуїре** — доктор права, професор (Італійська Республіка)

Член редакційної колегії: **Лоренцмайєр Штефан** — доктор юридичних наук, професор (Аугсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

Член редакційної колегії: **Фунта Растіслав** — кандидат юридичних наук, доцент (Сладковічово, Словацька Республіка)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Зверев Сергій Миколайович, Ігнат'єва Аліна Ігорівна**
 МІСЦЕ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ 7
- Ткачук Наталія Андріївна**
 АКТУАЛЬНІ КІБЕРЗАГРОЗИ СУЧАСНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА 11
- Червенкова Марина Георгіївна**
 РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ РЕЛІГІЇ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ
 ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН..... 20

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Литвиненко Ольга Сергіївна**
 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ ЗА НОВІТНІМ ГОСПОДАРСЬКИМ
 ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 28

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Мельничук Ольга Федорівна, Мельничук Максим Олегович**
 ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ЯК ЗАСОБУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ...34
- Панова Ірина Юріївна**
 ОСОБЛИВОСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНИЙ
 ОГЛЯД ТА ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 42

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Гора Роман Михайлович**
 ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ЗЛОВЖИВАННЯ
 ПОВНОВАЖЕННЯМИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА
 НЕЗАЛЕЖНО ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ 49

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

- Гбур Люся Володимирівна, Павленко Валерія Ігорівна**
 МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ХАБАРНИЦТВА ТА КОРУПЦІЇ..... 57

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

- Базарник Богдан Ігорович**
 ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІВ 64

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Zverev Sergey, Ignatieva Alina

THE PLACE OF MILITARY LAW IN THE SYSTEM OF LAW OF UKRAINE 7

Tkachuk Nataliya

ACTUAL CYBER THREATS OF CURRENT SECURITY ENVIRONMENT 11

Chervienkova MarynaDECISION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE RELIGION AND
GOVERNMENT OF PUBLIC-RELIGIOUS RELATIONS..... 20

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Lytvynenko OlgaLEGAL REGULATION OF ELECTRONIC EVIDENCE ON THE LATEST ECONOMIC PROCEDURAL
LEGISLATION OF UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES..... 28

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Melnychuk Olha, Melnychuk MaksymLEGAL ASPECTS OF THE STATE LANGUAGE AS THE IDENTIFICATION OF UKRAINIAN
NATION ..... 34**Panova Irene**FEATURES OF COOPERATION IN TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE: GENERAL
REVIEW AND LEGAL ANALYSIS..... 42

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Gora RomanTHE PROBLEM OF DEFINITION OF SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES OF THE ABUSE
OF AUTHORITY BY AN OFFICIAL OF A LEGAL ENTITY OF PRIVATE LAW, IRRESPECTIVE OF
ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM ..... 49CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATING ACTIVITIES**Hbur Lusia, Pavlenko Valeriia**

THE METHOD OF INVESTIGATION OF BRIBERY AND CORRUPTION 57

PHILOSOPHY OF LAW

Bazarnik Bogdan

PROFESSIONALIZATION AS A COMPUTER COMPETENCY OF JUDGES 64

Zverev Sergey

*Head of the Department of Material-Technical Support,
Lieutenant-Colonel, Lecturer of the Department of Training Reserve Officers
Yaroslav Mudryi National Law University*

Зверев Сергій Миколайович

*заступник начальника факультету з матеріально-технічного забезпечення,
підполковник, викладач кафедри підготовки офіцерів запасу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Зверев Сергей Николаевич

*заместитель начальника факультета по материально-техническому обеспечению,
подполковник, преподаватель кафедры подготовки офицеров запаса
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Ignatieva Alina

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer of the Department of Military Disciplines
Yaroslav Mudryi National Law University*

Ігнат'єва Аліна Ігорівна

*кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Игнатьева Алина Игоревна

*кандидат педагогических наук,
преподаватель кафедры общевоинских дисциплин
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4187

THE PLACE OF MILITARY LAW IN THE SYSTEM OF LAW OF UKRAINE

МІСЦЕ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

МЕСТО СИСТЕМЫ ВОЕННОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ ПРАВА УКРАИНЫ

Summary. The article investigates the ontological approach to the perception of military law, the essence is determined, which is manifested, first of all, in the institutionalized set of legal norms governing the established relations in the military sphere of society. Scientific research in the study of military law refers to the national system of law and, in the first place, the constitutional foundations of the state system. The urgency of these issues is significantly increasing in connection with the reform of the Armed Forces of Ukraine. Therefore, the authors examine the legal system of the norms of the military law, its public-law nature and place in the system of Ukrainian law. Therefore, we can testify to the theoretical study of the system of military law as an important component in the development of the Ukrainian state.

Characteristics of the legal regime should be carried out by identifying the features of the subject, the method and purpose of legal regulation. It should be noted that by defining the military law as one of the links in the complex interconnections of the system of law, it is necessary to focus on the scientific substantiation of the very possibility of assigning a military law to the elements of this system. The formation of a system of military law and its structural components gives a quite logical explanation of the existence of complex branches as obligatory elements of the national legal system.

The definition of military law, the disclosure of its features, is accompanied by the study of the peculiarities of the legal sources of this complex branch of law.

Legal sources of military law form the normative system and contribute to the definition of the sector. Legal regulation of military law is considered one of the elements of the implementation of the external function of the state – the protection of sovereignty, integrity and territorial integrity, since the right to establish relations in the military sphere of social relations directly depends on the concept of national security and, through the prism of the system, affects not only society but also every citizen of the state.

Key words: military law, nature, complex of legal norms, state administration, normative-value components, state structure, system of law, perception, conceptual principles.

Анотація. У статті досліджено онтологічний підхід до сприйняття військового права, визначено сутність, яка виявляється, насамперед, в інституційному комплексі правових норм, які регулюють усталені відносини у військовій сфері суспільства. Наукові пошуки в дослідженні військового права стосуються національній системі права і в першу чергу конституційних основ державного устрою. Актуальність зазначених питань суттєво зростає у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України. Тому автори досліджують правову систему норм військового права, його публічно-правову природу та місце в системі українського права. Тому можна засвідчити про теоретичне опрацювання системи військового права як важливої складової в процесах розвитку Української держави.

Характеристика правового режиму повинна здійснюватися шляхом виявлення особливостей суб'єкта, способу та мети правового регулювання. Слід зазначити, що визначаючи військовий закон як однієї із ланок у складних взаємозв'язках системи права, необхідно зосередити увагу на науковому обґрунтування самої можливості віднесення військового закону до елементів цієї системи. Формування системи військового права та його структурних компонентів дає цілком логічне пояснення існування складних галузей як обов'язкових елементів національної правової системи.

Визначення військового права, розкриття його особливостей супроводжується вивченням особливостей правових джерел цієї складної галузі права.

Юридичні джерела військового права формують нормативну систему та сприяють визначенню сектору; правове регулювання військового права вважається одним із елементів реалізації зовнішньої функції держави – захисту суверенітету, цілісності та територіальної цілісності адже право встановлювати відносини у військовій сфері суспільних відносин безпосередньо залежить від концепції національної безпеки і, через призму системи, впливає не тільки на суспільство, а й на кожного громадянина держави.

Ключові слова: військове право, природа, комплекс правових норм, державне управління, нормативно-ціннісні складові, державний устрій, система права, сприйняття, концептуальні засади.

Аннотация. В статье исследованы онтологический подход к восприятию военного права, определена сущность, которая проявляется прежде всего в институциональном комплексе правовых норм, регулирующих сложившиеся отношения в военной сфере общества. Научные поиски в исследовании военного права касаются национальной системе права и в первую очередь конституционных основ государственного устройства. Актуальность указанных вопросов существенно возрастает в связи с реформированием Вооруженных Сил Украины. Поэтому авторы исследуют правовую систему норм военного права, его публично-правовую природу и место в системе украинской права. Тому можно говорить о теоретическом обработки системы военного права как важной составляющей в процессах развития Украинского государства.

Характеристика правового режима должна осуществляться путем выявления особенностей субъекта, способа и цели правового регулирования. Следует отметить, что определяя военный закон как одной из звеньев в сложных взаимосвязях системы права, необходимо сосредоточить внимание на научном обоснование самой возможности отнесения военного закона к элементам этой системы. Формирование системы военного права и его структурных компонентов дает вполне логичное объяснение существования сложных отраслей как обязательных элементов национальной правовой системы.

Определение военного права, раскрытие его особенностей сопровождается изучением особенностей правовых источников этой сложной отрасли права.

Юридические источники военного права формируют нормативную систему и способствуют определению сектора. Правовое регулирование военного праву считается одним из элементов реализации внешней функции государства – защиты суверенитета, целостности и территориальной целостности ведь право устанавливать отношения в военной сфере общественных отношений напрямую зависит от концепции национальной безопасности и, через призму системы, влияет не только на общество, но и на каждого гражданина государства.

Ключевые слова: военное право, природа, комплекс правовых норм, государственное управление, нормативно-ценностные составляющие, государственное устройство, система права, восприятия, концептуальные основы.

Problem statement in general form. In contemporary Ukrainian jurisprudence, enough attention is paid to the issues of military-parochial regulation, the development of military-legal problems that have special legal significance. The study of issues of military regulation was carried out in the area of public law. Scientists advocated a scientific position on the assignment in any state of the issues relating to the legal status of military servicemen in military law.

Military law is separated into the Ukrainian legal system as a complex branch of law through its own legal regime. The legal regime of military law is a doctrinal category that reveals the institutional and functional characteristics of the military law, defining it as a complex branch of law with the simultaneous formation of components of this branch of modern law through acts of special mechanisms, namely, through a special intra-industry legal regime) [7, p. 238].

Analysis of recent researches. Some problems related to the economic activities of military units, were considered by representatives of economic-legal, civil law, land-law, military-administrative science. In the works of V. K. Belov, P. P. Bogutskogo, A. M. Vinnik, A. R. Zeldina, I. V. Kyrylenko, P. M. Kondik, A. V. Kudashkina, I. Y. Mark, V. I. Muntian, Y. A. Poniatchenko, O. M. Surkov and others. The general issues of organization of military economy, signs of the legal regime of military-economic activity at the present stage of the existence of the Armed Forces as one of the varieties of the special regime of economic activity were violated. Separate aspects of the legal status of property, which is enshrined in military units, including received from their own economic activity, devoted to the work of A. V. Venediktova, V. V. Vinogradova, V. V. Lesnoy, O. M. Pashchenko, M. Z. Romanyuk, V. S. Shcherbina and L. M. Smorzakova.

Formulating the goals of the article. The aim of the article is to develop theoretical and practical provisions that determine the legal nature of relations in the field the economic activity of the Armed Forces, revealing the problems of its practical realization, search and substantiation of possible ways of their solution, formulation proposals for the improvement of the national legislation in this area.

Presenting main material. The purpose of legal regulation fills the legal regime with a program in which the use of one or another method of legal regulation in relation to a specific sphere of public relations is established.

The subject of military law forms a complex of public relations regarding the organization, activity of the Armed Forces of Ukraine, other military formations, as well as social relations, in connection with the in-

troduction of mechanisms of military organization of society. Relations between citizens, servicemen, state bodies, military authorities, military servants who arise inside the system [4, art. 1131].

The methodological foundations of the study of the system of military law are concentrated in the general theory of law and go beyond the scope of jurisprudence. It is impossible to get closer to the objective truth in the right to know due to exclusively legal-scientific instruments that are limited to the field of special knowledge. The right can not be placed in the framework of special-scientific research, according to S. S. Alekseev [1, p. 3].

The definition of the essence of military law should be based on such essential features:

1. Normative (military law consists of norms and rules of a general nature which are constantly applied and used);

2. Formal certainty (ie, the rules of the military law are fixed in writing as subjective rights and obligations;

3. Mandatory, that is, military regulations are binding for all parties in the legal sphere, they are addressed on the one hand — an unlimited number of persons, on the other hand, they are exclusively personified, or concern a certain group of people, the obligatory military-legal requirements are established and ensured by a series of sanctions that are coercive [2, p. 25];

4. Regulatory (military law acts as a regulator of social relations, social value — clearly defined spheres of conduct, the application of restrictions on the activities of individuals, and the guarantee of legitimate rights and interests of the state, while the obligations of servicemen to restrict their behavior— are imperative character;

5. Connection with the state, in accordance with the Law “On the Fundamentals of National Security of Ukraine”, the military organization of the state is defined as the totality of the authorities;

6. Procedural (rules of procedural law, algorithm of acceptance of orders and their implementation is a guarantee of legal behavior and ensuring the goals and objectives of the established rules;

7. Systemic (integrating a holistic system of interconnected norms;

8. Structural, military law is structured according to the rules of the system into smaller complexes, sub-sectors, institutes [7, p. 14].

You should also pay attention to ways of influencing the life and work of the Armed Forces, that is:

– protection of social relations that arise in legal acts;

- ensuring proper organization, relations in the army;
- to facilitate the establishment of new social relations;
- guaranteeing the protection of the combat capability of the armed forces, the promise of military service [3, p. 97].

Conclusions prospects for further research. In our study, we found that military law is a complex branch of law, a system of mandatory norms, formally defined rules of conduct in the military-public sphere, which

are protected by the state, regulate social relations, the main purpose of which is to ensure the protection of the state, its sovereignty, territorial integrity in the conditions of realization of the social and legal status of servicemen and their family members.

Therefore, military law forms a complex of public relations regarding the organization, activity of the Armed Forces of Ukraine, military formations, that is, the field of law, which aims to improve and aim at protecting the rights and freedoms of the state and citizens in general.

References

1. Збірник нормативно-правових актів і довідкових матеріалів з деяких питань соціального забезпечення та проходження служби військовослужбовцями — учасниками антитерористичної операції / 2-ге видання (електронне видання) / автори-укладачі С. П. Пасіка, О. О. Опанасенко та ін. // За заг. ред. В. В. Балабіна — К.: ВІКНУ, 2015. — 356с. 5. Конституція України. Науково-практичний коментар. Х. «Право», 2003, К., «ІнЮре», 2003 — с. 808
2. Конституція України: офіц. текст: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 травня 1996 р., зі змінами і доп., внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. [Ст. 17].
3. Кодекс відповідальності військовослужбовців 2-ге видання: Навчальний посібник. Збірник нормативно-правових актів / Автори-укладачі В. В. Забарський, С. П. Пасіка та інші // За заг. ред. В. В. Балабіна. — К.: ВІКНУ, 2014.
7. Правова доктрина України: у 5 т. — Т. 1. — Х.: Право, 2013. — 975 с.
4. Офіційний вісник України. — 2003. — № 24. — Ст. 1131.
5. Офіційний вісник України. — 2003. — № 35. — Ст. 1893.
6. Харитонова І. О. До питання про класифікацію правових відносин / Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. — Вип. 125: Правознавство. — Чернівці, 2001. — С. 13–16.
7. Юридична енциклопедія. В 6 томах / Ред. кол.: Ю. С. Шемчушенко та ін. — К.: Укр. енцикл. 1998. — Т. 2: Д–Й. — 1999.

References

1. Zbirnik normativno-pravovih aktiv i dovidkovih materialiv z deyakih pitan sotsialnogo zabezpechennya ta prohodzhennya sluzhbi viyskovosluzhbovtzyami — uchashnikami antiteroristichnoyi operatsiyi / 2-ge vidannya (elektronne vidannya) / avtori-ukladachi S. P. Pasika, O. O. Opanasenko ta in. // Za zag. red. V. V. Balabina — K. VIKNU, 2015. — 356s. 5. Konstitutsiya Ukrayini. Naukovo-praktichniy komentar. H. — “Pravo”, 2003, K., “InYure”, 2003, pp.808
2. Konstitutsiya Ukrayini: ofits. tekst: priynyata na p'yatiy sesiyi Verhovnoyi Radi Ukrayini 28 travnya 1996 r., zi zminami idop., vnesenimi Zakonom ukrayini vid 8 grudnya 2004 r. [art.17].
3. Kodeks vidpovidalnosti viyskovosluzhbovtziv 2-ge vidannya: Navchalniy posibnik. Zbirnik normativno-pravovih aktiv / avtori-ukladachi V. V. Zabarskiy, S. P. Pasika ta inshi // Za zag. red. V. V. Balabina. — K.: VIKNU, 2014. 7. Pravova doktrina Ukrayini: u 5 t. — T. 1. — H.: Pravo, 2013. — pp.975.
4. Ofitsiyiniy visnik Ukrayini. — 2003. — no24. — art. 1131.
5. Ofitsiyiniy visnik Ukrayini. — 2003. — no 35. — art. 1893.
6. Haritonova I. O. Do pitannya pro klasifikatsiyu pravovih vdinosin / Naukoviy visnik Chernivetskogo unIversitetu: Zbirnik nauk.prats. — Vip. 125: Pravoznavstvo.-Chernivtsi, 2001. — pp.13–16.
7. Yuridichna entsiklopedIya. V 6 tomah / Red. kol.: Yu. S. Shemchushenko ta in. — K.: Ukr. en-tsikl. 1998. — T. 2: D–Y. — 1999.

Ткачук Наталія Андріївна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України*

Ткачук Наталия Андреевна

*кандидат юридических наук, старший научный сотрудник
Научно-исследовательский институт информатики и права
Национальной академии правовых наук Украины*

Tkachuk Nataliya

*PhD in Law, Senior Research Officer
Research Institute of Informatics and Law of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4183

АКТУАЛЬНІ КІБЕРЗАГРОЗИ СУЧАСНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

АКТУАЛЬНЫЕ КИБЕРУГРОЗЫ СОВРЕМЕННОЙ СФЕРЫ БЕЗОПАСНОСТИ

ACTUAL CYBER THREATS OF CURRENT SECURITY ENVIRONMENT

Анотація. У статті автор досліджує сутність основних кіберзагроз сучасного безпекового середовища, а також особливості їх реалізації в Україні як елементу гібридної агресії з боку Російської Федерації.

Автором виділено такі загрози як кібертероризм, кібервійна, кібершпигунство та кіберзлочинність, які на сучасному етапі визначаються основними загрозами кібербезпеці у переважній більшості держав та є актуальними і для України. У статті розглядаються зміст, основні суб'єкти, об'єкти та безпосередні механізми реалізації таких загроз. Особлива увага приділяється дослідженню кіберагресії РФ, яка фактично використовує Україну як полігон для випробувань кіберзброї, реалізації комплексних кібероперацій, а також відпрацьовує механізми використання кібератак у якості інструментів спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив життєво важливих інтересів України та забезпечення власних політичних переваг.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій у поєднанні із кардинальними змінами сучасного безпекового середовища відбулася значна трансформація кіберзагроз національній безпеці держави. Визначено, що на сьогодні, найбільшу небезпеку, що надходить з кіберпростору, для життєво важливих інтересів України становить протиправний кібернетичний вплив спецслужб іноземних держав (у першу чергу, Російської Федерації), терористичних організацій та інших злочинних угруповань на комп'ютерні системи органів державної влади та об'єкти критичної інфраструктури з метою реалізації акцій кібершпигунства, кібертероризму, масованих кібератак, а також проведення спеціальних інформаційних операцій проти України.

Автор доходить до висновку, що в ході протиправного кібернетичного впливу може одночасно реалізовуватися декілька загроз, взаємопов'язаних між собою, а також до їх реалізації можуть бути залучені кардинально різні суб'єкти, зокрема, підконтрольні спецслужбам хакерські угруповання та приватні ІТ-компанії, що свідчить про комплексність та складний характер сучасних кіберзагроз, а також часткове зрощення їх традиційних видів як то: «кібервійна», «кібершпигунство», «кіберзлочинність» та «кібертероризм».

З огляду на отримані висновки, автором обґрунтовується необхідність комплексного підходу на загальнодержавному рівні до організації протидії актуальним кіберзагрозам, що в першу чергу, має передбачати підвищення кібербезпечових спроможностей держави та розбудову ефективних механізмів взаємодії основних суб'єктів національної системи кібербезпеки України.

Ключові слова: кібербезпека, кіберзагрози, кібертероризм, кіберзлочинність, кібервійна, кібершпигунство.

Аннотация. В статье автор исследует сущность основных киберугроз современной среды, а также особенности их реализации в Украине в качестве элемента гибридной агрессии со стороны Российской Федерации.

Автором рассмотрены следующие угрозы: кибертерроризм, кибервойна, кибершпионаж и киберпреступность, которые на современном этапе выделяются как основные угрозы кибербезопасности в большинстве государств, а так же являются актуальными для Украины. В статье рассматриваются суть, основные субъекты, объекты и непосредственные механизмы реализации таких угроз. Особое внимание уделяется исследованию киберагрессии РФ, которая фактически использует Украину как полигон для испытаний кибероружия, реализации комплексных киберопераций, а также отработывает механизмы использования кибератак в качестве инструментов специальных информационных операций, направленных на подрыв жизненно важных интересов Украины и обеспечения собственного политического преимущества.

По результатам проведенного исследования установлено, что в условиях стремительного развития информационных технологий в сочетании с кардинальными изменениями современной среды произошла значительная трансформация киберугроз национальной безопасности государства. Определено, что сегодня, наибольшую опасность, исходящую из киберпространства, для жизненно важных интересов Украины составляет противоправное кибернетическое воздействие спецслужб иностранных государств (в первую очередь, Российской Федерации), террористических организаций и других преступных группировок на компьютерные системы органов государственной власти и объекты критической инфраструктуры с целью реализации акций кибершпионажа, кибертерроризма, массовых кибератак, а также проведение специальных информационных операций против Украины.

Автор приходит к выводу, что в ходе противоправного кибернетического воздействия может одновременно реализовываться несколько угроз, взаимосвязанных между собой, а также к их реализации могут быть привлечены кардинально разные субъекты, в том числе подконтрольные спецслужбам хакерские группировки и частные ИТ-компании, что свидетельствует о комплексности и сложном характере современных киберугроз, а также частичном сращении их традиционных видов, таких как «кибервойна», «кибершпионаж», «киберпреступность» и «кибертерроризм».

Учитывая полученные выводы, автором обосновывается необходимость комплексного подхода на общегосударственном уровне к организации противодействия существующим киберугрозам, что в первую очередь, должно предусматривать усовершенствование сил и средств государственного сектора безопасности в данной сфере, а так же развитие эффективных механизмов взаимодействия между основными субъектами национальной системы кибербезопасности Украины.

Ключевые слова: кибербезопасность, киберугрозы, кибертерроризм, киберпреступность, кибервойна, кибершпионаж.

Summary. In the article, the author investigates the essence of the main cyber threats of the modern security environment, as well as the peculiarities of their manifestation in Ukraine as an element of hybrid aggression of the Russian Federation.

The author defines such threats as cyber terrorism, cyber war, cyber-espionage and cybercrime, which at present are determined by the vast majority of states as the main threats to cyber security and are relevant for Ukraine as well.

The article deals with the content, main subjects, objects and mechanisms of such threats. Particular attention is paid to the study of Russian cyber aggression, which uses Ukraine as a testing ground for cyber warfare and complex cyber-attacks as well as develops mechanisms for using cyber-attacks as a tool of special information operations aimed at undermining the vital interests of Ukraine and securing Russia's political advantages.

According to the results of the study, it was found that in the conditions of rapid development of information technologies in combination with radical changes in the modern security environment, a significant transformation of cyber threats to the national security of the state took place.

It is shown, that today the greatest danger coming from the cyberspace is the unlawful cyber influence of the special services of foreign powers (first of all, the Russian Federation), terrorist organizations and other criminal groups on the computer systems of state authorities and critical infrastructure for the purpose of cyber-espionage, cyber terrorism, massive cyber attacks, and carrying out of special informational operations against Ukraine.

The author concludes that in the course of the unlawful cyber influence several threats that are interrelated can be manifested simultaneously, as well as their realization may involve radically different entities, in particular, hacking groups and private IT companies controlled by special services. The following testifies to the complexity and advanced nature of modern cyber threats, as well as the partial merging of their traditional types such as «cyber war», «cyber-espionage», «cybercrime» and «cyber terrorism».

Taking into account the obtained conclusions, the author substantiates the necessity of comprehensive approach at the national level to the organization of counteraction to current cyber threats with priority on enhancing cyber capabilities of the state and developing effective mechanisms of interaction between the main subjects of the National Cyber Security System of Ukraine.

Key words: cyber security, cyber threats, cyber terrorism, cybercrime, cyber war, cyber-espionage.

Постановка проблеми. Аналіз кібербезпекових стратегій іноземних країн дозволяє зробити висновок, що на сучасному етапі основними загрозами кібербезпеці у переважній більшості держав визначаються кібертероризм, кібервійна, кібершпигунство та кіберзлочинність. Причому диференціація згаданих загроз залежить від суб'єкта протиправних посягань, способу їх реалізації, об'єкту посягань та кінцевої мети. Незважаючи на те, що у вітчизняному законодавстві відсутнє чітке визначення та класифікація кіберзагроз, згадані загрози є актуальними і для нашої держави, а ефективна протидія ним визначена Стратегією кібербезпеки України як обов'язкова умова для забезпечення безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави [1].

Особливої актуальності протидія кіберзагрозам набула для України з початком гібридної агресії Російської Федерації, яка фактично використовує нашу державу як полігон для випробувань кіберзброї, реалізації комплексних кібероперацій, а також відпрацьовує механізми використання кібератак у якості інструментів спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підлив життєво важливих інтересів України та забезпечення власних політичних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що окремі аспекти та особливості кіберзагроз у розрізі дослідження організаційно-правових засад забезпечення кібербезпеки вивчалися на різних етапах такими науковцями, як О. Бойченко, В. Бутузов, Дж. Вейман, О. Галушкін, Е. Гельбштейн, О. Глазов, О. Капто, Р. Кларк, В. Пилипчук, І. Хантер, Т. Яцик та ін. Водночас, необхідно зауважити, що в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та перетворення кіберпростору на новітній вимір військового протистояння визначення змісту та особливостей кіберзагроз сучасного безпекового середовища України не втрачає своєї актуальності та є важливим для подальшого вироблення комплексних заходів протидії на загальнодержавному рівні.

Метою статті є дослідження сутності основних кіберзагроз сучасного безпекового середовища — кібертероризму, кібервійни, кібершпигунства та кіберзлочинності, а також особливостей їх реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу

Кібертероризм. Стрімкий прогрес у розвитку інформаційних технологій та поступове перетворення кіберпростору на поле й інструмент протистояння призвели до виникнення нових істотних проблем у сфері міжнародної безпеки, однією з яких стала

актуалізація загрози кібертероризму як нового виклику безпековому середовищу держави.

На сьогодні, у світі не існує єдиного визначення кібертероризму, суперечливими є і підходи до розуміння його сутності. Деякі науковці відносять кібертероризм до різновиду кіберзлочинів [2; 3], такий підхід закріплений і у законодавстві окремих країн. Наприклад, у Туреччині кібератаки здійснені терористами кваліфікуються як комп'ютерні злочини [4].

Інші вчені вважають, що кібертероризм є самостійним явищем та потребує окремого законодавчого механізму протидії [5]. Кібертероризм як окремих склад злочину наявний у кримінальному законодавстві Індії та Пакистану. Причому покарання, що передбачене за цей злочин, досить суворе — довічне ув'язнення в Індії та смертна кара у Пакистані [6]. Також, існує наукова думка, що за своєю сутністю кібертероризм тотожний до інформаційного тероризму [7; 8] або інформаційного протиборства [9].

Розділяємо думку, що кібертероризм є різновидом традиційного тероризму, тож до нього можуть повною мірою застосовуватись існуючі норми міжнародного та національного права у сфері боротьби з тероризмом. Водночас, з метою оптимізації організаційно-правових засад антитерористичної діяльності існує потреба у чіткому розмежуванні власне кібертероризму та використання мережі Інтернет терористами з метою інформаційного, організаційного та фінансового забезпечення своєї діяльності.

Кваліфікуючою ознакою кібертероризму має бути наявність мети, ідентичній меті традиційного тероризму (порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту та ін.), а також належність комп'ютерів, їх мереж та комп'ютерної інформації не тільки до засобу, а й до предмету скоєння злочину.

На сьогоднішній день комп'ютерні атаки, що здійснюються терористами або хакерськими групами, афілійованими до терористичних організацій, як правило, направлені на: виведення з ладу інформаційно-телекомунікаційних систем та систем зв'язку за допомогою вірусів або спаму; тимчасове блокування публічних веб-сайтів шляхом масованих DDOS-атак; атаки на офіційні веб-сайти або сторінки у соціальних медіа органів державної влади та комерційних організацій з метою розміщення повідомлень терористичного спрямування; несанкціонований доступ в систему з метою викрадення даних або її використання в організації кібератак на інші системи (н-д, створення бот-мереж); незаконне оприлюднення персональних даних у мережі Інтернет стосовно політиків, правоохоронців чи військовослужбовців у поєднанні із прямими погрозами [10].

Існує думка, що загроза кібертероризму значно перебільшена, по-перше, через те, що рівень кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури, які залишаються основним об'єктом кібертерористичної діяльності, є досить високим, а по-друге, для організації вдалого акту кібертероризму, що може призвести до тяжких наслідків, необхідні значні ресурси, сили та засоби, які на сьогоднішній день відсутні у терористичних організацій [11].

Однак, не зважаючи на те, що до цього часу кібератаки, здійснені терористами, ще не призводили до людських жертв, техногенних катастроф або інших тяжких наслідків, повномасштабна реалізація загрози кібертероризму є лише питанням часу. Вдалі кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури, що були здійснені хакерами, в тому числі, під впливом терористичної ідеології [12], засвідчують перетворення кібертероризму на актуальну загрозу національній та міжнародній безпеці. Саме тому питання протидії кібертероризму та захисту критичної інфраструктури держави є нагальним питанням сфери безпеки.

Враховуючи виклики вітчизняного безпекового середовища та терористичну діяльність «ДНР» та «ЛНР» на сході України, яка повною мірою знаходить своє відображення і в кіберпросторі, виникає потреба у розбудові комплексного механізму протидії цьому явищу, який перш за все, має виконувати превентивну функцію.

Для цього, в першу чергу, необхідно підвищувати потенціал суб'єктів боротьби з кібертероризмом (у т.ч. розширити застосування новітніх інформаційних технологій в інтересах антитерористичної діяльності), підвищити рівень кіберзахисту критичної інфраструктури держави, а також забезпечити поінформованість населення про загрозу кібертероризму.

Кібервійна. Інша загроза кіберпростору, яка за своєю суттю та наслідками може бути прирівняна до військового протистояння між державами є загроза кібервійни. На думку західних експертів, кібервійна — це дії однієї держави з проникнення у комп'ютери або мережі іншої держави для досягнення власних цілей із заподіяння шкоди або руйнування [13, с. 29]. Деякі науковці визначають кібервійну як протистояння у мережі Інтернет, направлене, в першу чергу, на виведення з ладу комп'ютерних систем державних органів країни-супротивника, а також інформаційних систем її критичної інфраструктури [14].

Існує ще одна доволі цікава думка, щодо сутності сучасних кібервійн, яка заслуговує на увагу у контексті масованих інформаційних впливів як елемен-

ту міждержавного протистояння, що проектується у кіберпросторі. Відповідно до неї, кібервійна — це, насправді, війна «фейків», які створюють одні з метою зробити винуватими інших [15].

Ми погоджуємося з А. Капто [16, с. 617–618], який вважає, що «кібервійна» означає вищу ступінь кіберконфлікту між державами, під час якого кібератаки, що здійснюються проти кіберструктур противника, є складовими військової операції. Науковець стверджує, що кібервійна не існує поза межами традиційної війни, хоча конкретні кібероперації можуть проводитися (і нині проводяться в багатьох регіонах планети) поза війною як такою.

Кібервійна являє собою загрози атак і з боку окремих хакерів, і з боку терористичних груп та держав. Вона передбачає порушення функціонування або повне виведення з ладу систем управління державою і збройними силами за рахунок впливу на комп'ютерні мережі, в результаті чого державні та військові інститути можуть виявитися повністю паралізованими і нездатними до організації опору агресору.

Особливістю сучасної кібервійни є можливість ведення воєнних дій малими (асиметричними) силами, здійснення атак як з території нападаючого, так і з інших не суміжних територій, істотно ускладнюючи тим самим їхнє виявлення та нейтралізацію. Також заходи кібервійни можуть бути складовими інформаційного протиборства.

У ході кібернетичної війни спецпідрозділами збройних сил або спецслужбами країни-агресора також можуть бути залучені недержавні суб'єкти: національні корпорації для здійснення акцій промислового кібершпиунства з метою підриву економічної безпеки країни (як це наразі відбувається з боку КНР щодо американських компаній), злочинні хакерські угруповання для розробки та впровадження вірусів в ІТС противника, (н-д, хакерське угруповання «FancyBear», залучене російськими спецслужбами для проведення складних кібератак), а також терористичні організації, спонсоровані урядами держав, які не тільки можуть бути причетними до здійснення кібератак, а й готові взяти відповідальність за гучну кібератаку на себе.

Наразі, окремі елементи такої кібервійни застосовуються Російською Федерацією в ході триваючої військової агресії проти України, що власне є одним із характеризуючих факторів сучасних гібридних війн, де інформаційний та кіберпростір перетворюються на поле протистояння [17].

Фактично, кіберпростір України перетворився на випробувальний полігон ведення сучасної кібервійни. Причому, якщо під час кібероперацій у Грузії та Естонії хакерськими групами, контрольованими РФ, в якості інструментарію використовувалися

переважно DDOS-атаки, спрямовані на блокування роботи державних інформаційних ресурсів, то в Україні загальновійськові дії супроводжувалися складними АРТ-атаками на об'єкти критичної інфраструктури держави у сфері енергетики, транспорту та фінансового сектору.

Крім того, у заходах кіберагресії РФ проти України чітко прослідковується інформаційна складова — все частіше кібератаки на офіційні сайти органів державної влади України використовуються для розміщення дезінформації дискредитуючого антиукраїнського характеру, спрямованої на підлив територіальної цілісності та конституційного ладу держави.

Аналіз актуалізації загрози кібервійни свідчить про термінову потребу розбудови сил та засобів як Збройних сил України так і контррозвідувальних органів держави з метою забезпечення належного рівня кібероборони та протидії підіривній діяльності в кіберпросторі іноспецслужб, а також нарощення потенціалу щодо проведення наступальних кібероперацій, які б забезпечили можливість асиметричних дій щодо військової агресії з боку РФ.

Кіберзлочинність. Сьогодні кіберзлочинність перетворилася на загрозу світового масштабу, яка не припиняє набирати обертів через все більшу інформатизацію суспільства — стрімкий розвиток електронної комерції та Інтернет-банкінгу, розміщення у мережі Інтернет та електронних базах даних все більшого обсягу персональних даних громадян, збільшення залежності від сталого функціонування ІТ-технологій повсякденного життя людей, бізнесу, державних структур тощо.

За оцінками експертів, у 2021 році збитки від кіберзлочинності становитимуть більше ніж 6 тис. мільярдів доларів США [18].

Не зважаючи на транскордонний характер цього явища, єдиного міжнародного визначення кіберзлочинності на сьогодні немає. Конвенція про кіберзлочинність Ради Європи, основний міжнародний документ у сфері боротьби з кіберзлочинністю, визначає лише конкретні правопорушення, що належать до кіберзлочинів, диференціюючи їх залежно від об'єкта злочину, а саме: правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; правопорушення, пов'язані з комп'ютерами; правопорушення, пов'язані зі змістом; правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав [19].

Як зазначає В. Бутузов, основними рисами кіберзлочинів є висока технічна озброєність злочинців, високий рівень латентності, використання в якості знарядь злочину інформаційних і телекомунікаційних технологій, електронне середовище, як місце

вчинення злочину, транскордонність, організований характер. Науковець розглядає комп'ютерну злочинність в якості підсистеми злочинності у сфері високих інформаційних технологій, яка пов'язана із протиправним використанням саме комп'ютерних технологій автоматизованої обробки інформації [20, с. 303].

Дослідження міжнародних організацій з захисту кіберпростору свідчить, що рівень кіберзлочинності в Україні зростає з року в рік. Кількість кіберзлочинів в Україні збільшується в середньому на 2,5 тисячі щорічно [21].

В Україні зі ста відсотків злочинів, скоєних в мережі, найбільше шахрайств. Окремим напрямом кіберзлочинності як в Україні так і по всьому світу, що становить найбільшу загрозу, є кібератаки на фінансовий сектор. За інформацією Національного банку України, в банківській системі України найбільш розповсюдженими є наступні види кіберзлочинів: банкоматне шахрайство, шахрайство в торгівельно-сервісних мережах, шахрайство в мережі Інтернет із викраденням реквізитів платіжних карток, шахрайство в системах дистанційного банківського обслуговування [22, с. 166–167].

Водночас, фіксується тенденція щодо використання послуг кіберзлочинців спецслужбами іноземних держав для проведення підіривної діяльності в кіберпросторі. В першу чергу, це пов'язано із особливою ресурсоемністю проведення кібератак, необхідністю специфічних знань та навичок, що обумовлює певний «аутсорсинг» зазначеної діяльності.

Крім того, сьогодні доволі важко визначити кінцеву мету кіберзлочинів. Наприклад, все частіше так звані віруси-вимагачі, що спрямовані на блокування вмісту комп'ютера та надання доступу до даних в обмін на сплату викупу, насправді, націлені не на отримання фінансового зиску, а на крадіжку конфіденційної інформації та провокування паніки серед населення, як це відбулося в Україні у червні 2017 року під час масованої кібератаки вірусом Petya.

Кібершпигунство. Кібершпигунство — термін, що як правило, означає несанкціоноване отримання інформації з метою набуття особистих, економічних, політичних чи військових переваг, здійснюване з використанням обходу (зламу) систем комп'ютерної безпеки із застосуванням шкідливого програмного забезпечення. Кібершпигунство може здійснюватися як дистанційно, за допомогою Інтернету, так і шляхом проникнення в комп'ютери і комп'ютерні мережі звичайними шпигунами («кротами») та хакерами [23].

Експерти Центру кібербезпеки НАТО визначають кібершпигунство як «будь-яку таємну дію, або таку,

що здійснюється під хибними приводами, в ході якої використовуються кіберзасоби для збирання інформації з метою повідомити її іншій стороні» [24].

З розвитком інформаційних технологій почали розроблятися інструменти для шпигунської діяльності з використанням як спеціалізованих пристроїв, так і програмного забезпечення. Кібершпигунство, на відміну від традиційних форм шпигунства, зазвичай здійснюється з віддаленої точки, що може знаходитися далеко від місця проникнення до інформаційно-телекомунікаційної системи (ІТС), у тому числі на території інших держав і навіть на інших континентах.

Крім того, інколи неможливо встановити, хто саме створив те чи інше шпигунське програмне забезпечення для здійснення кіберрозвідки. Його розробниками можуть бути як державні установи, так і приватні особи й організації з різними джерелами фінансування (в окремих випадках за участю держави), а також злочинні хакерські угруповання. Причому, досить часто розробники не є тими ж суб'єктами, які його використовують в протиправних цілях. Згадане ускладнює, а іноді робить неможливим ідентифікацію осіб, що здійснюють кіберрозвідку, і як результат — унеможливорює їх притягнення до відповідальності [25, с. 88].

Основними об'єктами акцій кібершпигунства є міжнародні, міждержавні та державні органи, організації та установи, їх вищі посадові особи, а також комерційні компанії і підприємства. В першу чергу кібершпигунство направлене на отримання інформації з обмеженим доступом, державної або комерційної таємниці.

Основними методами добування даних у кіберпросторі є технології сканування мережі (сканування адресного простору та портів з використанням активних та пасивних методів) та перехоплення мережевого трафіку з використанням методів несанкціонованого доступу до інформації, що циркулює в ІТС, а також використання класичних методів соціальної інженерії (психологічне маніпулювання з метою спонукати людину виконати певні дії чи розголосити конфіденційну інформацію).

Як зазначають експерти «існує багато випадків кібершпигунства, які ніколи не стануть відомими, адже сутність шпигунства і полягає у тому, щоб ніколи не бути виявленим» [26, с. 5].

Сьогодні акції кібершпигунства все частіше є елементом спеціальних інформаційних операцій спецслужб іноземних держав та інструментом впливу на геополітичне середовище. Так, кібершпигунство з боку російських хакерів щодо вищих посадовців Демократичної партії США із подальшим розголо-

шенням отриманої інформації, безпосередньо вплинуло на результати американських президентських виборів та зміну зовнішньої політики держави.

Питання протидії кібершпигунству, яке перетворилося на один з інструментів гібридної війни РФ проти України, є вкрай актуальним завданням і для нашої держави. Протягом 2014–2018 років були зафіксовані численні факти акцій кібершпигунства, спрямованих на ІТС державних органів, де циркулює інформація з обмеженим доступом стратегічного характеру. Причому методи соціальної інженерії поєднувалися із безпосереднім застосуванням шпигунського програмного забезпечення.

Крім того, акції кібершпигунства як елемент технічної розвідки були спрямовані на мобільні комунікаційні прилади, які мали GPS-позиціонування та підключення до мережі Інтернет, військовослужбовців ЗСУ в зоні АТО, з метою отримати чутливу інформацію, що може бути використана супротивником на шкоду національній безпеці та обороні держави.

Висновки. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій у поєднанні із кардинальними змінами сучасного безпекового середовища відбулася значна трансформація кіберзагроз національній безпеці держави. Встановлено, що на сьогодні, найбільшу небезпеку, що надходить з кіберпростору, для життєво важливих інтересів України становить протиправний кібернетичний вплив спецслужб іноземних держав (у першу чергу, Російської Федерації), терористичних організацій та інших злочинних угруповань на ІТС органів державної влади та об'єкти критичної інфраструктури з метою реалізації акцій кібершпигунства, кібертероризму, масованих кібератак, а також проведення спеціальних інформаційних операцій проти України.

Встановлено, що в ході протиправного кібернетичного впливу може одночасно реалізовуватися декілька загроз, взаємопов'язаних між собою, а також до їх реалізації можуть бути залучені кардинально різні суб'єкти, зокрема, підконтрольні спецслужбам хакерські угруповання та приватні ІТ-компанії, що свідчить про комплексність та складний характер сучасних кіберзагроз, а також часткове зрощення їх традиційних видів як то: «кібервійна», «кібершпигунство», «кіберзлочинність» та «кібертероризм».

Вказане свідчить про необхідність комплексного підходу на загальнодержавному рівні до організації протидії актуальним кіберзагрозам, що в першу чергу, має передбачати підвищення кібербезпекових спроможностей держави та розбудову ефективних механізмів взаємодії основних суб'єктів національної системи кібербезпеки України.

Література

1. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про стратегію кібербезпеки України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.
2. Бойченко О. В., Ончурова О. О. Кібертероризм у складі сучасних проблем національної безпеки / Форум права. — 2010. — № . 2. — С. 57–62.
3. Старостина Е. Терроризм и кибертерроризм — новая угроза международной безопасности [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.crime-research.ru/articles/starostina>.
4. Yayla M. Cyber Terrorism from the Criminal Law Perspective Law & Justice Review [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.taa.gov.tr/indir/cyber-terrorism-from-the-criminal-law-perspective-bWFrYWxlfGNmNjNiLWE3ZDEyLTQwMTJILTFhNjkzLnBkZnw1OTU/>
5. Глазов О. В. Міжнародний інформаційний тероризм в контексті загроз національній безпеці України / О. В. Глазов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2012/197-185-15.pdf>
6. Gelbstein, Eduardo., and Pauline C. Reich. Law, Policy, and Technology: Cyberterrorism, Information Warfare, and Internet Immobilization. Hershey, Pa.: Information Science Reference, 2012. Web. Gale virtual reference library.
7. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Теоретичні та державно-правові аспекти протидії інформаційному тероризму в умовах глобалізації / Стратегічні пріоритети. — 2011. — С. 12.
8. Яцик Т. П. Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни / Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). — 2014. — № . 2. — С. 55–60.
9. Бутузов В. М., Тітуніна К. В. Сучасні загрози: комп'ютерний тероризм / Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Науково-практичний журнал. — 2007. — No 17. — С. 316–324.
10. Schellong A. Breaking down the threat of cyber terrorism [Electronic resource]. — Access mode: <http://blogs.csc.com/2016/02/04/breaking-down-the-threat-of-cyber-terrorism>
11. Weimann G. Cyberterrorism How Real Is the Threat? [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.usip.org/sites/default/files/sr119.pdf>
12. Brocklehurst K. Cyberterrorists Seek to Cause Physical Harm [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.tripwire.com/state-of-security/security-data-protection/security-controls/cyberterrorists-attack-on-critical-infrastructure-could-be-imminent>
13. Clarke, Richard A. Cyber War, HarperCollins (2010). — p. 320.
14. Сетецентрическая война и кибервойна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zentrrix.biz/public/internet_kommercija/kiber_bezopasnost/setecentricheskaja_vojna_i_kibervojna/17-1-0-3
15. Кибервойна — это на самом деле война фейков [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://regnum.ru/news/polit/2224440.html>
16. Капто А. С. Кибервойна: генезис и доктринальные очертания / А. С. Капто // Вестник российской академии наук. — 2013. — т. 83 (№ 7). — С. 616–625.
17. Eve Hunter The Challenges of Hybrid Warfare International Centre for Defence and Security [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/Eve_Hunter__Piret_Pernik_-_Challenges_of_Hybrid_Warfare.pdf
18. Cybercrime Damages \$6 Trillion By 2021 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cybersecurityventures.com/hackerpocalypse-cybercrime-report-2016/>
19. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» від 7 вересня 2005 року N2824-IV. — Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2006. — N 5–6. — ст. 7.
20. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія / К.: КИТ. — 2010. — Т. 408.
21. Голова Кіберполіції: «Ваш син у поліції» приносить шахраям на «зоні» мільйон гривень на добу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/15/633003/>
22. Клепов В. П. Дослідження ризику використання мобільних систем «Банк-клієнт» / В. П. Клепов, Л. В. Єгоров // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. — 2015. — вип. 4(11). — С. 164–170.
23. Five Ways the Government Spies on You [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lockergnome.com/2011/11/07/five-ways-the-government-spies-on-you>.
24. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ccdcoc.org/sites/default/files/documents/CCDCOE_Tallinn_Manual_Onepager_web.pdf.

25. Галушкин А. А. Кибершпионаж — угроза современному информационному обществу / Галушкин А. А. // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. — 2015. — № 2. — С. 87–91.

26. Adkins G. Red Teaming the Red Team: Utilizing Cyber Espionage to Combat Terrorism / J. of Strategic Security. — 2013. — Vol. 6 (No 3, Suppl.). — P. 1–9.

References

1. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennja Rady nacionaljnoji bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnja 2016 roku «Pro strategiju kiberbezpeky Ukrainy» [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>

2. Bojchenko O. V., Onchurova O. O. Kiberteroryzm u skladi suchasnykh problem nacionaljnoji bezpeky // Forum prava. — 2010. — #. 2. — S. 57–62.

3. Starostyna E. Terroryzm y kyberterroryzm — novaja ughroza mezhdunarodnoj bezopasnosti [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.crime-research.ru/articles/starostina>

4. Yayla M. Cyber Terrorism from the Criminal Law Perspective Law & Justice Review [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.taa.gov.tr/indir/cyber-terrorism-from-the-criminal-law-perspective-bWFrYWxlfGNmN-jNiLWE3ZDEyLTQwMTJlTFhNjkzLnBkZnw1OTU/>

5. Ghlazov O. V. Mizhnarodnyj informacijnyj teroryzm v kontekstizagroz nacionalnij bezpeci Ukrainy / O. V. Ghlazov [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2012/197-185-15.pdf>

6. Gelbstein, Eduardo., and Pauline C. Reich. Law, Policy, and Technology: Cyberterrorism, Information Warfare, and Internet Immobilization. Hershey, Pa.: Information Science Reference, 2012. Web. Gale virtual reference library.

7. Pylypchuk V. Gh., Dzjobanj O. P. Teoretychni ta derzhavno-pravovi aspekty protydiji informacionnomu teroryzmu v umovakh ghlobalizaciji / Strategichni priorytety. — 2011. — S. 12.

8. Jacyk T. P. Osoblyvosti informacijnogho teroryzmu jak odnogho iz sposobiv informacijnoji vijny / Naukovyj visnyk Nacionaljnogho universytetu derzhavnoji podatkovoji sluzhby Ukrainy (ekonomika, pravo). — 2014. — #. 2. — S. 55–60.

9. Butuzov V. M., Titunina K. V. Suchasni zagrozy: komp'juternyj teroryzm / Borotbja z orghanizovanoju zlochynnistju i korupcijeju (teorija i praktyka). Naukovo-praktychnyj zhurnal. — 2007. — No17. — S. 316–324.

10. Schellong A. Breaking down the threat of cyber terrorism [Electronic resource]. — Access mode: <http://blogs.csc.com/2016/02/04/breaking-down-the-threat-of-cyber-terrorism>.

11. Weimann G. Cyberterrorism How Real Is the Threat? [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.usip.org/sites/default/files/sr119.pdf>.

12. Brocklehurst K. Cyberterrorists Seek to Cause Physical Harm [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.tripwire.com/state-of-security/security-data-protection/security-controls/cyberterrorists-attack-on-critical-infrastructure-could-be-imminent>.

13. Clarke, Richard A. Cyber War, HarperCollins (2010). — p. 320.

14. Setecentricheskaja vojna y kybervojna [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.zentrix.biz/public/internet_kommercija/kiber_bezopasnost/setecentricheskaja_vojna_i_kibervojna/17-1-0-3.

15. Kybervojna — eto na samom dele vojna fejkov [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://regnum.ru/news/polit/2224440.html>.

16. Kapto A. S. Kybervojna: ghenezys y doktrynalnye ochertanyja / A. S. Kapto // Vestnyk rossyjskoj akademyy nauk. — 2013. — t. 83 (# 7). — С. 616–625.

17. Eve Hunter The Challenges of Hybrid Warfare International Centre for Defence and Security [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/Eve_Hunter__Piret_Pernik_-_Challenges_of_Hybrid_Warfare.pdf.

18. Cybercrime Damages \$6 Trillion By 2021 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://cybersecurityventures.com/hackerpocalypse-cybercrime-report-2016/>.

19. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikaciju Konvenciji pro kiberzlochynnistju» vid 7 veresnja 2005 roku N2824-IV. — Vido-mosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). — 2006. — N5–6. — st. 7.

20. Butuzov V. M. Protydija komp'juternij zlochynnosti v Ukraini (systemno-strukturnyj analiz): monoghrafija / K.: KYT. — 2010. — T. 408.

21. Gholova Kiberpolicii: «Vash syn u policiji» prynosyt shakhrajam na «zoni» miljjon ghryvenj na dobu [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/15/633003/>.

-
22. Kljepov V P Doslidzhennja ryzyku vykorystannja mobiljnykh system «Bank-klijent» / V.P. Kljepov, L.V. Jeghorov // Informacijni tekhnologiji v osviti, nauci ta vyrobnytvi. — 2015. — vyp. 4(11). — S. 164–170.
23. Five Ways the Government Spies on You [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://lockergnome.com/2011/11/07/five-ways-the-government-spies-on-you>.
24. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/CCDCOE_Tallinn_Manual_Onepager_web.pdf.
25. Ghalushkyn A. A. Kybershpyonazh — ughroza sovremennomu ynformacyonnomu obshhestvu / Ghalushkyn A. A. // Vestnyk Moskovskogo ghosudarstvennogo oblastnogo unyversyteta. Seryja: Jurysprudencyja. — 2015. — # 2. — S. 87–91.
26. Adkins G. Red Teaming the Red Team: Utilizing Cyber Espionage to Combat Terrorism / J. of Strategic Security. — 2013. — Vol. 6 (No 3, Suppl.). — P. 1–9.

Червенкова Марина Георгіївна
аспірант Юридичного інституту
Національного авіаційного університету
Червенкова Марина Георгиевна
аспирант Юридического института
Национального авиационного университета
Chervienkova Maryna
Postgraduate Student of the Law Institute of the
National Aviation University
ORCID: 0000-0002-3970-0501

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4175

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ РЕЛІГІЇ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН

РЕШЕНИЕ ЕВРОПЕЙСЬКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В СФЕРЕ РЕЛИГИИ И УРЕГУЛИРОВАНИЮ ГОСУДАРСТВЕННО-РЕЛИГИОЗНЫХ ОТНОШЕНИЙ

DECISION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE RELIGION AND GOVERNMENT OF PUBLIC-RELIGIOUS RELATIONS

Анотація. У статті проаналізовано механізм забезпечення прав у сфері релігії та врегулювання державно-релігійних відносин, яким є рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Наведено приклади рішень ЄСПЛ, проведено їх аналіз та рекомендації до застосування у національному законодавстві. Встановлено, що міжнародні стандарти, загалом, і Європейський суд з прав людини, зокрема, передбачають існування «меж свободи розсуду», які певною мірою дозволяють державам приймати закони і застосовувати політичні засоби, які можуть відрізнятися в залежності від історичної та культурної спадщини країни. Незважаючи на те, що межі свободи розсуду повинні братися до уваги, їх не слід розуміти настільки широко, щоб це призводило до викривлення самої суті цінностей, пов'язаних з правами людини. Хоча законодавство різних держав не повинно бути однаковим, і йому повинна бути властива певна гнучкість, але тим не менше така гнучкість, в свою чергу, має узгоджуватися з важливими основоположними правами.

У статті встановлено, що міжнародне право передбачає чотири конкретні форми реалізації права на свободу віросповідання: богослужіння (або відправлення) культу, дотримання (або практику) релігійного життя, виконання релігійних приписів та навчання. Вони є вичерпними. Проведено узагальнення з Рішень Європейського суду, щодо адміністративного регулювання релігійної сфери державою: держава може обмежувати свободу совісті громадян виключно з підстав суспільної необхідності, легітимності та доцільності, наприклад охорона громадського порядку, здоров'я чи моралі, захист прав та свобод інших осіб; законодавство держави повинно бути чітким та гарантувати правовий захист від свавільного втручання з боку публічної влади; при реалізації регулятивних повноважень держава повинна дотримуватись нейтралітету та неупередженості у відносинах з різними релігійними організаціями; держава не повинна вживати заходів для забезпечення того, аби всі релігійні спільноти були підпорядковані єдиному управлінню; дотримуючись нейтралітету держава все ж зобов'язана забезпечувати захист прав релігійних організацій, їх майна та законної діяльності, особливої уваги державні органи зобов'язані приділяти для заспокоєння та можливого врегулювання міжрелігійних конфліктів; держава не має права накладати на особу зобов'язання підтримувати державну, чи будь-яку іншу, релігійну організацію фінансово шляхом сплати податків чи в інший спосіб; держава повинна застосувати всі ресурси для забезпечення громадянам можливості безперешкодно сповідувати свою релігію, наприклад забезпечення зустрічі ув'язнених зі священнослужителями; держава не має права покладати на релігійні організації виконання своїх власних функцій.

Ключові слова: міжнародне судочинство, рішення ЄСПЛ, державно-релігійні відносини, релігійна сфера.

Аннотация. В статье проанализирован механизм обеспечения прав в сфере религии и урегулирования государственно-религиозных отношений, которым является решение Европейского суда по правам человека (ЕСПЧ). Приведены примеры решений ЕСПЧ, проведено их анализ и рекомендации к применению в национальном законодательстве. Установлено, что международные стандарты, в общем, и Европейский суд по правам человека, в частности, предусматривают существование «границ усмотрения», которые в определенной степени позволяют государствам принимать законы и применять политические средства, которые могут отличаться в зависимости от исторического и культурного наследия страны. Несмотря на то, что границы усмотрения должны приниматься во внимание, их не следует понимать настолько широко, чтобы это приводило к искажению самой сути ценностей, связанных с правами человека. Хотя законодательство различных государств не должно быть одинаковым, и ему должна быть присуща определенная гибкость, но тем не менее такая гибкость, в свою очередь, должна согласовываться с важными основополагающими правами.

В статье установлено, что международное право предусматривает четыре конкретные формы реализации права на свободу вероисповедания: богослужения (или отправки) культа, соблюдение (или практику) религиозной жизни, выполнения религиозных предписаний и обучения. Они являются исчерпывающими. Проведено обобщение с Решений Европейского суда, по административного регулирования религиозной сферы государством: государство может ограничивать свободу совести граждан исключительно по основаниям общественной необходимости, легитимности и целесообразности, например охрана общественного порядка, здоровья или нравственности, защита прав и свобод других лиц; законодательство государства должно быть четким и гарантировать правовую защиту от произвольного вмешательства со стороны публичной власти; при реализации регулятивных полномочий государство должно придерживаться нейтралитета и беспристрастности в отношениях с различными религиозными организациями; государство не должно принимать меры для обеспечения того, чтобы все религиозные сообщества были подчинены единому управлению; соблюдая нейтралитет государство все же обязано обеспечивать защиту прав религиозных организаций, их имущества и законной деятельности, особого внимания государственные органы обязаны уделять для успокоения и возможного урегулирования межрелигиозных конфликтов; государство не имеет права накладывать на лицо обязательства поддерживать государственную или любую другую, религиозную организацию финансово путем уплаты налогов или другим способом; государство должно применить все ресурсы для обеспечения гражданам возможности беспрепятственно исповедовать свою религию, например обеспечение встречи заключенных со священнослужителями; государство не имеет права возлагать на религиозные организации выполнение своих собственных функций.

Ключевые слова: международное судопроизводство, решение ЕСПЧ, государственно-религиозные отношения, религиозная сфера.

Summary. The article analyzes the mechanism of ensuring the rights in the field of religion and the settlement of state-religious relations, which is the decision of the European Court of Human Rights (ECHR). Examples of ECHR decisions are given, their analysis and recommendations for application in the national legislation are given. It has been established that international standards, in general, and the European Court of Human Rights, in particular, provide for the existence of «limits of freedom of discretion», which to a certain extent allow states to adopt laws and apply political means that may vary, depending on the country's historical and cultural heritage. Despite the fact that the limits of freedom of discretion must be taken into account, they should not be understood so widely that it would distort the very essence of human rights values. Although the laws of different states should not be the same, and it should have some flexibility, nevertheless, such flexibility, in turn, must be consistent with important fundamental rights.

The article establishes that international law provides for four concrete forms of realization of the right to freedom of religion: worship (or deportation) of worship, observance (or practice) of religious life, fulfillment of religious regulations and education. They are exhaustive. The generalization of the decisions of the European Court concerning the administrative regulation of the religious sphere by the state is carried out: the state may restrict the freedom of conscience of citizens solely on the grounds of social necessity, legitimacy and expediency, for example, public order, health or morals, protection of the rights and freedoms of others; the law of the state must be clear and guarantee legal protection against arbitrary interference by public authorities; when exercising regulatory powers, the state must adhere to neutrality and impartiality in relations with various religious organizations; the state should not take measures to ensure that all religious communities are subordinated to a single government; while respecting neutrality, the state still has the obligation to ensure the protection of the rights of religious organizations, their property and legal activities, and the state authorities are obliged to pay special attention to the reassurance and possible settlement of interreligious conflicts; the state has no right to impose on a person the obligation to support the state or any other religious organization financially through the payment of taxes or otherwise; the state must apply all resources to ensure that citizens can freely practice their religion, such as ensuring the meeting of prisoners with clerics; the state has no right to place on religious organizations the fulfillment of their own functions.

Key words: international legal proceedings, decisions of the ECHR, state-religious relations, religious sphere.

Постановка проблеми. Важливу роль в тлумаченні та реалізації Україною її міжнародно-правових зобов'язань в сфері захисту релігійних прав людини відіграють рішення та зауваження щодо України наглядових механізмів ООН, Ради Європи, ОБСЄ. Незважаючи на те, що вітчизняне законодавство у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання вважається одним із найбільш демократичних на пострадянському просторі, воно все ж таки не відповідає повністю міжнародно-правовим вимогам та зобов'язанням України і потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема Україна має внести зміни до національного законодавства у відповідності до чітких зауважень, які містяться в висновках та рекомендаціях комітетів ООН, ПАРЕ та Комітету міністрів Ради Європи, а також до прецедентної практики ЄСПЛ, яка має застосовуватися як джерело права [14, с.18].

Діяльність ЄСПЛ є гарантією захисту свободи віросповідання. З кожним роком кількість рішень ЄСПЛ предметом розгляду в яких є захист свободи релігії визначеної статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (далі — Конвенція), а також свободи вираження поглядів визначеної статтею 10, і дискримінації визначеної статтею 14 Конвенції. Оскільки рішення ЄСПЛ є обов'язковим для України, їх аналіз складає значний науковий та практичний інтерес, в першу чергу для вдосконалення національного законодавства для забезпечення прав людини у релігійних відносинах, чим зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту свободи віросповідання людини приділялась значна увага науковців, захист цього права в ЄСПЛ досліджувалися, наприклад, в роботах І. А. Бальжик, М. Ю. Бабія, О. П. Васильченко, Д. О. Вовк, М. М. Городній, А. Колодного, І. М. Компанієць, Ю. В. Кривенко, М. В. Левчук, В. М. Малишко, І. А. Мацелюх, О. П. Мельничук, І. В. Міма, П. П. Мінка, М. В. Палій, В. М. Пастернак, В. Ф. Піддубна, І. О. Пистінський, В. Л. Приступлюк, С. П. Рабінович, А. Ю. Радченко, Г. Л. Сергієнко, В. М. Сорокун, В. І. Б. Тучапець, Ю. Ю. Фисун, Л. В. Ярмол та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є проведення аналізу основних рішень ЄСПЛ, захист свободи віросповідання людини та узагальнення результатів дослідження з метою виокремлення основних принципів адміністративного регулювання релігійної сфери державою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим механізмом забезпечення прав у сфері релігії

та врегулювання державно-релігійних відносин є рішення Європейського суду з прав людини, дані рішення є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (далі — Конвенція). Так, відповідно до ст. 46 Конвенції: високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [3]. На реалізацію цієї норми Україною був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де визначається, що рішення є обов'язковими для виконання Україною (ч. 1 статті 2). Стаття 1 до виконання рішень відносить: виплату стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального або загального характеру [4]. Тому Україна повинна враховувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини, яка має застосовуватися як джерело права.

Грунтовне дослідження правових позицій ЄСПЛ допомагають громадянам, зокрема членам релігійних об'єднань, домагатися справедливості в рамках європейської судової системи, а також є доказом зростаючого значення ЄСПЛ для країн учасниць. Європейський Суд з прав людини став особливим механізмом захисту прав, передбачених Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, яка набрала чинності 3 вересня 1953 року. Цікавим видається предметний огляд таких рішень з метою виявлення деяких особливостей і принципів тлумачення, які набувають прецедентний характер.

Рішення ЄСПЛ приймаються у справах де сторонами виступають як релігійні організації так і окремі фізичні особи.

При розгляді справ у яких наявним є міжрелігійний конфлікт, держава повинна діяти дуже обережно та дотримуватись нейтральної позиції, оскільки занадто агресивне втручання або ж навпаки відсторонення від справи Європейський суд вважає незаконним.

У рішенні Європейського Суду з прав людини у справі «Церква Бессарабської митрополії проти Молдови» № 45701/99 від 13 грудня 2001 року [6] суть справи полягала в наступному. Відповідно до законодавства Молдови, релігійні організації, що діють на території Молдови, повинні бути визнані рішенням органів державної влади. 8 жовтня 1992 р церква-заявник подала звернення про її визнання. Відповіді на своє звернення вона не отримала.

У 1995 році заявник подав цивільний позов проти Уряду Молдови. Він просив скасувати рішення про відмову у визнанні церкви-заявника. Суд виніс рішення на його користь і виніс рішення про визнання

церкви Бессарабська Митрополія, проте прокуратура почала процес оскарження цього рішення, після численних судових розглядів та реформи судової системи Молдови справа була направлена до Апеляційного суду Молдови на новий розгляд.

Влада Молдови стверджувала, що відмова у визнанні церкви-заявника не перешкоджає заявникам дотримуватися переконань і сповідувати їх в рамках православної християнської організації, визнаної державою, а саме церкви Молдавська Митрополія.

Заявники стверджували, що відповідно до законодавства Молдови можуть відправлятися тільки релігії, визнані Урядом, і, таким чином, відмова у визнанні церкви-заявника представляє собою заборону її діяльності як духовного органу, і як організації. Заявники, які є фізичними особами, не можуть здійснювати відправлення релігійних обрядів, оскільки правовим захистом можуть користуватися тільки релігійні організації, визнані державою.

Суд прийшов до висновку, що у здійсненні своїх владних повноважень по відношенню до різних релігій, віросповідань і релігійних переконань держава зобов'язана зберігати нейтралітет та об'єктивність. Держава зобов'язана тримати нейтральну позицію та утримуватися від підтримки будь-якої сторони у релігійних спорах. У випадку релігійних конфліктів роль влади за даних полягає не в усуненні причини напруги шляхом обмеження плюралізму, а в забезпеченні того, щоб сторони конфлікту ставились одна до одної толерантно. Нейтралітет держави повинен виключати визначення державою легітимності релігійних переконань або способів їх сповідання. Таким чином, дії держави спрямовані на надання привілейованого становища одним релігійним організаціям та дискримінації інших особливо у період релігійного конфлікту є порушенням свободи релігії. Реєстраційні вимоги, повинні передбачати розгляд статуту релігійної організації по суті, а не лише за формальними ознаками.

Про неприпустимість втручання у внутрішні справи церкви зазначено і у інших справах, наприклад у справі «Миролюбов та інші проти Латвії» № 798/05 від 15 вересня 2009 року [11]. Орган державної влади, який здійснює реєстрацію релігійних організацій, виявився учасником розколу ризької Гребенщіковської старообрядницької громади. Він визнав законним збори членів однієї з конфліктуючих груп, формально схваливши його і зареєструвавши новий орган управління об'єднання. Європейський суд з прав людини вирішив, що в таких діях реєстраційного органу було порушення ст. 9 Конвенції і підкреслив, що мало місце втручання держави в суперечку між двома групами прихожан,

в результаті якого влада знехтували своїм обов'язком по збереженню нейтралітету в релігійних питаннях.

З іншого боку, у справі «Священний синод Болгарської православної церкви (митрополита Інокентія) та інші проти Болгарії» № 412/03 від 16 вересня 2010 року [12]. Тільки якщо в наведеному раніше прикладі дії посадових осіб поглибили розкол, то в даному випадку, навпаки, влада спробувала примусити православну громаду до об'єднання. На думку Європейського суду з прав людини, у держави немає обов'язку додаткового втручання у внутрішню організацію церкви з метою відновлення контролю організації-заявника над майном, відновлення кліриків на їх колишніх посадах чи іншого повернення до первісного стану.

Питання спільного проживання громадян в суспільстві та обмеження держави, які протирічать релігійним переконанням осіб досліджено у справі «САС проти Франції», № 43835 / 11 від 1 червня 2014 року [8]. Громадянка Франції у заяві ідентифікувала себе практикуючою мусульманкою, якій забороняється закривати обличчя в публічних місцях та носити паранджу, що закриває обличчя у зв'язку з набранням чинності Закону Франції. На думку Суду, для забезпечення необхідних умов спільного проживання громадян в суспільстві є легітимним зазначене обмеження, а держава в цьому випадку має широку свободу розсуду, тому з боку держави цим Законом Європейська Конвенція не порушена.

У скаргі позивачки зазначено, що вона, будучи громадянкою Франції і постійно проживаючи в цій країні, як благочестива мусульманка, носила паранджу на підставі своєї релігійної віри, культури і особистих переконань. За її словами, ні її чоловік, ні інші члени сім'ї не змушували носити її ці шати, які вона часто, хоч і не завжди, носила як в публічних місцях, так і в приватному порядку, і в певних умовах іноді згодна була б не носити їх, коли цього сама захоче. Метою носіння «паранджі» і «нікаба» для неї було почуття внутрішнього світу з самою собою, а не роздратування оточуючих людей.

Таким чином, у забороні на носіння одягу, що закриває обличчя, віруюча мусульманка бачила порушення її права на повагу до приватного і сімейного життя визначеного статтею 8, свободи релігії визначеної статтею 9, а також свободи вираження поглядів визначеної статтею 10, і дискримінації визначеної статтею 14 Конвенції.

Суд вирішив, що обмеження Закону переслідують дві легітимні цілі — громадську безпеку і захист прав і свобод інших осіб. Громадська безпека вимагає, щоб особи могли бути ідентифіковані, однак пропорційність даного обмеження на носіння елементів

одягу, які повністю закривають обличчя, залежить від ступеня загрози суспільній безпеці. Суд визнав, що носіння одягу, що закриває обличчя, дійсно може суперечити правилам співжиття, беручи до уваги аргументацію держави про те, що особа відіграє важливу роль в процесі соціальних взаємодій, також інші члени суспільства в умовах відкритих громадських місць можуть не бажати проявів практик, що перешкоджають індивідам вступати в міжособистісні стосунки, які розглядаються стійким консенсусом як невід'ємний елемент життя спільноти. Тому, незважаючи на можливість зловживання поняттям співжиття, у держави є право обмежити перешкоди для міжособистісних взаємодій у вигляді закриття обличчя хусткою. Також питання про те, чи можна закривати своє обличчя в публічних місцях, вирішується самим суспільством, і тут, на думку Суду, у Франції досить широка свобода розсуду.

Урівнення прав віруючих та осіб які виступають проти проведення релігійних обрядів, право свободи віросповідання та проблема бездіяльності держави розглядається у справі *«Караахмед проти Болгарії» № 30587/13 від 24 лютого 2015 року* [9]. Справа стосувалася проведення демонстрації біля мечеті під час регулярної п'ятничної молитви і офіційного розслідування зіткнень, що мали місце на території мечеті. У демонстрації брали участь близько 100–150 осіб, які були членами і прихильниками політичної партії, і протестували проти звуків, що доносяться під час закликів до молитви з гучномовців, встановлених на єдиній мечеті столиці. Демонстрація вийшла з-під контролю. Віруючі мусульмани, включаючи заявника, піддалися образам, і це супроводжувалося актами насильства і киданням різних предметів. Поліції довелося втрутитися, щоб припинити насильство. Суд встановив порушення статті 9 Конвенції. Державна влада була обізнана про існування напруженості і потенційної небезпеки планованої демонстрації. Тим не менш, вони не вжили жодних заходів для того, щоб права демонстрантів і віруючих були захищені в рівній мірі.

Питання залучення інших громадян до своєї віри розглядається у справі *«Коккінакіс проти Греції» № 4307/88 від 25 травня 1993 року* [10], Європейський суд визнав порушення статті 9 Конвенції, а саме незаконне засудження заявника за прозелітизм під час релігійної дискусії. У будинку Кіріакакі, які сповідують православ'я, поліція заарештувала Свідків Єгови пана і пані Коккінакіс. Згідно з фактами, які згодом були встановлені судами, подружжя пара Коккінакіс вступила в дискусії з пані Кіріакакі. Громадянин Коккінакіс імовірно спробував звернути її в свою віру. Тоді чоловік пані Кіріакакі викликав поліцію.

В першу чергу, Суд підкреслив, що свобода думки, совісті, і релігії є однією з основ демократичного суспільства, одним з його життєво важливих елементів, що формують особистість віруючих і їх концепцію життя. Але це також цінність для атеїстів, агностиків, скептиків і байдужих. Релігійна свобода має на увазі свободу проявляти свої релігійні переконання не тільки в співтоваристві публічним шляхом в колі людей, які поділяють одну віру, але також індивідуально, приватно, включаючи в принципи право намагатися звернути ближнього в свою віру. Суд підкреслив, що основна природа прав, гарантованих ст. 9 Конвенції, також відображена в способі формулювання обмеження.

В обставинах даної справи Суд визнав, що вирок, постановлений національними судами, є втручання в здійснення громадянином Коккінакіс права на свободу сповідувати свою релігію або переконання та порушенням статті 9 Конвенції.

ЄСПЛ у своєму рішенні по справі *«Католицька церква Канеї проти Греції» № 25528/94 від 16 грудня 1997 року* [7] визнав право на звернення до національних судів релігійних громад, які не мають статусу юридичної особи, щодо захисту своєї власності, а тим самим право власності незареєстрованої релігійної громади [2]. Суд визнав обґрунтованими скарги церкви, яка існує в Греції протягом довгого часу, не дивлячись на те, що вона була утворена лише відповідно до рішення єпископа. Важливо зауважити, що тут Суд надав значення канонічного права, відповідно до якого був здійснений акт освячення церкви. У той же час захист договорів, укладених організацією, яка не має правосуб'єктності, звичайна в судовій практиці зарубіжних країн, якщо ці договори виконуються хоча б однією стороною.

Ряд рішень Європейського суду з прав людини, які мають суттєве значення з точки зору релігії, не обов'язково посилаються на статтю 9 Європейської конвенції, а приймаються і з інших підстав, наприклад, у справі *«Хоффманн проти Австрії» № 15/1992/360/434 від 23.06.1993 року* [13].

Заявниця скаржилася на те, що Верховний суд Австрії визначив місце проживання її дітей, Мартіна і Сандри, з її чоловіком, а не з нею через її приналежності до релігійної організації Свідки Єгови. Жінка заявила про порушення її прав, установлених статтею 8 як окремо, так і в сукупності зі статтею 14 Конвенції.

Стаття 14 Конвенції надає захист від дискримінації у поводженні з особами, які перебувають в схожому або однаковому становищі, без об'єктивних і розумних для цього підстав.

При визначенні місця проживання дітей, на проживання з ними претендували обидві сторони — з ма-

тір'ю або з батьком. Окружний суд Інсбрука і Регіональний суд повинні були вирішити питання про те, чи могла заявниця здійснювати догляд за дітьми і їхнє виховання. При цьому вони брали до уваги практичні наслідки релігійних переконань Свідків Єгови, включаючи їх відмову від таких свят, як Різдво і Великдень, які зазвичай святкуються більшістю австрійського населення, їх протест щодо процедур переливання крові і в цілому їх позицію соціального меншинства, що живе за своїми власними правилами.

Європейський Суд визнає, що в обставинах справи було достатньо факторів на підставі яких можна було прийняти рішення, проте Верховний Суд також ввів новий фактор, а саме Федеральний закон про релігійне виховання дітей, який став визначальним для Верховного Суду.

У зв'язку з цим Європейський Суд визнає, що мала місце дискримінація у статусі сторін, які визначалися релігійними переконаннями, цей висновок підтримувався і формулюванням висновків Верховного Суду щодо практичних наслідків релігійних переконань заявника.

Такі відмінності в зверненні є дискримінаційними за відсутності їх «об'єктивного і розумного виправдання» правомірною метою, а у своєму рішенні Верховний Суд переслідував законну мету саме захисту здоров'я і прав дітей.

У тих питаннях, в яких Верховний суд не спирався виключно на Федеральну Постанову про релігійне виховання дітей, він проаналізував усі факти дещо інакше, ніж нижчі судові інстанції, чії міркування, крім того, були підтримані висновком судово-психіатричної експертизи на користь матері. Європейський Суд вважає недопустимим прийняття рішення Верховним Судом виключно на релігійній підставі.

У зв'язку з цим Європейський Суд прийшов до висновку про те, що не існувало розумного співвідношення пропорційності між використовуваними засобами і переслідуваною метою, а отже було допущено порушення статті 8 в спільному розгляді зі Статтею 14.

Рішення Європейського суду з елементом релігійності розглядалися на підставі порушення статті 9 Конвенції. Рішення Європейського суду можна класифікувати за наступними категоріями: *позитивні зобов'язання* — ст. 9 Конвенції (Бюельсасемі та інші проти Сполученого Королівства Бельгія, № 37798/13 від 11 грудня 2017 року), *зміна релігії або переконань* — ст. 9-1 Конвенції (Мокуте проти Литви, № 66490/09 від 27 лютого 2018 року; Свято-Михайлівська Парафія проти України, № 77703/01 від 14 червня 2007 року.), *право на свободу совісті* — ст. 9-1 Конвенції (Баятян проти

Арменії 23459/03 від 27 жовтня 2009 року); *право на свободу релігії* — ст. 9-1 Конвенції (Коккінакіс проти Греції № ЕСН-1993-S-002 від 25 травня 1993 року); *Право на свободу думки* — ст. 9-1 Конвенції (Ватан проти Росії, № 47978/99 від 7 жовтня 2004 року); *відправлення релігійних і культових обрядів* — ст. 9-1 Конвенції (Караахмед проти Болгарії № 30587/13 від 24 лютого 2015 року); *освіта* — ст. 9-1 Конвенції (Фольгеро та інші проти Норвегії № 15472/02 від 29 червня 2007 року); *втручання* — ст. 9-2 Конвенції (Келдсен, Буск Мадсен та Педерсен проти Данії № 5095/71, 5920/72, 5926/72 від 7 грудня 1976 року; Кімля та інші проти Росії, №№ 76836/01, 32782/03 від 1 жовтня 2009 року); *охорона здоров'я* — ст. 9-2 Конвенції (Релігійна громада Свідків Єгови в місті Москві проти Росії № 302/02 від 26 червня 2014 року); *захист прав і свобод дитини* — ст. 9-2 Конвенції (Хоффманн проти Австрії № 15/1992/360/434 від 23.06.1993 року); *захист майна* — ст. 9-2 Конвенції (Монастирі проти Греції, №№ 13092/87, 13984/88 від 9 грудня 1994 року); *гарантії від зловживань* — ст. 9-2 Конвенції (Об'єднання Свідків Єгови проти Франції № 8916/05 від 30 червня 2011 року. Дарбі проти Швеції № 11581/85 від 23 жовтня 1990).

Міжнародні стандарти, загалом, і Європейський суд з прав людини, зокрема, передбачають існування «меж свободи розсуду», які певною мірою дозволяють державам приймати закони і застосовувати політичні засоби, які можуть відрізнятися в залежності від історичної та культурної спадщини країни.

У своєму дисертаційному дослідженні Сорокун В. М. зазначає, що незважаючи на те, що межі свободи розсуду повинні братися до уваги, їх не слід розуміти настільки широко, щоб це призводило до викривлення самої суті цінностей, пов'язаних з правами людини. Хоча законодавство різних держав не повинно бути однаковим, і йому повинна бути властива певна гнучкість, але тим не менше така гнучкість, в свою чергу, має узгоджуватися з важливими основоположними правами [14, с. 15].

В.Л. Приступлюк провів дослідження меж захисту права на свободу совісті та прийшов до висновку, з яким ми повністю погоджуємось, що право на свободу совісті не є виключним та може бути обмеженим державою з певних підстав, наприклад через суспільну необхідність у демократичному суспільстві, держава може визнати за необхідне вжиття заходів для придушення певних форм поведінки, яка несумісна з повагою до свободи совісті та релігії інших осіб (діяльність деструктивних релігійних організацій) [1, с. 4].

Інтерпретація ст. 9 Конвенції Європейським судом відіграє значну роль в захисті кожного на свободу віросповідання, а особливо у встановленні балансу

між іншими правами. Перед Європейським судом постає завдання визначити, чи є заходи, вжиті на національному рівні, по суті обґрунтованими та пропорційними, чи переслідують вони законну мету чи необхідні в демократичному суспільстві. Тлумачення, застосування ст. 9 Конвенції Європейським судом має важливе значення для правозастосовчої практики в Україні, котра є членом Ради Європи, тому їх дослідження є досить актуальним та необхідним.

Професор П. М. Рабінович зазначив, що перевірку та забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Європейський суд вважає одним з основних засобів забезпечення правомірності відносин «людина — держава» [5].

Аналізуючи рішення Європейського суду можна прийти до висновку, що свобода совісті, думки чи переконань відрізняється від свободи сповідувати релігію чи переконання. Загалом міжнародне право передбачає чотири конкретні форми реалізації права на свободу віросповідання: богослужіння (або відправлення) культу, дотримання (або практику) релігійного життя, виконання релігійних приписів та навчання. Вони є вичерпними [14].

Висновки та перспективи. При розгляді скарг в Європейський суд з прав людини в першу чергу звертає увагу та наступні факти: по-перше, чи мало місце втручання з боку держави в здійсненні особою або релігійною організацією права на свободу совісті та віросповідання; по-друге, якщо втручання мало місце, то в кожному конкретному випадку визначався ступінь такого втручання, тобто чи було воно пропорційно законної переслідуваної мети обґрунтованим, достатнім і виправданим в демократичному суспільстві.

Можна зробити певні узагальнення з Рішень Європейського суду, щодо адміністративного регулювання релігійної сфери державою: держава може обмежувати свободу совісті громадян виключно з підстав суспільної необхідності, легітимності та доцільності, наприклад охорона громадського порядку, здоров'я чи моралі, захист прав та свобод інших осіб; законодавство держави повинно бути чітким та гарантувати правовий захист від свавільного втручання з боку публічної влади; при реалізації регулятивних повноважень держава повинна дотримуватись нейтралітету та неупередженості у відносинах з різними релігійними організаціями; держава не повинна вживати заходів для забезпечення того, аби всі релігійні спільноти були підпорядковані єдиному управлінню; дотримуючись нейтралітету держава все ж зобов'язана забезпечувати захист прав релігійних організацій, їх майна та законної діяльності, особливої уваги державні органи зобов'язані приділяти для заспокоєння та можливого врегулювання міжрелігійних конфліктів; держава не має права накладати на особу зобов'язання підтримувати державну, чи будь-яку іншу, релігійну організацію фінансово шляхом сплати податків чи в інший спосіб; держава повинна застосувати всі ресурси для забезпечення громадянам можливості безперешкодно сповідувати свою релігію, наприклад забезпечення зустрічі ув'язнених зі священнослужителями; держава не має права покладати на релігійні організації виконання своїх власних функцій.

Оскільки рішення Європейського суду з прав людини є джерелом національного права, останні повинні враховуватись при винесенні рішень українськими судами.

Література

1. Віросповідання у практиці Європейського суду з прав людини / В. Л. Приступлюк // Право і суспільство. — 2015. — № 5.2(3). — С. 23–30.
2. Є. В. Ткаченко. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації / Є. В. Ткаченко // Теорія і практика правознавства. — 2015. — Вип. 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свободи (Рада Європи, 4 листопада 1950 р) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-995_004
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV / Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — ст. 260.
5. Рабінович П. М. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування / Рабінович М. П. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=31>.
6. Рішення ЄСПЛ справа «Церква Бессарабської митрополії проти Молдови» № 45701/99 від 13 грудня 2001 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sclj.ru/court_practice/detail.php?SECTION_ID=152&ELEMENT_ID=1195
7. Рішення Європейського Суду з прав людини «Католицька церква Канеї проти Греції» № 25528/94 від 16 грудня 1997 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/The%20Canea%20Catholic%20Church%20v%20Greece%20fair%20trial%20rights%20C.pdf>

8. Рішення Європейського Суду з прав людини «САС проти Франції», № 43835 / 11 від 1 червня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forb.by/node/434>
9. Рішення Європейського Суду з прав людини Карахмед проти Болгарії № 30587/13 від 24 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://base.garant.ru/71198818/>
10. Рішення Європейського Суду з прав людини «Коккінакіс проти Греції» № 4307/88 від 25 травня 1993 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kokkinakis-protiv-grecii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
11. Рішення Європейського Суду з прав людини «Миролюбов та інші проти Латвії» № 798/05 від 15 вересня 2009 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sclj.ru/news/detail.php?SECTION_ID=227&ELEMENT_ID=2922.
12. Рішення Європейського Суду з прав людини «Священний синод Болгарської православної церкви (митрополита Інокентія) та інші проти Болгарії» № 412/03 від 16 вересня 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1275384>
13. Рішення Європейського Суду з прав людини «Хофман проти Австрії», № 15/1992/360/434 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rpqi.narod.ru/echr/translation/translation/hofman.htm>
14. Сорокун В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Віталій Миколайович Сорокун; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. — Х., 2009. — 18 с.

References

1. Virospovidannja u praktyci Jevropejskogho sudu z prav ljudyny / V. L. Prystupljuk // Pravo i suspilstvo. — 2015. — # 5.2(3). — S. 23–30.
2. Je. V. Tkachenko. Pravo na svobodu virospovidannja: sudovyj zakhyst ta dejaki problemy realizaciji / Je. V. Tkachenko. // Teorija i praktyka pravoznavstva. — 2015. — Vyp. 2 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7.
3. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobody (Rada Jevropy, 4 lystopada 1950 r.) [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-995_004
4. Pro vykonannja rishenj ta zastosuvannja praktyky Jevropejskogho sudu z prav ljudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 # 3477-IV / Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. — 2006. — # 30. — st. 260.
5. Rabinovych P. M. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny: do kharakterystyky konceptualnometodologichnykh zasad jikh obgruntuvannja / Rabinovych M. P. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://euro-court.in.ua/Article.asp?AIdx=31>
6. Rishennja JeSPL sprava «Cerkva Bessarabskoji mytropoliji proty Moldovy» # 45701/99 vid 13 ghrudnja 2001 roku. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.sclj.ru/court_practice/detail.php?SECTION_ID=152&ELEMENT_ID=1195
7. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny «Katolyckja cerkva Kaneji proty Ghreciji» #25528/94 vid 16 ghrudnja 1997 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank//The%20Canea%20Catholic%20Church%20v%20Greece%20fair%20trial%20rights%20C.pdf>
8. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny «SAS proty Franciji», #43835 / 11 vid 1 chervnja 2014 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://forb.by/node/434>
9. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny Karaakhmed proty Bolghariji» #30587/13 vid 24 ljutogho 2015 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://base.garant.ru/71198818/>
10. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny «Kokkinakis proty Ghreciji» # 4307/88 vid 25 travnja 1993 roku. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kokkinakis-protiv-grecii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
11. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny «Myroljubov ta inshi proty Latviji» # 798/05 vid 15 veresnja 2009 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.sclj.ru/news/detail.php?SECTION_ID=227&ELEMENT_ID=2922
12. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny «Svjashhenyj synod Bolgharskoji pravoslavnoji cerkvy (mytropolyta Inokentija) ta inshi proty Bolghariji» #412/03 vid 16 veresnja 2010 roku [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1275384>
13. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny «Khofman proty Avstriji», #15/1992/360/434 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.rpqi.narod.ru/echr/translation/translation/hofman.htm>.
14. Sorokun V. M. Mizhnarodno-pravovyj zakhyst prava na svobodu sovisti ta virospovidannja: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.11 / Vitalij Mykolajovych Sorokun; Nac. juryd. akad. Ukrainy imeni Jaroslava Mudrogho. — Kh., 2009. — 18 s.

Литвиненко Ольга Сергіївна

магістр права юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Литвиненко Ольга Сергеевна

магістр права юридического факультета

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Lytvynenko Olga

Master of Laws of the Law Faculty of the

Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4113

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ ЗА НОВІТНІМ
ГОСПОДАРСЬКИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**ПРАВОВОЕ УРЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ
СОГЛАСНО СОВРЕМЕННОМУ ХОЗЯЙСТВЕННОМУ ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

**LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC EVIDENCE
ON THE LATEST ECONOMIC PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE:
PROBLEMS AND PERSPECTIVES**

Анотація. В ході написання статті автором було здійснено аналіз новітнього процесуального законодавства, а також законопроекти, що ще на стадії розгляду ВРУ, внаслідок чого виявлено проблемні аспекти у регулюванні правового статусу електронних документів у якості доказу при розгляді господарських справ судами.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що на основі наукових здобутків та законодавства проведено дослідження електронних засобів доказування, що введено новою редакцією Господарського процесуального кодексу України, в якому на доктринальному рівні обґрунтовано теоретичні положення щодо цих доказів, визначено особливості їх застосування, розроблено пропозиції з удосконалення відповідного господарського процесуального законодавства.

Внаслідок проведеного дослідження правового регулювання електронних доказів за новітнім процесуальним законодавством України встановлено значну кількість прогалин у положеннях нової редакції ГПК України. Серед них можна виокремити значну кількість бланкетних норм, що відправляють до законодавчого регулювання, якого не існує. Крім того виявлено колізії між положеннями нової редакції ГПК та Закону України «Про електронний цифровий підпис». Така недосконалість правового регулювання у зазначеній сфері зумовлена відсутністю досвіду з врегулювання електронних доказів та майже повною відсутністю наукових досліджень з відповідною тематикою, оскільки інститут електронних доказів є новим для господарського процесу. До того поодинокі постанови новоствореного Верховного суду не надають можливості сформулювати сталу судову практику, що у свою чергу безпосередньо впливає на рівень ефективності господарського судочинства в цілому.

Ключові слова: господарський процес, господарське процесуальне право, господарське процесуальне законодавство, докази, подання доказів, електронні докази, електронна інформація.

Аннотация. В ходе написания статьи автором был осуществлен анализ новейшего процессуального законодательства, а также законопроекти, еще на стадии рассмотрения ВРУ, в результате чего выявлены проблемные аспекты в регулировании правового статуса электронных документов в качестве доказательств при рассмотрении хозяйственных дел судами.

Научная новизна работы заключается в том, что на основе научных достижений и законодательства проведено исследование электронных средств доказывания, введено новой редакцией Хозяйственного процессуального кодекса Украины, в котором на доктринальном уровне обоснованы теоретические положения относительно этих доказательств, определены особенности их применения, разработаны предложения по совершенствованию соответствующего хозяйственного процессуального законодательства.

Вследствие проведенного исследования правового регулирования электронных доказательств по новейшим процессуальным законодательством Украины установлено значительное количество пробелов в положениях новой редакции ГПК Украины. Среди них можно выделить значительное количество бланкетных норм, отправляют к законодательному регулированию, которого не существует. Кроме того выявлено коллизии между положениями новой редакции ГПК и Закона Украины «Об электронной цифровой подписи». Такая несовершенство правового регулирования в указанной сфере обусловлена отсутствием опыта по урегулированию электронных доказательств и почти полным отсутствием научных исследований по соответствующей тематике, поскольку институт электронных доказательств является новым для хозяйственного процесса. К тому единичные постановления вновь Верховного суда не предоставляют возможности сформировать устойчивую судебную практику, в свою очередь непосредственно влияет на уровень эффективности хозяйственного судопроизводства в целом.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, хозяйственное процессуальное право, хозяйственное процессуальное законодательство, доказательства, представления доказательств, электронные доказательства, электронная информация.

Summary. In the course of writing the article, the author analyzed the latest procedural legislation, as well as the draft laws that were still at the stage of consideration by the Verkhovna Rada, as a result of which revealed the problem aspects in regulating the legal status of electronic documents as evidence in the consideration of commercial cases by the courts.

The scientific novelty of the work is that on the basis of scientific achievements and legislation the research of electronic means of proof was introduced, introduced by the new wording of the Commercial Procedural Code of Ukraine, in which, at the doctrinal level, the theoretical positions regarding these evidence were substantiated, the peculiarities of their application were determined, proposals on improvement were developed. the relevant economic procedural legislation.

As a result of a study on the legal regulation of electronic evidence, a number of gaps in the new edition of the Code of Civil Procedure of Ukraine were established under the new Ukrainian procedural law. Among them, it is possible to distinguish a large number of blanket norms, sent to legislative regulation, which does not exist. In addition, there were conflicts between the provisions of the new edition of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Electronic Digital Signature». Such imperfection of legal regulation in this area is due to the lack of experience in the regulation of electronic evidence and the almost complete lack of research on the subject, since the Institute of Electronic Evidence is new to the economic process. Until then, the separate resolutions of the newly created Supreme Court do not provide the opportunity to form a permanent judicial practice, which in turn directly affects the level of efficiency of economic justice in general.

Key words: economic process, economic procedural law, economic procedural legislation, evidence, presentation of evidence, electronic evidence, electronic information.

Постановка проблеми. Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» та визначенням нового засобу доказування в господарському процесі виникла об'єктивна необхідність в дослідженні нового інституту господарського процесуального права, а саме інституту електронних доказів. Вивчення вищезазначеного інституту потребує звернення як до питань загальнотеоретичних концепцій розуміння доказів у судовому процесі, так і до проблематики розмежування їхніх видів, визначення особливостей таких видів, а також характерні шляхи їхнього правового регулювання.

Актуальність дослідження сутності та наявного правового регулювання такого виду доказів зумовлюється як недосконалістю законодавства у зазначеній сфері та недостатністю його тлумачення судовою практикою, так і майже повною відсутністю наукового дослідження інституту електронних доказів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню вирішення правових проблем у сфері використання електронних доказів при вирішенні спорів судами присвячено дуже малу кількість наукових праць, що зумовлює актуальність даної теми.

Мета статті. Проаналізувати сучасне вітчизняне законодавство, що регулює електронні докази, виявити недоліки та проблемні аспекти, віднайти шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 96 ГПК України електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [1].

Так, однією із форм вираження такої електронної інформації є, зокрема електронні документи. Згідно із ч. 1, 2 ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ — документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [3]. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством. Слід звернути увагу на те, що в законодавстві України відсутнє регулювання даного питання, що робить вищезазначене положення Закону нікчемним.

Єдиним обов'язковим реквізитом електронного документа визначається електронний цифровий підпис в контексті ст. 7 вищезазначеного Закону, а саме, законодавець визначає електронний цифровий підпис як один із обов'язкових реквізитів, у свою чергу, не наводить жодних інших.

Статтею 1 Закону України «Про електронний цифровий підпис» визначено, що електронний цифровий підпис — вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа [2].

Якщо говорити про інші можливі форми вираження електронної інформації, яка може подаватися до суду у якості електронного доказу, як наприклад, веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані або бази даних, то слід відмітити, що законодавство не містить визначень таких понять.

ГПК України передбачає, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до

Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. В наведеній нормі можна побачити одразу декілька прогалин.

По-перше, у законодавстві України відсутнє правове регулювання щодо визначення оригіналу та копії електронного доказу. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» містить регулювання щодо розрізнення оригіналу та електронної копії лише стосовно електронного документа, який є далеко не єдиною формою вираження електронних доказів. Так, оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу. Оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством; у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі у паперовій копії. У свою чергу, електронна копія електронного документа засвідчується у порядку, встановленому законом. Копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, яке засвідчене в порядку, встановленому законодавством. Проаналізувавши наведене, доходимо висновку, що оригіналом електронного документа є примірник із проставленим на ньому електронним цифровим підписом, а електронною копією — той самий документ, засвідчений в неіснуючому порядку.

Таким чином, у нас прослідковується друга прогалина вищезазначеної норми ГПК України, а саме, виходить колізія між нормою Закону України «Про електронний цифровий підпис» та ГПК України, а саме, перший встановлює, що примірник з електронним цифровим підписом є оригіналом. У свою чергу, положення другого — стверджують, що електронна копія засвідчується електронним цифровим підписом. Отже, виходячи з положень наведених законодавчих актів випливає, що засвідчення електронної копії електронного документа, що подається

у якості електронного доказу, фактично перетворює його на оригінал.

Третьою прогалиною положення ч. 2 ст. 96 ГПК України є бланкетна норма, яка вказує, що Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу, оскільки такого порядку не існує. Виникає питання, а навіть ж взагалі законодавець вирішив прописати можливість подання електронних доказів в оригіналі та в електронній копії? За таких обставин, положення ч. 4 та ч. 5 ст. 96 ГПК України в розрізі подання копії електронного доказу та витребування відповідного оригіналу наразі є такими, що неможливо застосовувати.

Наступне положення ст. 96 ГПК України передбачає право учасників справи подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

Така норма кореспондується із ч. 5 ст. 42 ГПК України, де вказано, що документи (в тому числі процесуальні документи, письмові та електронні докази тощо) можуть подаватися до суду, а процесуальні дії вчинятися учасниками справи в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом.

Фактично, враховуючи положення п. 17.1 Перехідних положень нової редакції ГПК України, право подавати електронні докази в паперових копіях трансформується в обов'язок, оскільки до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, доказів, формування, зберігання та надсилання матеріалів справи здійснюються в паперовій формі. Як довго триватиме таке гальмування нормального застосування інституту електронних доказів залишається невідомим. Законодавець заявляє, що Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система почне функціонувати через 90 днів з дня опублікування Державною судовою адміністрацією України у газеті «Голос України» та на веб-порталі судової влади оголошення про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, у свою чергу, жодних термінів для створення та забезпечення такої системи не передбачено.

Стаття 97 ГПК України має назву «зберігання та повернення оригіналів електронних доказів», і містить наступний зміст: «оригінали або копії електронних доказів зберігаються у суді в матеріалах справи. За клопотанням особи, яка надала суду

оригінал електронного доказу на матеріальному носії, суд повертає такий матеріальний носій, на якому міститься оригінал доказу, цій особі після дослідження вказаного електронного доказу, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи, або після набрання судовим рішенням законної сили. У матеріалах справи залишається засвідчена суддею копія електронного доказу або витяг з нього».

Вищезазначена норма викликає чималу кількість питань, проте регулювання останніх відсутнє. По-перше, з урахуванням різноманітності можливих носіїв електронної інформації, а також враховуючи кардинально різні їхні форми та розміри, нерегульованим є алгоритм дій щодо залучення таких носіїв до матеріалів справи. До початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи електронні докази слід подавати у вигляді їхніх паперових копій. У свою чергу, після початку функціонування зазначеної системи, згідно із ч. 9 ст. 6 ГПК України суд проводитиме розгляд справи за матеріалами судової справи в електронній формі. Процесуальні та інші документи і докази у паперовій формі не пізніше трьох днів з дня їх надходження до суду переводяться у електронну форму та долучаються до матеріалів електронної судової справи в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Стосовно поданих електронних доказів, що містяться на будь-яких носіях і долучені не шляхом надсилання електронною поштою, регулювання долучення до матеріалів судової справи відсутнє.

По-друге, незрозумілим є також положення щодо повернення матеріального носія, на якому міститься оригінал електронного доказу, а саме, яким чином суддя має засвідчувати зроблену копію електронного доказу.

Проаналізувавши дану статтю ГПК України, доречним вбачається внесення змін для урегулювання вищевикладених прогалин та передбачення розмноження поданого на матеріальному носії електронного доказу і розміщення одного примірника такого доказу в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, після чого матеріальний носій буде повернуто власнику. Таке регулювання дозволило б вирішити одразу обидві проблеми.

Детально слід розглянути питання розмежування оригіналу і копії електронного доказу. Як зазначалося вище, діюче законодавство України передбачило можливість подання оригіналу або копії електронного доказу, не вказавши їхню відмінність або порядок засвідчення копій електронних доказів.

Якщо звернутися до Типового закону ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю та Інструкції з прийняття

1996 р., то побачимо окрему статтю, що регулює питання «оригінальності» інформації. Так, стаття 8 зазначеного закону визначає:

«1. Если законодательство требует, чтобы информация представлялась или сохранялась в ее подлинной форме, это требование считается выполненным с помощью сообщения данных, если:

а) имеются надежные доказательства целостности информации с момента, когда она была впервые подготовлена в ее окончательной форме в виде сообщения данных или в каком-либо ином виде; и

б) при необходимости предъявления информации, эта информация может быть продемонстрирована лицу, которому она должна быть предъявлена.

2. Пункт 1 применяется как в тех случаях, когда содержащееся в нем требование выражено в форме обязательства, так и в тех случаях, когда законодательство просто предусматривает наступление определенных последствий, если информация не была представлена или сохранена в ее подлинной форме.

3. Для целей подпункта (а) пункта 1:

а) критерием оценки целостности является сохранение информации в полном и неизменном виде, без учета добавления любых индоссаментов и любых изменений, происходящих в обычном процессе передачи, хранения и демонстрации; и

б) требуемая степень надежности оценивается с учетом цели, для которой информация была подготовлена, и всех соответствующих обстоятельств.

4. Положения настоящей статьи не применяются в следующих случаях: [...]» [7].

Таким чином, проаналізувавши дану статтю, доходимо висновку, що основним критерієм «оригінальності» інформації ЮНСІТРАЛ визначає цілісність та момент часу, коли така інформація була вперше підготована в її кінцевому вигляді. Положення щодо цілісності містяться також в Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг». Відповідно до ч. 4 ст. 7 зазначеного закону оригінал електронного документа повинен давати змогу довести його цілісність та справжність у порядку, визначеному законодавством; у визначених законодавством випадках може бути пред'явлений у візуальній формі відображення, в тому числі у паперовій копії. Фактично, цілісність такого документа підтверджується електронним цифровим підписом, про що зазначається у ст. 12 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг».

З другим критерієм ЮНСІТРАЛ щодо «оригінальності» інформації дещо складніше. Так, законодавство України не визначає обов'язок фіксування моменту часу, коли така інформація була вперше

підготована в її кінцевому вигляді. Проте, таке фіксування наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу здійснюється шляхом додання до нього або логічного поєднання з ним електронної позначки часу. Регулювання такої процедури здійснюється «Порядком засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу» затвердженням Постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 р. № 680. Відповідно до п. 5 Порядку у процесі фіксування часу електронна позначка часу додається або логічно поєднується з електронними даними таким чином, щоб була виключена можливість вносити до них зміни із збереженням електронної позначки часу після надання послуги фіксування часу [6].

Наумов В. Б. вважає, що при визначенні виду електронного документу (оригінал чи копія) істотне значення має час підпису уповноваженою особою, тобто момент надання документу юридичної сили [4, с. 229]. На думку Попової І. М. це свідчить про те, що спочатку створюється оригінал електронного документа, а всі інші документи, що формуються на його основі, є копіями [5].

Використовувати на практиці такий принцип визначення оригіналу та копії електронного доказу навряд чи є доречним, оскільки визначити найперший підписаний ЕЦП доказ безсумнівно є неможливим, оскільки для цього необхідно було б дослідити абсолютно всі ідентичні документи, щоб встановити, який з них був найпершим. У свою чергу, у суду була б відсутня можливість впевнитися, що останньому надано всі існуючі ідентичні докази, або що до суду надано дійсно створений та підписаний найперший примірник.

Крім того, існування розмежування оригіналу та копій електронних доказів загострює питання щодо можливості використання записів онлайн трансляцій, як, наприклад, відео- та аудіоконференції у Skype чи інших аналогічних додатках, які так часто використовуються бізнесменами. Те саме питання стосується і використання «PrintScreen», адже знімок екрану навряд чи можна вважати оригіналом.

Варто також зазначити, що інформація, яка знаходиться в електронному форматі є досить уразливою, саме тому, що може піддаватися вірусним і кібератакам, що може призвести до втрати таких документів. Крім того, існує ймовірність видалення інформації з місця збереження у мережі Інтернет.

Таким чином, якщо розмежовувати електронні докази на оригінал і копію, то описана раніше ситуація може призвести до виникнення сумнівів щодо достовірності інформації, що була скопійована раніше на електронний носій.

Враховуючи викладене, з урахуванням однієї з найхарактерніших для електронних доказів ознак, щодо можливості розмноження електронних доказів шляхом створення абсолютно ідентичних електронних копій, вважаємо, що розмежування електронних доказів на оригінал та копію є недоречним.

Висновки. Внаслідок проведеного дослідження правового регулювання електронних доказів за новітнім процесуальним законодавством України встановлено значну кількість прогалин у положеннях нової редакції ГПК України. Серед них можна виокремити значну кількість бланкетних норм, що відправляють до законодавчого регулювання,

якого не існує. Крім того виявлено колізії між положеннями нової редакції ГПК та Закону України «Про електронний цифровий підпис». Така недосконалість правового регулювання у зазначеній сфері зумовлена відсутністю досвіду з врегулювання електронних доказів та майже повною відсутністю наукових досліджень з відповідною тематикою, оскільки інститут електронних доказів є новим для господарського процесу. До того поодинокі постанови новоствореного Верховного суду не надають можливості сформуванню сталої судової практики, що у свою чергу безпосередньо впливає на рівень ефективності господарського судочинства в цілому.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ в редакції від 15.12.2017 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page3>
2. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 № 852-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-15>
3. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
4. Наумов В. Б. Право и Интернет: Очерки теории и практики / В. Б. Наумов. — М.: Книжный дом «Университет», 2002. — С. 229.
5. Попова І. М. Правове регулювання засвідчення копій електронних документів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/15905/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D1%80%D0%B5%D0%B3_%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B2_%D0%BA%D0%BE%D0%BF_%D0%B5%D0%BB_%D0%B4%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%8F.pdf
6. Порядок засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 р. № 680 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2004-%D0%BF>
7. ЮНСИТРАЛ Типовой закон об электронной торговле и Руководство по принятию 1996 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/05-89452_Ebook.pdf

References

1. Ghospodarskyjy procesualnyjy kodeks Ukrajinyy vid 06.11.1991 r. # 1798-KhII v redakciji vid 15.12.2017 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/page3>
2. Zakon Ukrajinyy «Pro elektronnyjy cyfrovyy pidpys» vid 22.05.2003 # 852-IV [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-15>
3. Zakon Ukrajinyy «Pro elektronni dokumenty ta elektronnyj dokumentoobigh» vid 22.05.2003 r. # 851-IV [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
4. Naumov V. B. Pravo y Ynternet: Ocherky teoryy y praktyky / V. B. Naumov. — M.: Knyzhnyj dom «Unyversytet», 2002. — S. 229.
5. Popova I. M. Pravove reghuljuvannja zasvidchennja kopij elektronnykh dokumentiv [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/15905/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D1%80%D0%B5%D0%B3_%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B2_%D0%BA%D0%BE%D0%BF_%D0%B5%D0%BB_%D0%B4%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%8F.pdf
6. Porjadok zasvidchennja najavnosti elektronnogho dokumenta (elektronnykh danykh) na pevnyj moment chasu zatverdzhennyj Postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrajinyy vid 26.05.2004 r. # 680 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2004-%D0%BF>
7. YuNSITRAL Tipovoy zakon ob elektronnoy torgovle i Rukovodstvo po prinyatiyu 1996 god [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupa: http://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/05-89452_Ebook.pdf

Мельничук Ольга Федорівна

*доктор юридичних наук, доцент,
декан факультету менеджменту та права
Вінницький національний аграрний університет*

Мельничук Ольга Федоровна

*доктор юридических наук, доцент,
декан факультета менеджмента и права
Винницкий национальный аграрный университет*

Melnychuk Olha

*Doctor of Law Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Management and Law
Vinnytsia National Agrarian University
ORCID: 0000-0003-4229-621X*

Мельничук Максим Олегович

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права
Вінницький національний аграрний університет*

Мельничук Максим Олегович

*кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры права
Винницкий национальный аграрный университет*

Melnychuk Maksym

*Candidate of Law Sciences,
Senior Teacher of the Department of Law
Vinnytsia National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-9196-8751*

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4127

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ЯК ЗАСОБУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

ПРАВОВЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВА ИДЕНТИФИКАЦИИ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ

LEGAL ASPECTS OF THE STATE LANGUAGE AS THE IDENTIFICATION OF UKRAINIAN NATION

Анотація. У статті розкрито правові аспекти державної мови як засобу ідентифікації української нації. Проаналізовано результати дослідження Центру Разумкова щодо оцінки громадянами основних засад мовної та культурної політики держави. Запропоновано практичні заходи для забезпечення престижності державної мови (прийняття концептуально нового рамкового закону, в якому мову слід розуміти як етнонаціональну ознаку, а не територіальну; якісно покращити соціально-економічну та політичну ситуацію в державі; організувати функціонування державних безоплатних курсів для вивчення української мови; дотримуватися законодавчих вимог щодо використання української мови в публічних сферах). З метою гарантування мовних прав національних меншин у сфері освіти рекомендується внесення змін до статті 7 Закону України «Про освіту». Зроблено висновок про те, що останнім часом тенденція до визнання української

мови рідною зростає. Однак це не позначається на існуванні фактичного білінгвізму в державі. За таких умов Україні необхідно, з одного боку, проводити заходи, які зміцнювали б правовий режим української мови як державної, а з іншого – забезпечувати вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин, зокрема й російської.

Ключові слова: державна мова, українська нація, мова національних меншин, державна політика, англійська мова.

Аннотация. В статье раскрыты правовые аспекты государственного языка как средства идентификации украинской нации. Проанализированы результаты исследования Центра Разумкова относительно оценки гражданами основных принципов языковой и культурной политики государства. Предлагаются практические меры для обеспечения престижности государственного языка (принятие концептуально нового рамочного закона, в котором язык следует понимать как этнонациональную черту, а не территориальную; качественно улучшить социально-экономическую и политическую ситуацию в государстве; организовать функционирование государственных бесплатных курсов для изучения украинского языка; соблюдать законодательные требования по использованию украинского языка в публичных сферах). С целью обеспечения языковых прав национальных меньшинств в сфере образования предлагается внесение изменений в статью 7 Закона Украины «Об образовании». Сделан вывод о том, что в последнее время тенденция к признанию украинского языка родным растет. Однако это не сказывается на существовании фактического билингвизма в государстве. При таких условиях Украине необходимо, с одной стороны, проводить мероприятия, которые укрепляли бы правовой режим украинского языка как государственного, а с другой – обеспечивать свободное развитие, использование и защиту языков национальных меньшинств, в том числе и русского.

Ключевые слова: государственный язык, украинская нация, язык национальных меньшинств, государственная политика, английский язык.

Summary. The article reveals the legal aspects of the state language as a means of identifying the Ukrainian nation. The results of the research of Razumkov Center on the assessment of citizens of the basic principles of the language and cultural policy of the state were analyzed. The scientific novelty lies in that the study proposes practical measures to ensure the prestige of the state language (the adoption of a conceptually new framework law in which language should be understood as an ethnonational attribute rather than a territorial one; qualitatively improve the socio-economic and political situation in the state; organize the functioning state free-of-charge courses for studying the Ukrainian language; adhere to the legislative requirements regarding the use of Ukrainian language in public spheres). In order to guarantee the language rights of national minorities in the field of education, it is proposed to amend Article 7 of the Law of Ukraine «On Education». Recently the tendency of recognizing Ukrainian as a native language is growing. However, this does not affect the existence of actual bilingualism in the state. Under such conditions Ukraine must, on the one hand, take measures that would strengthen the legal status of Ukrainian language as a state language, and, on the other hand, ensure a free development, use and protection of the languages of national minorities, including Russian.

Key words: state language, ukrainian nation, language of national minorities, state policy, english language.

Постановка проблеми. Роль мови для культурного розвитку окремої людини та суспільства беззаперечна. Завдяки мові людина реалізується як особистість, збагачує свій духовний світ, підвищує рівень культурного розвитку. Істинним є вислів: «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина». Мова ідентифікує людину, вказуючи на її приналежність до нації, народу, держави. Вона, будучи засобом комунікації, за ефективної державної політики, сприяє інтеграції суспільства та забезпечує його розвиток. На жаль, мовне питання в Україні, з моменту здобуття її незалежності, стало об'єктом політичних спекуляцій. Саме спекуляція на мовній проблемі була використана окремими політиками для розпаду сепаратизму на сході та півдні України. Потрібно визнати, що консенсусу в мовному питанні не знайдено до цих пір. Не ви-

падково народні депутати внесли до Верховної Ради України три законопроекти: «Про мови в Україні» № 5556, «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669, «Про державну мову» № 5670 [19]. На нашу думку, дискурс та рекомендації Венеціанської комісії щодо застосування статті 7 Закону України «Про освіту» також актуалізують вказану проблему [3]. Як бачимо, питання державної мови в Україні є актуальним як в теоретичній, так і в практичній площині та потребує проведення дослідження в означеному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовне питання, будучи актуальним і багатоаспектним, стало предметом дослідження учених у різних галузях науки. Передусім відзначимо колективну монографію «Мовна ситуація в Україні: між

конфліктом і консенсусом» [8], в якій комплексно, а саме з історичного, соціологічного, політологічного та юридичного аспектів, розкрито мовну проблему. У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу й інші праці. Аналіз трьох законопроектів про мови досліджувала О. В. Ялова [19]. Перспективи надання англійській мові статусу другої державної мови проаналізувала О. В. Червякова [18]. Однак, з огляду на невирішеність мовної проблеми в умовах загострення суспільно-політичної ситуації в Україні, на нашу думку, поглибленого вивчення потребує проблема, пов'язана з утвердженням державної мови та водночас забезпеченням мовних прав національних меншин.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування ролі державної мови як засобу ідентифікації української нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки мові люди спілкуються між собою, передають від покоління до покоління традиції, культуру, історію свого народу, розвиваючи таким чином національну ідентичність. Роль державної мови для консолідації нації унікальна, адже вона «гарантує розвиток ідентичності суспільства у державі, і в подальшому забезпечить взаємне спілкування між та в межах складових частин населення» [2]. Слід відзначити, що переважна більшість європейських держав визнає державною мову титульної нації, яка історично сформувалась і автохтонно існує на території держави, становить більшість її населення і дала назву цій державі. Це — Італія, Німеччина, Португалія, Франція, а також всі держави центральної і східної Європи (за винятком Білорусі), прибалтійські і скандинавські країни (за винятком Фінляндії), Болгарія, Румунія, Сербія, Туреччина та інші [1, с. 252]. З метою забезпечення консолідації нації політику державної одномовності проводить і США, проголосивши офіційною мовою англійську. Відтак необхідність формування національної свідомості та потреба збереження і розбудови державності спонукає нації до надання окремій мові або рідше декільком — конституційного статусу державної. Не стала винятком і Україна, яка в статті 10 Конституції України проголосила державною мовою українську [6]. У такий спосіб український народ, як громадяни України всіх національностей, утвердив українську націю, що історично склалася на певній території.

Закріплення на конституційному рівні правового режиму української мови зумовлено об'єктивними чинниками. Українська мова «зародилася, розвивається і функціонує разом із народом, якому належить», вона є мовою титульної нації, тобто «тієї частини населення держави, відповідно до на-

ціональності якої і названа ця держава» [20, с. 109]. Не дивлячись на те, що Україна багатонаціональна держава, в якій крім українців, що становлять основне населення і переважають в усіх регіонах держави (за винятком Криму, де більшість — росіяни, а корінним етносом є кримські татари), тут живе понад 90 народів, носіїв близько 79 мов [7, с. 94], все ж, 69 відсотків громадян вважають рідною мовою українську. Відзначимо, що в Україні тенденція визнання української мови рідною зростає — з 61 відсотка громадян у 2011 р. до 69 — у 2016 р. Чого не скажеш про її впровадження у практику за регіонами України, між якими зберігаються істотні відмінності. Так, якщо в Західному, Центральному та Південному регіонах більшість опитаних назвали рідною українську мову (97, 86 і 63 відсотки відповідно), то у Східному регіоні та Донбасі — російську (52 і 66 відсотки відповідно) [5, с. 8]. Тому, не поступаючись у визнанні української мови державною, необхідно взяти до уваги мовну ситуацію, характерну для Східного регіону та Донбасу, з метою законодавчого врегулювання та забезпечення реалізації прав носіям мов національних меншин.

Мовна ситуація, що склалася в Україні, як і в інших пострадянських країнах, має історичне та політичне пояснення. Не заглиблюючись у причини білінгвізму в Україні, його необхідно прийняти як даність, обумовлену об'єктивними чинниками. Не випадково в Конституції України гарантується вільний розвиток, використання і захист передусім російської мови з поміж інших мов національних меншин України. Але слід розмежовувати статус мови як державної і право на вільний розвиток інших мов, зокрема й російської. Адже українська мова є «обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом» [17]. На думку В. Ф. Погорілка, державна мова відрізняється від інших за такими ознаками: 1) мова офіційного спілкування громадян певної держави; 2) офіційна мова діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; 3) мова, обов'язкова для вивчення у закладах освіти; 4) мова державних ЗМІ; 5) основна мова в діяльності політичних партій та інших громадських об'єднань; 6) офіційна мова політичних, освітніх, наукових та інших форумів [10, с. 96]. Таким чином, українська мова має особливий статус, як державна. На жаль, в Законі України «Про засади державної мовної політики» (далі — Закон) [12], всупереч статтям 10,

92 Конституції України, рішенню Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. № 10 рп/99 у справі про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови, відбулось закріплення у неконституційний спосіб офіційної багатомовності в Україні. При цьому законодавцем проігноровано конституційну вимогу щодо порядку застосування мов виключно законами України, а не підзаконними актами органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. На нашу думку, закріплена офіційна багатомовність не сприяє утвердженню статусу української мови як державної. Крім того, офіційна багатомовність потребує додаткового бюджетного фінансування, адже, як зазначено в Законі, «акти вищих органів державної влади потребують офіційної публікації державною, російською та іншими регіональними мовами або мовами меншин» [12, с. 10]. Прирівнювання української та інших мов суперечить галузевим законам, які закріплюють державну мову як обов'язкову для використання, і, крім того, не мають механізмів реалізації офіційної багатомовності. Скажімо, відповідно до частини 2 статті 14 Закону держава гарантує можливість здійснювати судові провадження регіональною мовою (мовами), гарантією чого є добір суддівських кадрів. Але це положення суперечить частині 1 статті 10, частині 3 статті 127 Конституції України [6], статті 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [16]. Подібних прикладів прирівнювання російської та інших мов національних меншин до правового режиму державної у Законі чимало. Вбачається, що законодавець проігнорував тлумачення Конституційного Суду України статті 10 щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України.

На нашу думку, не зважаючи на багатонаціональність України, саме українську мову, як мову титульної нації, як етнонаціональну ознаку, а не як територіальну, український народ утвердив за державну. Саме тому нею повинні послуговуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування, вона повинна домінувати в публічних сферах життя. Навіть у поліетнічній Бельгії, після тривалої мовної конфронтації, у Конституції закріплено правило: «Використання мов, прийнятих у Бельгії, не є обов'язковим; воно може бути регламентовано лише законом і лише стосовно актів державної влади та для судочинства» [9].

Цілком логічним виглядає обов'язок державних службовців «використовувати державну мову під

час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінацію державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації» [11, с. 7]. Адже державний службовець виконує покладені на нього завдання і функції держави, а це закріплює за ним сукупність прав і обов'язків, яких не має в інших осіб. Тому серед законодавчо встановлених вимог для зайняття посади державного службовця є знання державної мови, визначення рівня вільного володіння якою викладений у «Порядку атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою» [14].

Інколи зустрічаються пропозиції науковців щодо надання статусу другої державної мови англійській [18]. Однак це суперечить частині 1 статті 10 Конституції України. Якщо навіть гіпотетично припустити запровадження другої державної мови в Україні, то це потребувало б внесення змін до розділу 1 «Загальні засади» Конституції України шляхом ухвалення законопроекту не менш ніж двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України та затвердження його всеукраїнським референдумом, призначеним Президентом України. В нинішніх складних соціально-економічних і політичних умовах видатки з державного бюджету на цю мету є недоцільними і невиправданими. Тому не потрібно гратися в подібні ігри. Очевидним є те, що питання офіційної двомовності в Україні штучно створене, політизоване та використовується найчастіше для маніпуляції виборцями.

В умовах існуючого білінгвізму в Україні та за потреби забезпечення особистісної комунікації українською мовою як державною на порядку денному стоїть питання прищеплення поваги до останньої. Адже, як свідчить історія, саме державна політика неповаги до української мови, звичаїв і традицій, їх викорінення за часів Російської імперії та радянської державності, за винятком нетривалого періоду псевдоукраїнізації, ледь не стала причиною втрати української самобутності. На нашу думку, формування почуття поваги до мови можна забезпечити шляхом усвідомлення її корисності, необхідності, уживаності. Для того, щоб слова були звичними, рідними, їх потрібно чути в сім'ї, радіоєфірі, з екрану телебачення, на вулиці тощо. Дослідження Центру Разумкова підтверджують, що мовні практики формуються на ранніх етапах соціалізації особистості — в ранньому дитинстві. Відповідаючи на питання «Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте?», найчастіше респонденти обирають варіант відповіді — «цією мовою я розмовляю з дитинства» (41 відсотків). 12 відсотків опитаних дали відповідь «ця мова є найбільш поширеною в місті

(селі), де я живу, нею розмовляють більшість жителів», 9 — «цією мовою розмовляють в моїй сім'ї», 5 — «цією мовою я навчався в школі» [5, с. 8]. Як бачимо, прагматичні чинники не є визначальними для мовлення рідною мовою. Не є вони провідними і для мотивації вживання державної мови. Для того, щоб державна мова була поширеною в суспільстві і сприймалася як рідна, необхідно створити відповідні умови, а саме здійснити низку практичних заходів. По-перше, бажання вивчати нерідну мову виникає тоді, коли вона забезпечує добробут людини та сім'ї. Престижність мови на психологічному рівні пов'язується з могутністю, величию держави. У цьому контексті доцільно згадати «відомі соціально-психологічні експерименти американських учених К. Кларк та М. Кларка: коли дітям негрів пропонували вибирати між чорношкірими й білошкірими ляльками, вони зупиняли вибір на білошкірих ляльках, адже все те, що пов'язувалося з білими американцями, сприймалося за краще, вище, досконаліше» [8, с. 362]. На сьогодні це можна екстраполювати на англійську мову, якою послуговуються заможні американці, англійці та інші народи. Тому повагу до української мови необхідно формувати, передусім, шляхом подолання існуючих соціально-економічних і політичних проблем, підвищення добробуту населення. Доречно зауважити, що саме цей чинник визнали українці (67 відсотків) як шлях консолідації українського суспільства [5, с. 11]. І це є зрозумілим, оскільки повноцінне забезпечення будь-яких конституційних прав, зокрема і мовних, спроможна здійснити лише заможна держава.

По-друге, в усіх регіонах України мають функціонувати державні безоплатні курси для вивчення української мови. Використання державної мови повинно синхронно супроводжуватися удосконаленням її мовлення. Часто за культурою мови можна визначити навіть приналежність людини до певної соціальної групи чи регіону. Власне оцінювання респондентів щодо рівня знань української мови за п'ятибальною шкалою становить в середньому 3,9 балів. За результатами опитування найбільшу потребу в оволодінні нею висловили жителі Донецької та Луганської областей (33 відсотка) [5, с. 9]. На нашу думку, державні безоплатні курси для вивчення української мови стали б консолідуючим чинником суспільства, були б демонстрацією турботи держави про своїх громадян і водночас важливою гарантією всебічного розвитку і функціонування державної мови.

По-третє, для зайняття відповідних посад в органах державної влади та органах місцевого самоврядування має виконуватися кваліфікаційна вимога щодо воло-

діння державною мовою. Люди повинні знати, що володіння українською мовою — то шлях до кар'єрного зростання. Це спрацьовує навіть на психологічному рівні — якщо українською мовою послуговується еліта держави, то чому б не вчиняти так само.

По-четверте, необхідно дотримуватися законодавства щодо використання української мови в сферах інформації і зв'язку. В нинішньому інформаційному суспільстві особливої ваги набуває зростання іміджу української мови завдяки засобам масової інформації. Інтернет, «радіо й телебачення прищеплюють певні моделі мовної поведінки, виховують національну гідність і формують мовну й національну свідомість глядачів і слухачів» [8, с. 352]. У зв'язку з цим важливо, щоб кількісні пропорції вживання мов дотримувалися на телебаченні і радіомовленні, щоб рейтингові програми (гумористичні, пісенні, концертні) велися українською мовою.

По-п'яте, популяризація державної мови, виховання поваги до неї суттєво залежить від навчальних закладів, точніше від тієї культурної і мовної політики, яку пропагують педагогічні колективи. Тому схвалюємо закріплення у ст. 54 Закону України «Про освіту» обов'язку педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників «виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України» [15]. З метою захисту державної мови та забезпечення її розвитку вважаємо виправданим узаконення української мови як мови освітнього процесу в закладах освіти. Це означає, що в навчальних закладах всі форми освітнього процесу повинні проводитися державною мовою. Водночас посилення державної мови шляхом запровадження її обов'язковості в закладах освіти, на нашу думку, не повинно обмежувати мовні права національних меншин. Адже частина 5 статті 53 Конституції України гарантує останнім право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [6]. Натомість у Законі України «Про освіту» гарантується право осіб, які належать до національних меншин України, навчатися в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Реалізація цього права забезпечується шляхом створення окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою [15, ст. 7]. Однак, на нашу думку, порівняно з статтею

53 Конституції України, ці законодавчі положення звужують мовні права національних меншин, оскільки вона гарантує право на навчання рідною мовою не лише в комунальних, але й державних навчальних закладах. Відповідно до статті 22 Конституції України «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [5]. Щоправда, певною мірою гнучкість вирішення мовного питання національних меншин простежується у частині 5 статті 7 освітнього закону, відповідно до якої «за бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови корінного народу, національної меншини України як окремої дисципліни» [15]. У зв'язку з цим вважаємо, що необхідно доповнити Закон України «Про освіту» правом національних меншин навчатися, поряд із державною мовою, рідною мовою не тільки в комунальних, але й у державних навчальних закладах. Крім того, потрібно закріпити право приватних навчальних закладів самостійно визначатися з мовою освітнього процесу, як це практикується у європейських державах.

Водночас вважаємо обґрунтованим розвиток конституційного положення у Законі України «Про освіту» щодо сприяння державою вивчення мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти. Це не випадково, адже в більшості країн ЄС англійська є першою з іноземних мов, яка вивчається в школах. Необхідно враховувати, що «англійська мова на хвилі глобалізації підкорила сучасний світ і стала основним засобом міжкультурної комунікації» [4, с. 130]. Оскільки англійська домінує серед мов міжнародного спілкування, то володіння нею не тільки забезпечує шлях до європейської інтеграції, але й відкриває громадянам більші можливості реалізації своїх прав у соціальній, економічній, культурній сферах.

З огляду на євроінтеграційні процеси, що проходять в Україні, законодавець гарантує можливість викладання у закладах освіти відповідно до освітньої програми однієї або декількох дисциплін двома чи більше мовами — державною мовою, англійською

мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу [15, ст. 7]. Володіння декількома іноземними мовами — це європейська практика, яку необхідно впроваджувати в українському суспільстві. Тому не випадково наразі серед критеріїв оцінки науково-педагогічної або наукової діяльності здобувачів вчених звань встановлено володіння іноземною мовою країн Європейського Союзу відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче B2) [13].

Висновки. Українська мова, як природна мова титульної нації, яка зародилася та еволюціонує синхронно з народом, закономірно визнана на конституційному рівні державною мовою. Вона є засобом ідентифікації української нації, що усвідомлює більшість населення України. Останнім часом тенденція до визнання громадянами української мови рідною зростає. Однак це не позначається на існуванні фактичного білінгвізму в державі. За таких умов Україні необхідно, з одного боку, проводити заходи, які зміцнювали б правовий режим української мови як державної, а з іншого — забезпечувати вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин, зокрема й російської.

З метою належного забезпечення престижності, статусності української мови, державі потрібно здійснити низку основних заходів, а саме: прийняти концептуально новий рамковий закон про мови, в якому врегулювати відносини з позиції мови як етнонаціональної ознаки, а не територіальної; якісно покращити соціально-економічну та політичну ситуацію, забезпечивши добробут народу; організувати функціонування державних безоплатних курсів для вивчення української мови; додержуватися законодавчих вимог щодо використання української мови в публічних сферах та державних і комунальних навчальних закладах.

Гарантуючи розвиток української мови, держава водночас не повинна обмежувати мовні права національних меншин загалом та у сфері освіти зокрема. У зв'язку з цим потрібно внести зміни до статті 7 Закону України «Про освіту» щодо права національних меншин навчатися, поряд із державною мовою, рідною мовою не тільки в комунальних, але й у державних навчальних закладах.

Література

1. Абрамова Д. С. Зарубіжний досвід формування та реалізації мовного законодавства і можливості його використання в Україні / Д. С. Абрамова // Актуальні проблеми державного управління. — 2014. — № 2. — С. 248–254.
2. Висновок Венеціанської Комісії щодо Закону Про державну мову словацької республіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)035-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)035-e.asp).
3. Висновок Венеціанської комісії щодо освітнього закону. Текст документа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/>.
4. Голик С. Англійська мова як lingua franca у сучасному світі: глобалізаційні виклики / С. Голик // Актуальні питання гуманітарних наук. — 2015. — Вип. 14. — С. 125–131.
5. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії 16 грудня 2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>.
6. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. / Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
7. Мовна карта України // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — 942 с.
8. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. — К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 398 с.
9. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О. М. у справі № 1–6/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/na10d710-99/para2#n2>.
10. Погорілко В. Ф. Державна мова / Юридична енциклопедія: В 6 т. // Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. — Т. 2: Д–Й. — 1999. — 744 с.
11. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Відомості Верховної Ради. — 2016. — № 4. — Ст. 43.
12. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 року № 5029-VI / Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 23. — Ст. 218.
13. Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам: наказ Міністерства освіти і науки від 14 січня 2016 р. № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16>.
14. Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 301 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249955971>.
15. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII / Відомості Верховної Ради. — 2017. — № 38–39. — Ст. 380.
16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради. — 2016. — № 31. — Ст. 545.
17. Рішення Конституційного Суду України. Справа № 1–6/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.
18. Червякова О. В. Мовне питання крізь призму механізму державного управління у сфері культури / О. В. Червякова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2017. — № 3. — С. 17–22.
19. Ялова О. В. Мовна політика в Україні в контексті законопроектів про мови / О. В. Ялова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2017. — № 1 (102). — С. 21–28.
20. Янковська Г. В. Сутність поняття «Державна мова» / Г. В. Янковська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. — Вип. 4. — Т. 1. — 2014. — С. 106–111.

References

1. Abramova D. S. Zarubizhnyi dosvid formuvannia ta realizatsii movnoho zakonodavstva i mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini / D. S. Abramova // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. — 2014. — № 2. — S. 248–254.
2. Vysnovok Venetsianskoi Komisii shchodo Zakonu Pro derzhavnu movu slovatskoi respubliky [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: [http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)035-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)035-e.asp).
3. Vysnovok Venetsianskoi komisii shchodo osvitnoho zakonu. Tekst dokumenta [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/>.
4. Holyk S. Anhliiska mova yak lingua franca u suchasnomu sviti: hlobalizatsiini vyklyky / S. Holyk // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. — 2015. — Vyp. 14. — S. 125–131.

5. Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: shliakhy, vyklyky, perspektyvy. Informatsiino-analitychni materialy do fakhovoi dyskusii 16 hrudnia 2016 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://old.razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>.
6. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata 28 chervnia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady. — 1996. — № 30. — St. 141.
7. Movna karta Ukrainy // Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva / NAN Ukrainy. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho; Redkol.: Yu. I. Rymarenko (vidp. red.) ta in. — K.: Dovira: Heneza, 1996. — 942 s.
8. Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom. — K.: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008. — 398 s.
9. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Myronenka O. M. u spravi № 1-6/99 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/na10d710-99/paran2№n2>.
10. Pohorilko V. F. Derzhavna mova // Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. — K.: «Ukr. entsykl.», 1998. — T. 2: D-Y. — 1999. — 744 s.
11. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 2015 r. № 889-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady. — 2016. — № 4. — St. 43.
12. Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 3 lypnia 2012 roku № 5029-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady. — 2013. — № 23. — St. 218.
13. Pro zatverdzhennia Poriadku prysvoiennia vchenykh zvan naukovym i nauково-pedahohichnym pratsivnykam: nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 14 sichnia 2016 r. № 13 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16>.
14. Pro orhanizatsiiu provedennia atestatsii osib, yaki pretenduiut na vstup na derzhavnu sluzhbu, shchodo vilnoho volodinnia derzhavnoiu movoiu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2017 r. № 301 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249955971>.
15. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady. — 2017. — № 38-39. — St. 380.
16. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady. — 2016. — № 31. — St. 545.
17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. Sprava № 1-6/99 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.
18. Cherviakova O. V. Movne pytannia kriz pryzmu mekhanizmu derzhavnogo upravlinnia u sferi kultury / O. V. Cherviakova // Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. — 2017. — № 3. — S. 17-22.
19. Yalova O. V. Movna polityka v Ukraini v konteksti zakonoproektiv pro movy / O. V. Yalova // Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. — 2017. — № 1 (102). — S. 21-28.
20. Yankovska H. V. Sutnist poniattia «Derzhavna mova» / H. V. Yankovska // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia yurydychni nauky. — Vyp. 4. — T. 1. — 2014. — S. 106-111.

Панова Ірина Юріївна

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри публічного та приватного права
Факультету права та міжнародних відносин
Київський університет імені Бориса Грінченка*

Панова Ирина Юрьевна

*кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры публичного и частного права
Факультета права и международных отношений
Киевский университет имени Бориса Гринченко*

Panova Irene

*Candidate of Law Science,
Senior Lecturer of the Department of Public and Private Law of the
Faculty of Law and International Relations
Boris Grinchenko Kiev University*

ОСОБЛИВОСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ТА ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

ОСОБЕННОСТИ СОТРУДНИЧЕСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ В УКРАИНЕ: ОБЗОР И ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

FEATURES OF COOPERATION IN TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE: GENERAL REVIEW AND LEGAL ANALYSIS

Анотація. В даній статті проводиться правовий та науковий аналіз співробітництва територіальних громад в Україні та визначається, що така форма організації територіальних громад була запроваджена в 2014 році.

Автором розглядається законодавче, наукові визначення співробітництва територіальних громад та пропонується власне визначення.

В статті відзначається, що співробітництво територіальних громад здійснюється у сферах спільних інтересів територіальних громад, зокрема, транспорту та зв'язку, будівництва, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища.

Також зазначається про значення муніципального співробітництва, яке полягає у збереженні ресурсів територіальних громад, а саме у їх раціональному використанні.

У статті відзначається про організацію співробітництва, а також те, що для реалізації права на співробітництво одна територіальна громада має укласти договір про співробітництво з іншою територіальною громадою. Визначено, що Урядом закріплена типова форма договору про співробітництво територіальних громад.

Автором зазначається за рахунок яких коштів здійснюється фінансування співробітництва та визначено випадки в разі настання яких може припинитися співробітництво територіальних громад.

Також проаналізовано проблеми співпраці територіальних громад та сформульовано, що однією із важливих проблем є проблема правового регулювання. Автор вважає, що нормативно-правових актів, які прийняті в сфері співробітництва територіальних громад є недостатньо для належного врегулювання відносин в цій сфері та запропоновано прийняття ряду нових актів. Лише після цього урядовцями мають бути розроблені практичні механізми їх реалізації.

Ключові слова: територіальна громада, співробітництво територіальних громад, місцеве самоврядування, спільні інтереси територіальних громад, договір про співробітництво територіальних громад, реєстр про співробітництво територіальних громад.

Аннотация. В данной статье проводится правовой и научный анализ сотрудничества территориальных общин в Украине. Автор определяет, что такая форма организации территориальных общин была введена в 2014 году.

Автором рассматриваются законодательное, научные определения сотрудничества территориальных общин и предлагается собственное определение.

В статье отмечается, что сотрудничество территориальных общин осуществляется в сферах общих интересов территориальных общин, в частности, транспорта и связи, строительства, образования, здравоохранения, культуры, физкультуры и спорта, регулирования земельных отношений и охраны окружающей природной среды.

Также отмечается о значении муниципального сотрудничества, которое заключается в сохранении ресурсов территориальных общин, а именно в их рациональном использовании.

В статье отмечается об организации сотрудничества, а также то, что для реализации права на сотрудничество одна территориальная община должна заключить договор о сотрудничестве с другой территориальной общиной. Определено, что Правительством закреплена типовая форма договора о сотрудничестве территориальных общин.

Автором отмечается за счет каких средств осуществляется финансирование сотрудничества и определены случаи при наступлении которых может прекращаться сотрудничество территориальных общин.

Также проанализированы проблемы сотрудничества территориальных общин и сформулировано, что одной из важных проблем является проблема правового регулирования. Автор считает, что нормативно-правовых актов, принятии в сфере сотрудничества территориальных общин недостаточно для надлежащего урегулирования отношений в этой сфере и предложено принятие ряда новых актов. Только после этого правительство должно разработать практические механизмы их реализации.

Ключевые слова: территориальная община, сотрудничество территориальных общин, местное самоуправление, общие интересы территориальных общин, договор о сотрудничестве территориальных общин, реестр о сотрудничестве территориальных общин.

Summary. In this article, a legal and scientific analysis of the cooperation of territorial communities in Ukraine is conducted. The author determines that such a form of organization of territorial communities was introduced in 2014.

The author examines the legislative, scientific definitions of the cooperation of territorial communities and proposes the definition itself.

The article states that cooperation of territorial communities is carried out in the spheres of common interests of territorial communities, in particular, transport and communication, construction, education, health care, culture, physical education and sports, regulation of land relations and the protection of the natural environment.

It also notes the importance of municipal cooperation, which is to preserve the resources of territorial communities, namely, their rational use.

The article notes the organization of cooperation, as well as the fact that for the realization of the right to cooperation, one territorial community must conclude an agreement on cooperation with another territorial community. It is determined that the Government has fixed the typical form of the agreement on cooperation of territorial communities.

The author states at the expense of which funds the financing of cooperation is carried out and cases are identified in case of occurrence of which cooperation of territorial communities may be terminated.

Problems of cooperation of territorial communities are also analyzed, and it is formulated that one of the important problems is the problem of legal regulation. The author believes that normative legal acts, which the adoption in the field of cooperation of territorial communities is not enough to properly regulate relations in this area and proposed the adoption of a number of new acts. Only then will the government develop practical mechanisms for their implementation.

Key words: territorial community, cooperation of territorial communities, local self-government, common interests of territorial communities, agreement on cooperation of territorial communities, register on cooperation of territorial communities.

Постановка проблеми. Територіальні громади є основою місцевого самоврядування, тому їх соціально-економічний розвиток має займати одне із передових місць в державі. Сьогодні органи місцевого самоврядування не мають достатньо матеріальних та фінансових ресурсів для належної реалізації своїх повноважень, неспроможні самостійно вирішити ряд питань місцевого значення.

Тому для подальшого належного розвитку місцевого самоврядування в Україні має розвиватися співробітництво територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо питання співробітництва територіальних громад, то цьому питанню в Україні приділяється поки що незначна увага. Це пов'язано, скоріш за все, із тим, що запровадження цього інституту в законодавстві

відбулося зовсім недавно (2014 р.). Досліджував співробітництво територіальних громад з теоретичної та практичної сторони П. М. Любченко [1], з'ясовував проблеми та можливості співробітництва територіальних громад З. О. Сірик [2], загальний огляд співробітництва територіальних громад проводили О. С. Врублевський [3], В. В. Толканов [4], Т. В. Журавель [4], Н. М. Осипенко [4], Д. Ю. Записний [4], Н. А. Костіна [4], М. М. Шкільняк [4], Н. В. Щербак [4] тощо. Питання, пов'язані із співробітництвом територіальних громад потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Цілями даної статті є проведення наукового та правового аналізу співробітництва територіальних громад, формулювання теоретичних, законодавчих підходів до розуміння співробітництва територіальних громад, окреслення проблем, які пов'язані із цим інститутом муніципального права.

Виклад основного матеріалу. Співробітництво територіальних громад як форма співпраці громад закріпилася в нашому законодавстві відносно недавно. 1 квітня 2014 року Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в країні. Для реалізації положень Концепції, необхідно було сформувати нове законодавство. Одним із перших нормативних актів, який був прийнятий на виконання Концепції був Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року, який визначив організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контроль [5].

Закон складається із шести розділів. Вони присвячені: загальним положенням; організації співробітництва; формам співробітництва; державному стимулюванню, фінансуванню та моніторингу співробітництва; припиненню співробітництва [5].

Щодо законодавчого визначення, то в статті 1 вищезазначеного закону вперше в нашому законодавстві зазначено, що співробітництво територіальних громад — відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених законом формах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень [5].

До прийняття вищезазначеного закону, визначення «співробітництво територіальних громад» ми

не зустрічали в Конституції України 1996 року, ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, які є базовими нормативними актами в сфері місцевого самоврядування, та в інших актах.

Якщо звернутися до поглядів науковців, то їх визначення мало чим відрізняються між собою та є співзвучними із законодавчим визначенням. Зокрема, З. О. Сірик вважає, що співробітництво територіальних громад — це окрема специфічна форма реалізації права на місцеве самоврядування. Така модель діяльності територіальної громади, а точніше органів місцевого самоврядування територіальної громади, гарантує розширення можливостей для задоволення потреб територіального розвитку [2, с. 106].

В. В. Толканов, Т. В. Журавель, О. С. Врублевський, Н. М. Осипенко, Д. Ю. Записний, Н. А. Костіна, М. М. Шкільняк, Н. В. Щербак, П. М. Любченко термін «співробітництво територіальних громад» ототожнюють із терміном «муніципальним співробітництвом» [4; 1]. Хочеться погодитись із таким ототожненням, оскільки сам термін «муніципалітет» досить часто науковцями вживається як назва тієї територіальної спільноти, яка є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а як відомо в Україні таким суб'єктом є територіальна громада.

На думку О. С. Врублевського, сутність співробітництва полягає у тому, що дві або більше територіальні громади погоджуються спільно працювати та надавати певні ресурси для отримання обопільної користі, яка була б недосяжною у разі їх самостійної чи окремої діяльності. Спільні зусилля можуть стосуватися однієї або кількох сфер, що належать до компетенції органів місцевого самоврядування [3].

Співробітництво здійснюється у сферах спільних інтересів територіальних громад у межах повноважень відповідних органів місцевого самоврядування, якщо інше не передбачено законом. Тобто, співробітництво може здійснюватися виключно в межах повноважень, що визначенні Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» для сільської, селищної та міської рад і у сферах спільних інтересів територіальних громад. Сферами спільних інтересів можуть бути: соціально-економічний і культурний розвиток, планування та облік; бюджет, фінанси і ціни; управління комунальною власністю; житлово-комунальне господарство, побутове, торговельне обслуговування, громадське харчування, транспорт та зв'язок; будівництво; освіта, охорона здоров'я, культура, фізкультура і спорт; регулювання земельних відносин та охорона навколишнього природного середовища; соціальний захист населення; забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян тощо [3, с. 9].

Спільні дії між громадами (органами місцевого самоврядування) в принципі мають довгу історію. Якщо у минулих століттях частіше природні катастрофи спонукали громади до організації спільного захисту від небезпеки, у сучасному світі швидкий розвиток техніки, економіки, торгівлі та транспорту загострює необхідність співпраці між громадами в рамках чітких організаційних форм. Зважаючи на постійне зменшення бюджетів, міста та громади часто звертаються до співробітництва саме з економічних міркувань. Передусім у невеликих громадах виникають проблеми зі збереженням здатності самостійно надавати певні послуги через недостатні фінансові та кадрові ресурси [4, с. 5–6].

Досвід багатьох країн засвідчує, що органи місцевого самоврядування (територіальні громади базового рівня) ніколи не є абсолютно самодостатніми, незалежно від їх площі та чисельності населення. У зв'язку з цим муніципальне співробітництво є актуальною та інноваційною формою діяльності багатьох громад. Воно є логічним рішенням для нейтралізації наслідків нераціонального розподілу функцій та ресурсів між різними рівнями публічної влади, недосконалої організації територіальної влади тощо [4, с. 5].

Вважаємо, що значення муніципального співробітництва полягає у збереженні ресурсів територіальних громад, а саме у їх раціональному використанні. Для України запровадження такого інституту муніципального права стало важливим кроком без якого багато депресивних районів, регіонів нашої держави не змогли б розвиватися.

Щодо організації співробітництва, то вона розпочинається із ініціювання співробітництва. Ініціаторами співробітництва можуть бути сільський, селищний, міський голова, депутати сільської, селищної, міської ради, члени територіальної громади у порядку місцевої ініціативи. Ініціатор співробітництва забезпечує підготовку пропозиції щодо ініціювання співробітництва, яка подається на розгляд сільської, селищної, міської ради [5].

Сільський, селищний, міський голова, що представляє територіальну громаду, надсилає пропозицію про початок переговорів з питань організації співробітництва сільським, селищним, міським головам, що представляють відповідні територіальні громади — потенційних суб'єктів співробітництва, та забезпечує утворення комісії, до складу якої входять представники відповідних територіальних громад. Комісія готує протягом 60 днів з дати її утворення проект договору про співробітництво [5].

Сільські, селищні, міські голови забезпечують протягом 15 днів проведення громадського обгово-

рення підготовленого комісією проекту договору про співробітництво, за результатами якого сільські, селищні, міські голови вносять питання про схвалення його проекту на розгляд відповідних рад. Рішення про схвалення проекту договору про співробітництво приймається сільськими, селищними, міськими радами протягом 30 днів з дати проведення громадського обговорення його проекту. Договір про співробітництво укладається у письмовій формі сільськими, селищними, міськими головами після схвалення його проекту відповідними сільськими, селищними, міськими радами [5].

В статті 10 ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» визначено, що для забезпечення виконання повноважень згідно із ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» та підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів органи місцевого самоврядування суб'єктів співробітництва на підставі договору про співробітництво можуть делегувати одному із суб'єктів співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів [5]. Тобто, для реалізації права на співробітництво одна територіальна громада має укласти договір про співробітництво з іншою територіальною громадою.

Щодо подальшого впровадження в наше законодавство дефініції «співробітництво територіальних громад», то на виконання положень ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» 15 серпня 2014 року, які стосуються укладання таких договорів, було прийнято Наказ Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Порядку формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад», яким визначено механізм формування та ведення реєстру про співробітництво територіальних громад. Реєстр ведеться з метою: обліку та моніторингу договорів про співробітництво; відкритості, доступності інформації про укладені договори про співробітництво [6].

Щодо типової форми договору про співробітництво територіальних громад, то вона закріплена Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 27 серпня 2014 року «Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад». Зокрема, наказом передбачено такі види примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад: 1) примірна форма договору про співробітництво територіальних громад у формі делегування виконання окремих завдань; 2) примірна форма договору про співробітництво територіальних громад у формі реалізації

спільних проектів; 3) примірна форма договору про співробітництво територіальних громад у формі спільного фінансування (утримання) підприємств, установ та організацій комунальної форми власності; 4) примірна форма договору про співробітництво територіальних громад у формі утворення спільних комунальних підприємств, установ та організацій; 5) примірна форма договору про співробітництво територіальних громад у формі утворення спільного органу управління [7].

Щодо фінансування такого співробітництва, то воно здійснюється за рахунок коштів: 1) місцевих бюджетів суб'єктів співробітництва; 2) самооподаткування; 3) інших не заборонених законодавством джерел, зокрема, державного бюджету, міжнародної технічної та фінансової допомоги, кредитних ресурсів [5].

Слід зазначити, що співробітництво територіальних громад — це така форма співпраці, яка здійснюється на добровільній основі (договірній). Ніхто не може примушувати територіальні громади до співпраці. У разі якщо територіальні громади не бажають далі співпрацювати, то законодавством визначено випадки припинення співробітництва між ними.

ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» передбачено такі випадки в разі настання яких може припинитися співробітництво, зокрема, у разі: 1) закінчення строку дії договору про співробітництво; 2) досягнення цілей співробітництва; 3) невиконання суб'єктами співробітництва взятих на себе зобов'язань; 4) відмови від співробітництва відповідно до умов договору про співробітництво одного або кількох його суб'єктів, що унеможливило подальше здійснення співробітництва; 5) банкрутства утворених у рамках співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності; 6) прийняття судом рішення про припинення співробітництва; 7) нездійснення співробітництва протягом року з дня набрання чинності договором про співробітництво [5].

Не дивлячись на те, що співробітництво територіальних громад є відносно новим інститутом в межах муніципального права, все ж, деякі науковці знаходять в ньому проблеми.

Зокрема, на думку П. М. Любченка проблеми міжмуніципальної співпраці територіальних громад умовно можна поділити на дві частини: організаційні й правові. Організаційні аспекти міжмуніципальної співпраці залежать від різноманітних чинників: географічних, демографічних, політичних, економічних, культурних, історичних та інших. Правова основа співробітництва у сфері місцевого самоврядування закріплена в Конституції Украї-

ни, ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», ЗУ «Про співробітництво територіальних громад». Визначає, що правове регулювання формалізованого співробітництва потребує суттєвого удосконалення. Його доцільно розрізняти залежно від рівня інтеграції, можливості реалізації владних повноважень, та особливостей фінансування діяльності [1, с. 51–57].

З. О. Сірик вважає, що якщо розглядати основні проблеми та перешкоди співробітництву громад, то слід звернути увагу на таке: 1) недостатнє нормативно-правове та організаційне забезпечення процесу співробітництва між територіальними громадами з боку держави; 2) недостатній рівень компетентності в очільників територіальних громад та службовців місцевого самоврядування, що негативним чином відображається не лише на самій ініціативі до об'єднання, але в силу браку досвіду і знань, суттєво зменшує очікувану ефективність від співробітництва навіть у випадках його реалізації; 3) наявність великої диспропорційності бюджетів територіальних громад, що створює ризики для більш спроможних громад при об'єднанні зусиль із громадами менш спроможними або взагалі депресивними; 4) ризики керівництва територіальної громади (місцевої еліти) щодо втрати значного впливу на процеси прийняття рішення при співробітництві декількох територіальних громад, і, як наслідок, побоювання втрати впливу на процеси управління комунальним майном та розподілу доходної частини місцевого бюджету; 5) низьке залучення органів державної влади та органів місцевого самоврядування рівня району та регіону в процеси організації співробітництва територіальних громад; 6) недостатній рівень розвитку місцевих ініціатив, що виходять від інститутів громадянського суспільства створених в територіальних громадах. Така ініціатива здатна суттєво прискорити процеси укладення договорів про співробітництво; 7) низька правова та управлінська культура місцевих чиновників, що стає перешкодою для розробки ефективних напрямків і форм співробітництва та їх договірного оформлення [2, с. 105–106].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, розглянувши такий інститут муніципального права як співробітництво територіальних громад, можна дійти таких висновків:

1. Сам інститут є відносно новим для українського законодавства, але його запровадження дозволяє стабілізувати, зокрема, економічний, культурний, соціальний розвиток територіальних громад.

2. Щодо визначення «співробітництва територіальних громад», то воно дається науковцями та закріплено в законодавстві і є доволі прийнятним,

але хочеться його уточнити: співробітництво територіальних громад — це відносини між двома або більше територіальними громадами, які здійснюються у сфері спільних інтересів територіальних громад на основі укладеного договору, які можуть припинятися у випадках визначених законодавством.

3. Варто звернути увагу і на проблеми співробітництва територіальних громад, науковці їх виділяють і з ними слід погодитись. На наш погляд, однією із важливих проблем є проблема правового регулювання. Питання співробітництва територіальних громад врегульовано ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року, Наказом Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Порядку формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад» від 15 серпня 2014 року, Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад» від 27 серпня 2014 року. ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» лише частково згадує про співробітництво. Вважаємо, що цих актів є недостатньо для належного врегулювання співробітництва територіальних громад. Наше законодавство потрібно наповнити рядом інших нормативних

актів, які б дозволили в повній мірі розкритися інституту співробітництва територіальних громад та виконати поставлені на нього завдання (забезпечити соціально-економічний, культурний розвиток територій, підвищити якість надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективність виконання органами місцевого самоврядування визначених в законодавстві повноважень). Зокрема, пропонуємо прийняття таких нормативно-правових актів: «Про порядок укладання договорів в сфері співробітництва територіальних громад», «Про порядок фінансування співробітництва територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад в сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян», «Про співробітництво територіальних громад в сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту» (в сфері охорони навколишнього природного середовища, соціального захисту населення тощо), «Про заходи щодо підвищення правової культури населення з питань співробітництва територіальних громад» тощо.

Врегулювання питання правового забезпечення співробітництва територіальних громад, на нашу думку, поступово дозволить вирішити всі інші проблеми такого співробітництва, зокрема, шляхом вироблення урядовцями практичних механізмів (заходів) реалізації нормативно-правових актів.

Література

1. Любченко П. М. Співробітництво територіальних громад: теорія і практика / П. М. Любченко // Проблеми законності. — 2015. — Вип. 129. — С. 50–59.
2. Сірик З. О. Проблеми та можливості співробітництва територіальних громад / З. О. Сірик // Інвестиції: практика та досвід. — 2017. — № 16. — С. 102–107.
3. Врублевський О. С. «Співробітництво територіальних громад» (бібліотечка місцевого самоврядування) / Олександр Врублевський. — К.: К.І.С., 2015. — 56 с.
4. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво — ММС): Навчально-практичний посібник / За заг. редакцією Толкованова В. В., Журавля Т. В. — Київ. — 2016. — 154 с.
5. Про співробітництво територіальних громад: закон станом на 17 червня 2014 / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2014. — № 34. — Ст. 1167.
6. Про затвердження Порядку формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 15 серпня 2014 року. — № 225 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1065-14>
7. Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 27 серпня 2014 року. — № 233 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://buhgalter.com.ua/zakonodavstvo/mistseve-samovryaduvannya/formi-dogovoriv-pro-spivrobitnistvo-teritorialnih-gromad/>

References

1. Ljubchenko P. M. Spivrobitnyctvo terytorialnykh ghromad: teoriya i praktyka / P. M. Ljubchenko // Problemy zakonnosti. — 2015. — Vyp. 129. — S. 50–59.
2. Siryk Z. O. Problemy ta mozhlyvosti spivrobitnyctva terytorialnykh ghromad / Z. O. Siryk // Investytsiji: praktyka t dosvid. — 2017. — # 16. — S. 102–107.
3. Vrublevskyj O. S. «Spivrobitnyctvo terytorialnykh ghromad» (bibliotechka miscevogho samovrjaduvannja) / Oleksandr Vrublevskyj. — K.: K.I.S., 2015. — 56 s.
4. Spivrobitnyctvo terytorialnykh ghromad (mizhmunicypalne spivrobitnyctvo — MMS): Navchaljno-praktychnyj posibnyk/ Za zagh. redakcijeju Tolkovanova V. V., Zhuravlja T. V. — Kyjiv. 2016. — 154 s.
5. Pro spivrobitnyctvo terytorialnykh ghromad: zakon stanom na 17 chervnja 2014 / Verkhovna Rada Ukrainy. — Ofic. vyd. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). — 2014. — # 34. — St. 1167.
6. Pro zatverdzhennja Porjadku formuvannja ta zabezpechennja funkcionuvannja rejestru pro spivrobitnyctvo terytorialnykh ghromad: Nakaz Ministerstva rehionalnogho rozvytku, budivnyctva ta zhytlovo-komunalnogho ghospodarstva Ukrainy vid 15 serpnja 2014 roku. — # 225 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1065-14>
7. Pro zatverdzhennja Prymirnykh form dogovoriv pro spivrobitnyctvo terytorialnykh ghromad: Nakaz Ministerstva rehionalnogho rozvytku, budivnyctva ta zhytlovo-komunalnogho ghospodarstva Ukrainy vid 27 serpnja 2014 roku. — # 233 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://buhgalter.com.ua/zakonodavstvo/mistseve-samovryaduvannya/formi-dogovoriv-pro-spivrobitnitstvo-teritorialnih-gromad/>

УДК 343.35

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Гора Роман Михайлович

здобувач

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса

Національної академії правових наук України,

адвокат

Гора Роман Михайлович

соискатель

Научно-исследовательского института изучения проблем преступности

имени академика В.В. Сташиса

Национальной академии правовых наук Украины,

адвокат

Gora Roman

Getter of the

Academician Stashis Scientific Research Institute for the

Study of Crime Problems of

National Ukrainian Academy of Law Sciences,

advocate

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4164

**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ
ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ
ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА НЕЗАЛЕЖНО
ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ**

**ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ОПАСНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ
ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ПОЛНОМОЧИЯМИ ДОЛЖНОСТНЫМ ЛИЦОМ
ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА ЧАСТНОГО ПРАВА НЕЗАВИСИМО
ОТ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ФОРМЫ**

**THE PROBLEM OF DEFINITION OF SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES OF
THE ABUSE OF AUTHORITY BY AN OFFICIAL OF A LEGAL ENTITY OF PRIVATE LAW,
IRRESPECTIVE OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM**

Анотація. У даній статті розглянуто питання суспільно-небезпечних наслідків зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Проаналізовано законодавчі зміни до Примітки до ст. 364 КК України, наукові підходи до встановлення істотної шкоди та тяжких наслідків зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми з врахуванням останніх змін, а також судову практику. Встановлено, що суспільно-небезпечними наслідками, відповідно до чинної редакції ст. 364¹ КК України, є заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч. 1 ст. 364¹ КК), настання тяжких наслідків відповідно до ч. 2 ст. 364¹ КК України. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 істотну шкоду в службових злочинах було зведено тільки до матеріального вираження на відміну від попередньої редакції п. 3, 4 Примітки до ст. 364

КК України. Такі зміни створили певну проблему на рівні кримінально-правової доктрини та судової практики щодо встановлення істотної шкоди та тяжких наслідків в статтях 364, 364¹, 365, 365², 367 КК України. Ряд вчених та практиків, названих у статті, підтримують позицію, відповідно до якої та не зважаючи на останні зміни у законодавстві, об'єкт кримінально-правової охорони зловживання зводиться не лише до матеріальних аспектів. Агже, шкода може завдаватися й тим правам і свободам, які самі по собі не мають вартісного виразу. Однак, у даній роботі знайдено достатньо аргументів до розуміння поняття «істотна шкода» лише як шкоди матеріального характеру.

Ключові слова: суспільно-небезпечні наслідки, зловживання повноваженнями, юридична особа приватного права.

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы общественно-опасных последствий злоупотребления полномочиями должностным лицом юридического лица частного права независимо от организационно-правовой формы. Проанализированы законодательные изменения к Примечанию к ст. 364 УК Украины, научные подходы к установлению существенного вреда и тяжелых последствий злоупотребления полномочиями должностным лицом юридического лица частного права независимо от организационно-правовой формы с учетом последних изменений, а также судебную практику. Установлено, что общественно-опасными последствиями, согласно действующей редакции ст. 364¹ УК Украины, является причинение существенного вреда охраняемым законом правам или интересам отдельных граждан, или государственным или общественным интересам, или интересам юридических лиц (ч. 1 ст. 364¹ УК) наступление тяжких последствий в соответствии с ч. 2 ст. 364¹ УК Украины. Законом Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины в сфере государственной антикоррупционной политики в связи с выполнением Плана действий по либерализации Европейским Союзом визового режима для Украины» от 13 мая 2014 существенный вред в служебных преступлениях было сведено только к материальному выражению в отличие от предыдущей редакции п. 3, 4 Примечания к ст. 364 УК Украины. Такие изменения создали определенную проблему на уровне уголовно-правовой доктрины и судебной практики по установлению существенного вреда и тяжелых последствий в статьях 364, 364¹, 365, 365², 367 УК Украины. Ряд ученых и практиков, названных в статье, поддерживают позицию, согласно которой и несмотря на последние изменения в законодательстве, объект уголовно-правовой охраны злоупотребления сводится не только к материальным аспектам. Ведь вред может наноситься и тем правам и свободам, которые сами по себе не имеют стоимостного выражения. Однако, в данной работе найдено достаточно аргументов к пониманию понятия «существенный вред» только как вреда материального характера.

Ключевые слова: общественно-опасные последствия, злоупотребление полномочиями, юридическое лицо частного права.

Summary. In this article, issues of socially dangerous consequences of the abuse of authority by an official of a legal entity of private law, irrespective of organizational and legal form, are considered. Legislative changes to the Note to Article 364 of the Criminal Code of Ukraine, scientific approaches to the establishment of significant harm and severe consequences of abuse of authority by an official of a private law entity, regardless of the organizational and legal form, taking into account the latest changes, and judicial practice, are analyzed. It has been established that the socially dangerous consequences, according to the current version of Article 364¹ of the Criminal Code of Ukraine, is the infliction of serious harm to the rights protected by law or to the interests of individual citizens or to public or public interests or interests of legal entities (Part 1, article 364¹ of the Criminal Code) consequences in accordance with Part 2 of Art. 364¹ of the Criminal Code of Ukraine. The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in the Sphere of the State Anti-Corruption Policy in Connection with the Implementation of the Action Plan for the Liberalization of the Visa Regime for Ukraine by the European Union» of May 13, 2014 significantly reduced the damage to official crimes only to a material expression, unlike the previous one edition of paragraph 3, 4 Notes to the article 364 of the Criminal Code of Ukraine. Such changes created a certain problem at the level of the criminal law doctrine and judicial practice for establishing significant harm and serious consequences in articles 364, 364¹, 365, 365², 367 of the Criminal Code of Ukraine. A number of scientists and practitioners named in the article support the position that, despite recent changes in legislation, the object of criminal legal protection of abuse is reduced not only to material aspects. After all, harm can be inflicted on those rights and freedoms, which in themselves have no value expression. However, in this work, there are enough arguments to understand the concept of «significant harm» only as harm of a material nature.

Key words: socially dangerous consequences, the abuse of authority, legal entity of private law.

Постановка проблеми. Притягнення особи до кримінальної відповідальності вимагає констатації наявності в її діях системи обов'язкових ознак відповідного складу злочину, тобто встановлення мінімального, необхідного набору таких ознак передбаченого статтею, частиною статті Особливої частини Кримінального кодексу України, з урахуванням положень Загальної частини Кримінального кодексу України, кримінально-правової доктрини та судової практики. Ця публікація буде зведена до дослідження проблеми встановлення суспільно-небезпечних наслідків зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, зумовленої останніми змінами до пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми суспільно-небезпечних наслідків службових злочинів займалися такі науковці, як М. В. Сийплові, Н. Антонюк, В. Б. Харченко, В. О. Навроцький, В. В. Антипов, К. П. Задоя, О. О. Дудоров, Г. М. Зеленев та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 року [1] було змінено визначення таких кримінально-правових понять як «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», шляхом вилучення з пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України вказівки на заподіяння матеріальних збитків. Такі зміни залишили ряд питань, є не зовсім виправданими та, на наш погляд, потребують дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми вважається закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч. 1 ст. 364¹ КК). Частина 2 ст. 364¹ КК передбачає настання тяжких наслідків. Отже з'ясування характеру заподіяної злочином, передбаченим ст. 364 КК, шкоди є важливим для правильної кваліфікації вчиненого.

Щодо матеріального вираження шкоди, то його характеристика є загальною для різних складів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, тому її традиційно розміщено в примітці до першої статті розділу XVII КК України. Так, п. 3 Примітки до ст. 364 КК визначає, що істотною

шкодою вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Згідно п. 4 зазначеної Примітки тяжкими наслідками вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Ще в юридичній літературі радянського періоду розмір істотної шкоди для зловживання був приводом для наукової дискусії. Наприклад, були пропозиції визначити істотну матеріальну шкоду як таку, що перевищує сто або двісті, чи п'ятсот карбованців [2, с. 18].

Тож, можемо констатувати, що, з одного боку, закріплення законодавцем у тексті вітчизняного кримінального кодексу граничних розмірів матеріальної шкоди, характерних для істотної шкоди та тяжких наслідків є доволі значним кроком у подоланні проблем із кваліфікацією зловживань. З іншого боку, як правильно зазначає М. В. Сийплові, постійне оновлення кримінального законодавства не завжди адекватно позначається на правозастосуванні [3, с. 127].

Підкреслимо, що чинний підхід законодавчого врегулювання розуміння «істотної шкоди» та «тяжких наслідків» не враховує, наприклад, питання визначення моральної шкоди, спричиненої будь-яким злочином, у тому числі зловживанням правами або обов'язками службовою особою юридичної особи приватного права.

Так, у листі заступника голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ слушно зауважено, що вжите законодавцем словосполучення «якщо вона (вони) полягали в матеріальних збитках» науковці та судові органи тлумачили як завдання не лише майнової шкоди, а й нематеріальних наслідків [4, с. 1]. Наприклад, у п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень» [5], що є поки що чинною, визначено, що згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК шкода, якщо вона полягає в спричиненні матеріальних збитків, визнається істотною за умови, що вона в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підірив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської

безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів. При вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також урахувати кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо.

Отже, маємо ситуацію, що завдання істотної шкоди чи тяжких наслідків до 4 червня 2014 року (дата набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 року) визначали залежно від майнової та нематеріальної шкоди. А з 4 червня 2014 року виникає питання чи не повинні такі наслідки мати лише матеріальний характер? Оскільки нематеріальні наслідки вже не передбачені для визначення істотної шкоди чи тяжких наслідків (згідно з пп. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України), то відповідні діяння, які раніше були кваліфіковані як злочини за нематеріальними наслідками, підлягають новому правовому оцінюванню. Тобто, знову постає питання: можна їх розглядати як злочин, чи ні?

Одна група науковців звертає увагу на те, що законодавець не вжив у дефініції «істотна шкода» слова «лише», а отже, не можна говорити про те, що істотна шкода має тільки матеріальне вираження. Також зазначають, що родовим об'єктом злочинів зі згаданого розділу, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 364, 364¹, 365, 365², 367 КК, є авторитет відповідних органів, який може виражатися й у спричиненні шкоди нематеріального характеру [6].

Наприклад, В. Б. Харченко, аналізуючи зміни до законодавства, зазначає, що на неприпустимість розуміння істотної шкоди та тяжких наслідків, виходячи виключно із заподіяння особі відповідної майнової (матеріальної) шкоди та застосування положень абз. 2 п. 1 Закону України від 13 травня 2014 р. щодо нової редакції пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК, вказує і чинна редакція п. 2 примітки до ст. 425 КК. Законодавцем визначено, що у статтях 425 та 426 КК істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в 250 і більше разів перевищує н.м.д.г., а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у 500 і більше разів перевищує н.м.д.г. Науковець наголошує, що, встановлюючи підстави кримінальної відповідальності за однорідні суспільно небезпечні діяння, що вчиняються військовою службовою особою, законодавець не відмовився від визначення істотної шкоди та тяжких наслідків залежно від наслідків як матеріального, так і нематеріального характеру. На думку дослідника, чинна на сьогодні редакція пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК є

«свідченням недосконалої законодавчої конструкції та результатом кустарної законотворчої роботи» [7].

Друга група науковців відзначає, що оскільки з попередньої редакції положення про істотну шкоду чітко впливала можливість її спричинення як у матеріальному, так і нематеріальному вираженні, то нинішнє формулювання вказує на те, що істотна шкода має виключно матеріальний характер. А відтак, діяння, які раніше були кваліфіковані як злочини за нематеріальними наслідками, підлягають новому правовому оцінюванню. Тобто їх уже не можна розглядати як злочини — їх фактично було декриміналізовано [8, с. 130].

Так, В. І. Антипов наголошує, що зміни, внесені Законом від 13 травня 2014 р., призвели до декриміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері службової діяльності. Це не лише суперечить завданням боротьби з корупцією, а й, на думку дослідника, заподіяння шкоди нематеріального характеру означає відсутність складів злочинів, передбачених статтями 364¹, 365, 365², 366 і 367 КК [9].

К. П. Задоя вважає, що істотна шкода та тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності (службова недбалість зокрема) полягають виключно у шкоді майнового характеру, а якщо поряд із майновою шкодою спричинена шкода життю або здоров'ю людини, остання потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК [10, с. 32–35].

В. О. Навроцький зазначає, що із законодавчої норми, про яку йдеться, випливає, що істотна шкода й тяжкі наслідки як ознаки складів відповідних злочинів у сфері службової діяльності повинні досягати певного розміру, який вимірюється в грошових одиницях. Не викликає жодного сумніву, що така шкода (наслідки) піддається грошовому виміру тоді, коли вона має матеріальний (майновий) характер. Наслідки ж нематеріального характеру, пов'язані із заподіянням шкоди соціального, політичного, морального, організаційного та іншого характеру, не мають грошової оцінки [11, с. 37–48].

Що стосується судової практики, то на сьогодні, в більшості випадків суди встановлюють які конкретно матеріальні збитки були спричинені, це стосується і злочину, передбаченого ст. 364¹ КК України. Наприклад, «...що спричинило тяжкі наслідки у вигляді необґрунтованої кредиторської заборгованості на суму 1 564 479,6 грн» [12], «...використовуючи свої службові повноваження всупереч інтересам товариства одержав, шляхом викрадання підроблених актів форми КБ-2в за грудень 2014 неправомірну вигоду у розмірі 1 184 393 грн., внаслідок чого державі, в особі відділу освіти Синельниківської районної державної адміністрації

завдано збиток на суму, що більш, як у 250 разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян та спричинило тяжкі наслідки» [13].

Для того, щоб з'ясувати що ж являє собою «істотна шкода» звернемося до постанови ВСУ від 27 жовтня 2016 р. в якій зазначено, що «До набрання чинності Законом № 1261-VII, зокрема на час вчинення злочинів засудженими ОСОБА_1 та ОСОБА_2, тобто у липні 2012 року, ознака «істотна шкода» у складах злочинів, передбачених статтями 364–367 КК, розумілась як така, що охоплює і суспільно небезпечні наслідки у вигляді майнової шкоди, і наслідки у вигляді шкоди немайнової.

Так, законодавець вживав у пункті 3 примітки статті 364 КК формулювання «якщо [істотна шкода] полягала (полягає) у заподіянні матеріальних збитків». Сполучник «якщо» прямо вказував на можливість заподіяння істотної шкоди у вигляді, відмінному від матеріальних збитків.

З набранням чинності Законом № 1261-VII виклад пункту 3 примітки статті 364 КК зазнав змін, оскільки законодавець уже не використовує у нормативних визначеннях ознаки «істотна шкода» сполучник «якщо» і тому чинна редакція цього положення охоплює майнову шкоду, яка досягла розміру, що у 100 (сто) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Водночас, Суд вважає, що диспозиція частини першої статті 364 і частини першої статті 365 КК, якими передбачено відповідальність за заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкода, якщо вона піддається грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру).

Таким проявом немайнової шкоди, який міг би бути інкримінований засудженим ОСОБА_1 та ОСОБА_2 за частиною першою статті 364 КК як заподіяння істотної шкоди (за ознакою підризу авторитету правоохоронних органів), є позбавлення ОСОБА_5 права на свободу пересування протягом 4 годин, якби наслідки цього заподіяння досягли б розміру, що у 100 (сто) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

При цьому Суд вважає, що у вироку (ухвалі) має бути чітко встановлено і доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджено (в т.ч.

цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру реальної майнової шкоди) та не викликати сумніву) [14].

В цілому така позиція не позбавлена певної логіки. Однак визнати її однозначно правильною навряд чи можливо. Оскільки в такому разі поза сферою кримінально-правової охорони залишаються такі суспільні відносини, які не можливо оцінити матеріально або їх матеріальна оцінка є вельми складною (наприклад, права, інтереси, цінності, блага тощо). На що звертає увагу і суддя ВСУ С. М. Вус у висловленій ним Окремій думці [15]. Аргументуючи свою думку він зазначає, що зміна примітки до статті 364 КК відбулася без зміни диспозиції самої статті 364 КК. Тобто, попри зміну примітки до статті 364 КК, незмінним залишився об'єкт кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин — суспільні відносини, пов'язані із законним, в межах наданих повноважень, здійсненням відповідною особою своїх службових повноважень. Незмінними залишилися й умови настання кримінальної відповідальності — завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Оскільки інше не зазначено в самій диспозиції статті, зазначає суддя, а примітка до статті не може змінювати зміст самої статті — то немає жодних підстав звужувати об'єкт кримінально-правової охорони лише до матеріальних аспектів. Адже, шкода може завдаватися й тим правам і свободам, які самі по собі не мають вартісного виразу. Пункт 3 примітки розкриває ознаки істотної шкоди лише в вартісному виразі, однак ним не визначено обсягу прав, свобод чи законних інтересів, які можуть мати саме вартісний (кількісний) вираз (еквівалент) [15].

Не зважаючи на досить вагомні аргументи С. М. Вуса, все ж таки ми вимушені погодитися з вузьким підходом до розуміння поняття «істотна шкода» лише як шкоди матеріального характеру. В даному випадку ми дотримуємося основних постулатів кримінального права: заборона поширювального тлумачення й аналогії. Також слід пам'ятати про дотримання одного з основних принципів кримінального права — *nullum crimen sine lege*.

Слід зазначити, що схожа проблема вже була предметом розгляду ЄСПЛ. Так, у справі «Лійвік проти Естонії» [16] суд визнав надто нечіткими критерії, які дозволили національним судам зробити висновок про те, що дії п. Лійвіка призвели до «значної моральної шкоди», оскільки його дії, як посадовця високого рангу, не відповідали «загальному почуттю справедливості». Суд зауважив, що

і парламент Естонії, і Верховний суд Естонії вже торкалися питання щодо того, чи підстави кримінальної відповідальності, викладені у ст. 161 КК Естонії, відповідають принципу «ніякого покарання без закону». Ішлося безпосередньо про те, чи сам лише ризик шкоди може бути витлумачений широко як «істотна шкода», а також про виправданість використання поняття «значної моральної шкоди» як підстави кримінальної відповідальності. Тому, за висновком Суду, не можна було передбачити те, що дії заявника розглядатимуться як порушення чинного на той час кримінального законодавства. Отож Суд постановив про порушення ст. 7 Конвенції [16].

Тобто маємо певну неузгодженість думок серед представників судової влади.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок даному напрямі. З наведеного вище можемо зробити певні узагальнення.

По-перше, приходимо до висновку, що відповідно до чинної редакції закону про кримінальну відповідальність істотна шкода в службових злочинах може мати лише матеріальне вираження.

По-друге, такий висновок ґрунтується на одному з основних принципів кримінального права — *nullum crimen sine lege*.

По-третє, наведений висновок підтверджується положеннями ст. 62 Конституції України, згідно якої усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, тому поширювальне тлумачення є неприйнятним.

По-четверте, мусимо констатувати й наявність прогалин у КК у зв'язку з таким вузьким розумінням понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» у світлі службових злочинів в цілому, і у зловживанні повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права, а як відомо, відповідно до частини 4 статті 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено, відтак не можна підходити до розуміння понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» в статтях 364, 364¹, 365, 365², 367 КК України за аналогією з іншими статтями кримінального закону.

Виходом із ситуації, що склалася, може бути внесення змін до чинного КК України шляхом передбачення поряд з майновими наслідками й наслідків нематеріального характеру. Адже, як ми бачимо, необдумана декриміналізація, що має місце в даному випадку через звуження розуміння терміну, може привести до серйозних непорозумінь і дискусій не лише серед теоретиків, а й серед практиків.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13.05.2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1261-18> (дата звернення 27.07.2018).
2. Ларьков А. Н. Определение существенного вреда по делам о должностных преступлениях. Советская юстиция. — 1976. — № 18. — С. 18. (С. 18–31).
3. Сийплові М. В. Зловживання владою або службовим становищем: визначення наслідків злочину / М. В. Сийплові. Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2015. — Вип. 33. — Т. 2. — С. 127. (С. 127–130).
4. Лист заступника Голови Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ С. І. Кравченка до членів Науково-консультативної ради Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 трав. 2015 р. — № 223–770/0/4-15. Київ: ВССРЦК, 2015. С. 1. (2 с.).
5. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанови ПВСУ № 15 від 26.12.2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03> (дата звернення 27.07.2018).
6. Антонюк Н. Істотна шкода в службових злочинах: причини різночитання. Закон і бізнес. URL: http://zib.com.ua/ua/129601-istotna_shkoda_u_sluzhbovih_zlochinah_prichini_riznochitanny.html (дата звернення 27.07.2018).
7. Харченко В. Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України. Форум права. — 2015. — № 2. — С. 174–175. (С. 169–176.) URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_2_30 (дата звернення 27.07.2018).
8. Сийплові М. В. Зловживання владою або службовим становищем: визначення наслідків злочину. Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2015. — Вип. 33. — Т. 2. — С. 130. (С. 127–130).
9. Антипов В. В. Щодо «випадкової декриміналізації» злочинів у сфері службової діяльності. Новітні кримінально-правові дослідження. 2015. Миколаїв: Іліон, 2015. — С. 12 (С. 9–13) URL: http://www.nikolaevonua.org.ua/Sbornik_2015.pdf. (дата звернення 27.07.2018).

10. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / За ред. К.П. За-дої. К.: Аграр Медіа Груп, 2014. — С. 32–35. (135 с.)
11. Навроцький В.О. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за корупційні посягання. Право України. — 2015. — № 12. — С. 37–48.
12. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 16.05.2016 р. Справа № 233/2177/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57690527> (дата звернення 27.07.2018).
13. Вирок Апеляційного суду Дніпропетровської області від 7.11.2017 р. Справа № 199/6106/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70124077> (дата звернення 27.07.2018).
14. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 26.10.2016 р. № 5–99к16. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA) (дата звернення 28.07.2018).
15. Окрема думка судді Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України Вус С. М. у кримінальній справі щодо ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3 і ОСОБА_4 при розгляді заяви захисника Гірки П. А. про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 січня 2016 року щодо ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3 і ОСОБА_4. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA) (дата звернення 28.07.2018).
16. Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Лійвік проти Естонії» («Liivik v. Estonia»). URL: http://www.yuricom.com/ua/yuridichniy_visnyk_ukrayiny/overview/?id=5223 (дата звернення 28.07.2018).

References

1. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u sferi derzhavnoji antykorupcijnoji polityky u zv'jazku z vykonannjam Planu dij shhodo liberalizaciji Jevropejskym Sojuzom vizovogho rezhymu dlja Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.05.2014 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1261-18> (data zvernennja 27.07.2018).
2. Larkov A. N. Opredelenie sushchestvennogo vreda po delam o dolzhnostnykh prestupleniyakh. Sovetskaya yustitsiya. 1976. № 18. S. 18. (S. 18–31).
3. Syjploki M. V. Zlovzhyvannja vladoju abo sluzhbovym stanovyshhem: vyznachennja naslidkiv zlochynu / M. V. Syjploki. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogo nacionalnogho universytetu. 2015. Vyp. 33. T. 2. S. 127. (S. 127–130).
4. Lyst zastupnyka Gholovy Vyshhogho specializovanogho sudu z rozghljadu cyvilnykh i kryminalnykh sprav S. I. Kravchenka do chleniv Naukovo-konsul'tatyvnoji rady Vyshhogho specializovanogho sudu Ukrainy z rozghljadu cyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 6 trav. 2015 r. # 223-770/0/4-15. Kyjiv: VSSRCK, 2015. S. 1. (2 s.).
5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyshhennja vlady abo sluzhbovykh povnovazhenj: Postanovy PVSU # 15 vid 26.12.2003 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03> (data zvernennja 27.07.2018).
6. Antonjuk N. Istotna shkoda v sluzhbovykh zlochinakh: prychny riznochyttannja. Zakon i biznes. URL: http://zib.com.ua/ua/129601-istotna_shkoda_u_sluzhbovih_zlochinah_prichini_riznochyttanny.html (data zvernennja 27.07.2018).
7. Kharchenko V. B. Vyznachennja istotnoji shkody ta tzazhkykh naslidkiv za novoju redakcijeju prymitky do st. 364 KK Ukrainy. Forum prava. 2015. # 2. S. 174–175. (S. 169–176.) URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_2_30 (data zvernennja 27.07.2018).
8. Syjploki M. V. Zlovzhyvannja vladoju abo sluzhbovym stanovyshhem: vyznachennja naslidkiv zlochynu. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogo nacionalnogho universytetu. 2015. Vyp. 33. T. 2. S. 130. (S. 127–130.).
9. Antypov V. V. Shhodo «vypadkovoji dekryminalizaciji» zlochyniv u sferi sluzhbovoji dijalnosti. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennja. 2015. Mykolajiv: Ilion, 2015. S. 12 (S. 9–13.) URL: http://www.nikolaevonua.org.ua/Sbornik_2015.pdf. (data zvernennja 27.07.2018).
10. Sudova praktyka v spravakh pro zlochynty v sferi sluzhbovoji dijalnosti ta profesijnoji dijalnosti, pov'jazanoi z nadannjam publicznykh poslugh: okremi tendenciji, problemy ta perspektyvy vdoskonalennja / Za red. K. P. Za-doji. K.: Agrar Media Ghrup, 2014. S. 32–35. (135 s.)
11. Navrocykyj V. O. Rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnistj za korupcijni posjaghannja. Pravo Ukrainy. 2015. # 12. S. 37–48.
12. Vyrok Kostjantynivskogo misjkrajonnogho sudu Doneckoji oblasti vid 16.05.2016 r. Sprava # 233/2177/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57690527> (data zvernennja 27.07.2018).

13. Vyroky Apeliacijnogho sudu Dnipropetrovsjkoji oblasti vid 7.11.2017 r. Sprava # 199/6106/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70124077> (data zvernennja 27.07.2018).

14. Postanova Sudovoji palaty u kryminaljnykh spravakh Verkhovnogho Sudu Ukrainy vid 26.10.2016 r. # 5-99ks16. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA) (data zvernennja 28.07.2018).

15. Okrema dumka suddi Sudovoji palaty u kryminaljnykh spravakh Verkhovnogho Sudu Ukrainy Vus S. M. u kryminalnij spravi shhodo OSOBA_1, OSOBA_2, OSOBA_3 i OSOBA_4 pry rozghljadi zajavy zakhysnyka Ghirky P. A. pro pereghlad ukhvaly koleghiji suddiv sudovoji palaty u kryminaljnykh spravakh Vyshhogho specializovanogho sudu Ukrainy z rozghljadu cyviljnykh i kryminaljnykh sprav vid 26 sichnja 2016 roku shhodo OSOBA_1, OSOBA_2, OSOBA_3 i OSOBA_4. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA) (data zvernennja 28.07.2018).

16. Komjunkte Sekretarja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny stosovno rishennja u spravi «Lijvik proty Estoniji» («Liivik v. Estonia»). URL: http://www.yuricom.com/ua/yuridichnij_visnyk_ukrainy/overview/?id=5223 (data zvernennja 28.07.2018).

Гбур Люся Володимирівна

*асистент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів та природокористування України*

Гбур Люся Владимировна

*ассистент кафедры административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Hbur Lusia

*Assistant to the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Павленко Валерія Ігорівна

*магістр юридичного факультету
Національного університету біоресурсів та природокористування України*

Павленко Валерия Игоревна

*магистр юридического факультета
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины*

Pavlenko Valeriia

*Master of Law of the
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4191

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ХАБАРНИЦТВА ТА КОРУПЦІЇ МЕТОДИКА РАССЛЕДОВАНИЯ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА И КОРРУПЦИИ THE METHOD OF INVESTIGATION OF BRIBERY AND CORRUPTION

Анотація. В статті досліджується питання стану методики розслідування корупційних злочинів, в тому числі хабарництва, як одного із видів корупції в Україні. Досліджується питання даних проведених у дослідженнях Transparency International «Індекс сприйняття корупції» (CPI), де визначаються бали, котрі Україна отримала за 2017 рік, що стосуються сприйняття корупції. Тлумачаться поняття «корупції», «хабарництва», а також визначається їх співвідношення між собою. Визначається поняття методики розслідування загалом, та методики розслідування корупції та хабарництва зокрема. Здійснюється аналіз складових які включаються до поняття методики розслідування хабарництва та корупції. Звертається увага плановість та організаційність слідства, як ключових категорій методики розслідування хабарництва та корупції. Акцентується увага на взаємодії правоохоронних та слідчих органів, що у кінцевому рахунку дозволяє досягнути бажаного результату, тобто своєчасно виявити, дослідити вчинене корупційне діяння.

Залежно від ситуації здійснюються такі подальші початкові слідчі дії: обшук підозрюваних у хабарництві та хабародавця з метою виявлення предмета хабара, слідів і документів, що свідчать про це; допит підозрюваного про обставини виконання певних службових дій, про вчинення порушення встановленого порядку розгляду вирішення питань, про обставини придбання майна, цінностей, наявності грошей, що можливо, є предметом хабара; допити хабародавця і посередників про обставини розслідуваної справи; інші дії, що впливають із конкретних слідчих ситуацій.

Для розслідування наявного вимагання хабара розробляється тактична операція, що є комплексом слідчих дій: допит заявника про індивідуальні ознаки предмета хабара; затримання особи, підозрюваної в хабарництві з переданими їй грошовими цінностями: обшук цієї особи й обшук на місці передачі хабара.

У методиці розслідування розроблені прийоми спростування обману підозрюваного у вимаганні хабара, що полягають у спостереженні за тим, як особа підозрюється у хабарництві, виконала обумовлені дії в інтересах хабародавця.

Ключові слова: корупція, хабарництво, злочин, «Індекс сприйняття корупції», «методика криміналістики», «методика розслідування, слідчі дії, плановість слідства, організаційність слідства.

Аннотация. В статье исследуется вопрос состояния методики расследования коррупционных преступлений, в том числе взяточничества как одного из видов коррупции в Украине. Исследуется вопрос данных проведенных в исследованиях Transparency International «Индекс восприятия коррупции» (СРИ), где определяются баллы, которые Украина получила за 2017, касающиеся восприятия коррупции. Толкуются понятия «коррупции», «взяточничества», а также определяется их соотношение между собой. Определяется понятие методики расследования целом, и методик расследования коррупции и взяточничества, в частности. Осуществляется анализ составляющих, которые включаются в понятие методики расследования взяточничества и коррупции. Обращается внимание на плановость и организационность следствия, как ключевых категорий методики расследования взяточничества и коррупции. Акцентируется внимание на взаимодействии правоохранительных и следственных органов, в конечном счете позволяет достичь желаемого результата то есть своевременно обнаружить, исследовать совершенное коррупционное деяние.

В зависимости от ситуации осуществляются такие дальнейшие первоначальные следственные действия: обыск подозреваемых во взяточничестве и взяточника с целью выявления предмета взятки, следов и документов, свидетельствующих об этом; допрос подозреваемого об обстоятельствах выполнения определенных служебных действий, о совершении нарушения установленного порядка рассмотрения решения вопросов, об обстоятельствах приобретения имущества, ценностей, наличия денег, которые возможно, являются предметом взятки; допросы взяточника и посредников об обстоятельствах расследуемого дела; другие действия, вытекающие из конкретных следственных ситуаций.

Для расследования имеющегося вымогательства взятки разрабатывается тактическая операция, которая представляет собой комплекс следственных действий: допрос заявителя об индивидуальных особенностях предмета взятки; задержания лица, подозреваемого во взяточничестве и переданными ему денежными ценностями: обыск этого лица и обыск на месте передачи взятки.

В методике расследования разработаны приемы опровержения обмана подозреваемого в вымогательстве взятки, заключающиеся в наблюдении за тем, как лицо подозревается во взяточничестве, выполнил обусловленные действия в интересах взяточника.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, преступление, «Индекс восприятия коррупции», «методика криминалистики», «методика расследования, следственные действия, плановость следствия, организационность следствия.

Summary. The article examines the state of the method of investigation of corruption crimes, including bribery, as one of the types of corruption in Ukraine. The issue of data from Transparency International Corruption Perceptions Index (SRI) studies, which identifies the points that Ukraine received in 2017 regarding perceptions of corruption, is being explored. The notion of «corruption», «bribery» is interpreted, as well as their relationship with each other is determined. The concept of the methodology of investigation in general and the methods of investigation of corruption and bribery in particular are defined. An analysis of the components is included in the concept of methods for investigating bribery and corruption. Attention is drawn to the planning and organizational nature of the investigation, as the key categories of methodology for investigating bribery and corruption. The emphasis is on the interaction of law enforcement and investigative bodies, which ultimately allows you to achieve the desired result that is, to detect, investigate, and investigate the committed corruption act in a timely manner.

Depending on the situation, such further initial investigative actions are carried out: a search of suspects in bribery and a briber in order to identify the subject of bribes, traces and documents evidencing this; questioning the suspect about the circumstances of performing certain official actions, committing violations of the established procedure for reviewing the issues, the circumstances of the acquisition of property, valuables, the availability of money, which is possibly the subject of a bribe; interrogating the bribe and intermediaries about the circumstances of the investigative case; other actions arising from specific investigative situations.

To investigate the existing extortion of a bribe, a tactical operation is being developed, which is a set of investigative actions: the applicant's interrogation on the individual signs of the subject of bribery; the detention of a person suspected of bribery with money values transferred to him: a search of this person and a search at the place of transfer of bribes.

In the methodology of the investigation, methods have been developed to refute the falsehood of a suspect in extortion of a bribe, consisting of observing that a person is suspected of bribery, fulfilled the prescribed actions in the interests of the bribe taker.

Key words: corruption, bribery, crime, «Corruption Perception Index», «methodology of criminalistics», «investigation technique, investigative actions, investigation planning, organization of investigation.

Постановка проблеми. Здобувши у 1991 році незалежність, Україна ввійшла у новий етап свого розвитку, який спрямований на розбудову правової держави та демократичного суспільства. Розвиток України на сучасному етапі повинен забезпечувати кожному громадянину нашої держави реалізацію своїх законних прав та інтересів, проте в даний час розвиток нашої держави часто супроводжується рядом негативних тенденцій, які загрожують функціонуванню державного механізму.

Створення корупційних органів (саме таких які спрямовані на ліквідацію такого негативного явища для нашої країни) говорить про, те що Україна дійсно має прояви такого діяння. Дана проблема поширена практично по всій державі включаючи держані установи місцевого та центрального рівнів. Рівень корупції в нашій державі на дуже високому рівні, що створює реальну загрозу засадам демократії та верховенства права. Так за даними Україна здобула лише 30 балів з можливих 100 у дослідженнях Transparency International «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за даними 2017 року, і зайняла відповідно 130 місце серед 180 країн. Відповідно до цих даних Україна лише поступається місцем Росії за рівнем корупції в Європейських державах, займаючи передостаннє місце.

Розслідування хабарництва та корупції в даних умовах є вкрай важливим для України, адже від цього залежить рівень нашого сприйняття світовими спільнотами. Для розслідування хабарництва та корупції використовуються методики, що дозволяють досконало розслідувати дані діяння. Рівень розроблення методик для розслідування хабарництва та корупції залишається на вкрай низькому рівні, тому і виникає актуальність дослідження даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема хабарництва та корупції, включаючи методики досліджень, розглядалася у працях значної кількості науковців, зокрема О. В. Бауліна, Л. В. Багрій-Шахматова, Р. С. Белкіна, В. П. Бахіна, О. М. Васильєвої, В. І. Галагана, В. К. Гавло, О. Г. Гельманова, С. М. Зав'ялової, Г. Г. Зуйкова, В. М. Карагодіна, Н. В. Кимлик, Н. І. Клименко, Н. В. Кручиніна, В. І. Курила, В. П. Лаврова, В. К. Лисиченка, І. М. Лузгіна, Є. В. Невмержицького, І. М. Лузгіна, А. І. Редька, В. В. Трухачова, С. П. Чичірка, В. Ю. Шепітька та інших вчених-правознавців.

Мета статті — дослідити методику розслідування корупції та хабарництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття корупція має латинське походження та складається з 2 слів «corri», та «gumpere», де «corri» означає обов'язкову причетність кількох представників до однієї спра-

ви, а «gumpere» відповідно — порушувати, ламати, пошкоджувати або скасовувати. Тобто можливо сказати що термін корупція, означає деяке розбещення окремих посадовців державного апарату, як деяка корозія, котра роз'їдає державну владу та суспільство в цілому [1, с. 201].

Основним законом, який на держаному рівні визначає термін корупції є Закон України «Про запобігання корупції» (Далі Закон), так відповідно до даного Закону, корупцією є використання посадовими та службовими особами (розширений перелік ч. 1 статті 3 цього Закону), наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки-пропозиції, чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним або юридичним особам з метою схилення цієї особи до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [2].

Даним законом передбачено поняття корупції, суб'єкти на яких поширюється дія даного Закону, суб'єкти яким Законом надано право на здійснення діяльності спрямованої на запобігання, виявлення та протидію корупційним діям передбачених даним Законом. Проте даний закон виключає можливості проведення методик здійснення розслідування корупції та хабарництва. Методики проведення розслідування відносяться до категорії криміналістики, яка займається даним питанням.

Необхідно зазначити, що поняття хабарництва в Українському законодавстві, як такого, досі немає. Часто його ототожнюють лише із даванням хабара. Проте виходячи з Кримінального кодексу України можливо сказати, що хабарництво — це родове поняття, яке охоплює одержання хабара, давання хабара, посередництво в хабарництві (відповідно до ст. 368 та 369 КК України) [3].

Зрозуміло, що поняття корупції та хабарництва не є синонімічними поняттями, тому не слід їх ототожнювати. Так, дані поняття, співвідносяться як «загальне» та «конкретне». Відповідно «хабарництво» є своєрідною основою корупції, її проявом, проте зміст цієї категорії необмежений лише хабарництвом, так поняття корупції охоплює більшу кількість негативних проявів.

Стовно корупції необхідно згадати про положення Глави III Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, де зазначаються види корупційних злочинів. Так до даної категорії злочинів віднесено:

- підкуп національних державних посадових осіб;
- підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій;

- розкрадення, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою;
- зловживання впливом;
- зловживання службовим становищем;
- незаконне збагачення;
- підкуп у приватному секторі;
- розкрадання майна в приватному секторі;
- відмивання доходів отриманих злочинним шляхом [4].

Дана класифікація корупційних злочинів має важливе значення для Українського законодавства, адже всі ці злочини розташовуються в диспозиціях Особливої частини Кримінального кодексу України.

Визначивши поняття корупції та хабарництва, необхідним є також визначення поняття самої методики розслідування певного виду злочину.

Поняття методики розслідування злочинів, досліджується протягом тривалого часу. Так відомий вчений Бахін В. П., зазначає що методика розслідування є завершальним розділом науки криміналістики, який є системою наукових положень (закономірностей та принципів) а також сформованих на їх основі практичних рекомендацій (алгоритмів та програм), котрі забезпечують оптимальну організацію розслідування та попередження окремих видів злочинів [5, с. 121].

О. Н. Колесніченко визначав методику, як своєрідну систему загально — наукових положень, а також методичних рекомендацій, заснованих на нормах кримінально-процесуального законодавства, що використовуються відповідними органами та посадовими особами, метою яких є своєчасне розкриття та розслідування відповідних злочинів [6, с. 6].

Професор В. А. Журавель говорив про те, що у випадку методики розслідування кримінальних злочинів, перед науковцями постає завдання з уніфікації сучасних поглядів про криміналістичну методику. Він говорить про те, що потрібно визначити її структуру, мету та завдання. Необхідною умовою також є модернізація застарілих та розроблення нових методичних рекомендацій із розслідування певних видів злочинів керуючись основою запровадження універсальної моделі розслідування злочинів, ситуаційних підходів і більш об'ємного застосування наукових категорій, таких як криміналістична характеристика, криміналістична класифікація злочинів, типові версії та інші [7, с. 121].

Так, як розслідування корупційних злочинів, в т. числі хабарництва є окремим видом методики. Можна, проаналізувавши наведені вище визначення, сказати, що поняття методики розслідування корупції та хабарництва є комплексом криміналістичних

знань, навичок а також практичного досвіду, що стосується характеристики, типових ситуацій та необхідних дій слідчого, їхні тактичні особливості, які в сформовані в систему для дієвого виявлення, розкриття та здійснення досудового слідства у злочинах корупційного характеру (хабарництва).

Тому, як впливає із даного визначення, методика розслідування корупційних злочинів є комплексом певних дій (складових), які і є суттю методики розслідування.

Слід зазначити, що, зважаючи на особливості хабарництва та корупції, методика їх розслідувань повинна містити певні структурні елементи, які є характерними для значної кількості злочинів, а саме:

- криміналістичну характеристику;
- особливості планування та висунення версій;
- типові слідчі дії й відповідні їм комплекси гласних та негласних слідчих (розшукових) заходів;
- особливості тактики окремих слідчих дій;
- специфіку використання спеціальних знань;
- взаємодію слідчого з іншими державними службами та державними органами [8].

Отже, відповідно до даних структурних елементів, слід спочатку

визначити предмет криміналістичної характеристики. Основним завданням цього елементу є питання того, які саме дії визнаються корупційними злочинами. Діяння які визнано корупційними нами було висвітлено раніше. Такі дії відповідно до чинного законодавства поділяється на значну кількість підвидів корупції в тому числі і хабарництво.

Необхідним для визначення методики корупції та хабарництва є достовірний аналіз слідчим та прокурором слідчої ситуації по кожній конкретній справі.

Так Р. С. Белкін зазначає, що слідча ситуація, це своєрідна система, дані про яку створюють в уяві слідчого певну інформативну модель і відповідно до неї він діє. Також слід вказати на такі характеристики як типовість, повторюваність даних ситуацій, уточнити умови в яких будуть вирішуватися тактичні завдання розслідування. Дані умови постійно змінюються у зв'язку зі впливом на них суб'єктивних та об'єктивних факторів [9].

Розпочавши досудове розслідування, слідчому необхідно розробити план проведення слідчих дій. Даний план повинен бути співмірним з планом проведення оперативно-розшукових дій, так як від цього багато в чому залежить розслідування злочинів, котрі вимагають проведення вагомому комплексу спеціальних дій.

Такий план в будь-якому випадку повинен включати в себе:

- розшукові та слідчі версії;

- дані, котрі в обов'язковому порядку підлягають з'ясуванню для їхньої перевірки;
- перелік необхідних гласних та негласних слідчих дій;
- обставини, які необхідно дослідити оперативним шляхом, тощо [8].

Слід відмітити, що для дослідження корупційних злочинів та хабарництва є характерними організованість та плановість. Відповідно планова організація дозволяє більш ефективно використати усі передбачені законодавством способи та методи попередження і розкриття даних видів злочинів. Крім того, така організація надає допомогу у використанні науково-технічних способів та методів виявлення та фіксації доказів оперативної боротьби із злочинами, допомагаю широкому колу громадськості. Планування дозволяє досягнути поєднання двох складових, таких як слідчі дії та оперативно-розшукові дії, а також допомагає скоординувати взаємодію між відомствами та службами в конкретних кримінальних справах [10, с. 105].

Організація розслідування є поняттям значно ширшим порівняно з плануванням. Саме поняття організації слідства є узгодженим планом розслідування, налагодженою системою взаємодії під час розслідування між оперативними працівниками, слідчими, експертами та працівниками контролюючих органів. Крім того організація передбачає планування роботи слідчого, складання календарного плану роботи, вивчення необхідних нормативних матеріалів, котрі є необхідними для процесу розслідування справи, а також вжиття заходів які сприяють недопущенню розголошення даних слідства.

Наступною категорією, яка включається до методики розслідування хабарництва та корупції є висунення версій. Роль висунутих версій полягає у тому, що: 1. планується майбутня діяльність, яка спрямована на викриття суб'єкта; 2. здійснюється взаємодія працівників правоохоронних органів України; 3. здійснюється допомога громадськості; 4. розробляються заходи, які спрямовуються на запобігання злочинів, вчинених посадовою особою, при здійсненні нею своїх службових обов'язків [11, с. 387].

Побудова слідчих версій у справі є необхідною складовою, яка конкретизує цілі розслідування та слідчі дії. Правильне формування версій має вагоме значення для своєчасного розкриття злочинів. Проте побудова слідчих версій включає себе дотримання певних умов.

При прийнятті кримінальної справи до провадження слідчий в обов'язковому порядку визначає комплекс потрібних слідчих дій та оперативно-розшуко-

вих заходів, визначивши їх першочерговість. Так відповідно, до основних слідчих дій включаються:

- визначення співучасників, котрі є причетними до вчинення корупційних злочинів;
- створення системи доказів по обвинуваченню особи винної у вчиненні даних злочинів;
- аналіз умов та причин, котрі сприяли здійсненню злочину;
- прийняття заходів, що спрямовані на усунення зазначених корупційних злочинів;
- відшкодування збитків, які були спричинені корупційними злочинами;
- здійснення збору інформації про особу, яка підозрюється у вчиненні корупційного злочину [12, с. 152].

Встановлення суб'єкту злочину та всіх його співучасників є впливовим

фактором, що впливає на об'єктивність та повноту дослідження події злочину. У випадку вчинення злочину в співучасті, визначено що виконавець діє спільно з іншими особами, які є суб'єктами злочину та виконують роль пособника, організатора, посередника або співвиконавця.

Має значення, для методики розслідування корупції та хабарництва, також формування єдиної системи доказів проти особи, яка вчинила корупційний злочин. Під таким формуванням слід розуміти певний процес збирання слідчим повної та достовірної інформації, яка підтверджує той факт, що саме дана особа вчинили корупційний злочин.

Ще одним важливим моментом є відшкодування завданої злочином школи. Так, відповідно необхідним є визначення характеру та розмір завданих збитків, а також упущеної вигоди; дізнатися у потерпілого, про те чи була завдана моральна шкода; визначити розмір відшкодування збитків; описання та накладення арешту на майно підозрюваного та осіб причетних до діянь вчинених у корупційній сфері; по можливості розшукати викрадені матеріальні цінності (якщо такі були) та повернути їх законному власнику; вжити можливих заходів, які спрямовані на збереження майна.

Висновки. Отже методика розслідування хабарництва та корупції в Українському законодавстві є суттєво застарілою, що пояснюється тим, що корупційні злочини в Україні з кожним днем стрімко розвиваються по всій території України, починаючи з мінімальної адміністративно-територіальної одиниці (селища), завершуючи державним рівнем. У більшості випадків, корупційні злочини є породженими перш за все виконавчою владою. Проблема залишається актуальною в даний час, адже механізм взаємодії та сприяння між державними та місцевими

органами влади цілком очевидний. Так чиновники місцевих органів, так би мовити, забезпечують матеріальною вигодою вищі районні, далі обласні органи, і так своєрідною пірамідою доходять до вищих органів влади.

Поняття методики розслідування корупції та хабарництва можливо визначити як комплекс криміналістичних знань, навичок а також практичного досвіду, що стосується характеристики, типових ситуацій та необхідних дій слідчого, їхні тактичні особливості, які в сформовані в систему для дієвого виявлення, розкриття та здійснення досудового слідства у злочинах корупційного характеру (хабарництва).

Проте актуальним залишається питання розв'язання проблем, котрі пов'язані з модернізацією, вдосконаленням існуючих та розробленням нових методик розслідування хабарництва та корупції, а також необхідності визначення цілого кола питань. Ці питання стосуються:

- формування універсальної (базової) моделі криміналістичної методики розслідування корупції та хабарництва;
- здійснення класифікації криміналістичних методик;
- підвищення пізнавальної функції криміналістичної характеристики корупційних злочинів на підставі типових версій щодо підозрюваного (злочинця);
- надання методичних рекомендацій, які мають форму відповідних програм розслідування або алгоритмічних схем-дій слідчого.

Зважаючи на особливості корупційних злочинів, методика їх розслідування повинна включати в себе криміналістичну характеристику, особливості планування та висунення версій, типові слідчі ситуації й відповідні їм комплекси гласних та негласних

слідчих (розшукових) заходів, особливості тактики окремих слідчих дій, специфіка використання спеціальних знань, взаємодію слідчого з іншими службами та державними органами.

Потреба суспільства і держави в усуненні правових передумов (умов) назріла давно і можлива за умови наведених конституційних і законодавчих положень у відповідність до вимог правової держави, Резолюціями Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1466 [10] і № 1755 [11] (далі ПАРЕ). Резолюціями констатується, що реформи в багатьох сферах стримуються існуючими конституційними положеннями, внаслідок яких створюються перешкоди для впровадження реформ, необхідних для виконання Україною своїх зобов'язань перед ЄС. Для забезпечення довготривалої стабільності в державі, зазначає ПАРЕ, потрібно здійснення конституційних змін, згідно яких будуть встановлені чіткий поділ влади, введення належної системи стримувань і противаг між та всередині виконавчої, законодавчої та судової гілками влади і т.д. [13, с. 286].

Для того, щоб забезпечувати виконання методик розслідування дій пов'язаних із корупційною діяльністю, необхідним є створення єдиного закону з контролюючими органами, котрі повинні бути створені окрім державного ще й на місцевому рівні. Закон, котрий буде рівним для всіх громадян у державі, незалежно від статусу та посади, з визначенням неправомірних дій зі сторони посадовців державного рівня, а також наступних законних мір, по відношенню до них, з правовим вироком, маючи рівний однаковий статус між всіма громадянами нашого суспільства, який у подальшому буде настановою для всього суспільства, а також стане метою проведення деяких правових мір, а також становлення законного порядку в державі.

Література

1. Кимлик Н. В. Поняття та ознаки злочинних корупційних діянь / Н. В. Кимлик // Науковий вісник Національного університету ДПС України. — Ірпінь, 2012. — № 3 (58) — С. 219
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII / Відом. Верхов. Ради України. — 2014. — № 49. — Ст. 2056.
3. Кримінальний кодекс України від 12.01.2018 р. № 2341-14 / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.
4. Бахін В. П. Криміналістика: курс лекцій (ч. 1) / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. — 356 с.
5. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: текст лекций / А. Н. Колесниченко. — Х.: Юрид. ин-т, 1976. — С. 6.
6. Журавель В. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. Журавель // Вісник АПРн України. — 2007. — № 2 (49). — С. 177.

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: від 31 жовт. 2003 року URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16
8. Книженко С. О. Структурні елементи методики розслідування окремих видів злочинів / С. О. Книженко URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08ksoonz.pdf>
9. Шершньова В. О. Організація розслідування податкових злочинів / В. О. Шершньова URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvknus/2011_3/shersh.htm
10. Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі: монографія. — К.: НТВ «Правник», 2004. — С. 163.
11. Чичиркіна С. П. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування при виявленні приховування злочинів у сфері службової діяльності / С. П. Чичиркіна // Право та управління. — 2011. — № 2. — С. 387.
12. Журавель В. А. Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Проблеми законності: Респ. міжви-дом. наук. зб. — 2009. — Вип. 100. — С. 364.
13. Курило В. И., Самохин А. В. Коррупция как закономерный результат создания правовых предпосылок (условий) / Australian Journal of Education and Science. — Sydney University Press. — № 1(17), January-June, 2016. — P. 280–288.

References

1. Kymlyk N. V. Poniattia ta oznaky zlochynnykh koruptsiinykh diian / N. V. Kymlyk // Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy. — Irpin, 2012. — № 3 (58) — S. 219
2. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII / Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. — 2014. — № 49. — St. 2056.
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 12.01.2018 r. № 2341-14 / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2001, № 25–26, st. 131.
4. Bakhin V. P. Kryminalistyka: kurs lektsii (ch. 1) / V. P. Bakhin, I. V. Hora, P. V. Tsymbal. Irpin: Akad. DPS Ukrainy, 2002. — 356 s.
5. Kolesnychenko A. N. Obshchye polozheniya metodyky rassledovaniya otdelnykh vydiv prestuplenyi: tekst lektsyi / A. N. Kolesnychenko. — Kh.: Yuryd. yn-t, 1976. — S. 6.
6. Zhuravel V. Suchasni kontseptsii formuvannia okremykh kryminalistychnykh metodyk rozsliduvannia zlochyniv / V. Zhuravel // Visnyk APrN Ukrainy. — 2007. — № 2 (49). — S. 177.
7. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: vid 31 zhovt. 2003 roku URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16
8. Knyzhenko S. O. Strukturni elementy metodyky rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv / S. O. Knyzhenko URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08ksoonz.pdf>.
9. Shershnova V. O. Orhanizatsiia rozsliduvannia podatkovykh zlochyniv / V. O. Shershnova URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvknus/2011_3/shersh.htm
10. Sas V. A. Orhanizatsiia i taktyka slidchykh dii pry rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh zasudzhenyim do pozbavleniia voli: monohrafiia. — K.: NTV «Pravnyk», 2004. — S. 163.
11. Chychyrkina S. P. Osoblyvosti provedennia slidchykh dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia pry vyjavleni prikhovuvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti / S. P. Chychyrkina // Pravo ta upravlinnia. — 2011. — № 2. — S. 387.
12. Zhuravel V. A. Aktualni problemy kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia zlochyniv / V. A. Zhuravel // Problemy zakonnosti: Resp. mizhvi-dom. nauk. zb. — 2009. — Vyp. 100. — S. 364.
13. Kurylo V. Y., Samokhyn A. V. Korruptsiia kak zakonomernyi rezultat sozdaniia pravovykh predposylok (uslovyi) // Australian Journal of Education and Science. — Sydney University Press. — № 1(17), January-June, 2016. — P. 280–288.

Базарник Богдан Ігорович*суддя**Нетішинського міського суду Хмельницької області***Базарник Богдан Игоревич***судья**Нетишинского городского суда Хмельницкой области***Bazarnik Bogdan***Judge of the**Netishyn City Court of Khmelnytsky Region*

DOI: 10.25313/2520-2308-2018-7-4958

**ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА
КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІВ****ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ
КОМПЕТЕНТНОСТИ СУДЕЙ****PROFESSIONALIZATION AS A COMPUTER
COMPETENCY OF JUDGES**

Анотація. Проголошення та визнання Україною гії принципу верховенства, побудови демократичної правової держави та розвитку громадянського суспільства потребує не лише духовних, матеріальних, організаційних заходів темпорального виміру, але, передусім, переосмислення ролі та місця професіоналів-юристів. Саме завдяки професійній юридичній діяльності нині, в контексті еволюції національної правової системи, ймовірно спрогнозувати шляхи розвитку національного права.

Питання професіоналізму в будь-якій сфері діяльності є актуальним, особливо гостро стоїть ця проблема в правовій сфері, оскільки від професіоналізму юристів залежить функціонування основних сфер життєдіяльності соціуму. У контексті політико-правових та судової реформи, коли обрано стратегічний курс до Європейського Союзу, значно зростають вимоги до рівня професіоналізму суддів, способних глибоко аналізувати процеси, що відбуваються як у судовій системі, так і суспільному житті, бачити перспективу правових реформ, гарантувати ефективне правосуддя. Обстоювання демократичних правових ідеалів у державі вимагає якісного функціонування судової системи, що першочергово актуалізує проблему професійної компетентності основних суб'єктів цієї сфери – суддів.

Розглянуто теоретико-правову природу дефініції «професіоналізації» як складової компетентності судді. Здійснено системний аналіз професіоналізації судді, що відкриває можливість обґрунтувати її значущість як складової компетентності судді, охарактеризувати рівень особистісного розвитку, від якого залежить ефективність судочинства. Відтворено модель професіоналізму судді: професійна спрямованість (позитивне ставлення до професії; професійна мотивація; професійна придатність; психологічна готовність до професійної діяльності; професійні цінності, інтереси, відносини; професійна усталеність); професійна компетентність (теоретико-правова, практично-правова та системно-аналітична); професійна відповідальність (спосібність передбачити результати особистої професійної діяльності; відповідальність за результати професійної діяльності; відповідальність за збереження конфіденційної інформації; готовність нести відповідальність за результати особистої професійної діяльності в ситуації ризику); професійна мобільність (інтегративність знань; синергетичне мислення; здатність оперативно трансформуватися до конкретних судових справ; професійна майстерність).

Ключові слова: суддя, професіоналізація, професіонал, професійна діяльність, суддівська діяльність, професіоналізація суддів, професійна спрямованість, професійна компетентність, професійна відповідальність, професійна мобільність.

Аннотация. Провозглашение и признание Украины действия принципа верховенства, построения демократического правового государства и развития гражданского общества требует не только духовных, материальных, организационных мероприятий темпорального измерения, но, прежде всего, переосмысления роли и места профессионалов-юристов.

Именно благодаря профессиональной юридической деятельности сейчас, в контексте эволюции национальной правовой системы, вероятно спрогнозировать пути развития национального права. Вопрос профессионализма в любой сфере деятельности является актуальным, особенно остро стоит эта проблема в правовой сфере, поскольку от профессионализма юристов зависит функционирование основных сфер жизнедеятельности социума.

В контексте политико-правовых и судебной реформы, когда выбран стратегический курс в Европейский Союз, значительно возрастают требования к уровню профессионализма судей, способ не глубокие анализировать процессы, происходящие как в судебной системе, так и общественной жизни, видеть перспективу правовых реформ, гарантировать эффективное правосудие.

Отставание демократических правовых идеалов в государстве требует качественного функционирования судебной системы, в первую очередь актуализирует проблему профессиональной компетентности основных субъектов этой сферы – судей.

Рассмотрены теоретико-правовую природу дефиниции «профессионализации» как составляющей компетентности судьи. Осуществлен системный анализ профессионализации судьи, открывает возможность обосновать ее значимость как составной компетентности судьи, охарактеризовать уровень личностного развития, от которого зависит эффективность судопроизводства. воспроизведен модель профессионализма судьи: профессиональная направленность (положительное отношение к профессии и профессиональная мотивация и профессиональная пригодность; психологическая готовность к профессиональной деятельности; профессиональные ценности, интересы, отношения и профессиональная устойчивость) профессиональная компетентность (теоретико-правовая, практически-правовая и системно-аналитическая) профессиональная ответственность (способность предсказать результаты личной профессиональной деятельности, ответственность за результаты профессиональной деятельности, ответственность за сохранение конфиденциальной информации, готовность нести ответственность за результаты личной профессиональной деятельности в ситуации риска); профессиональная мобильность (интегративности знаний; синергетическое мышление, способность оперативно трансформироваться в конкретных судебных дел; профессиональное мастерство).

Ключевые слова: судья, профессионализация, профессионал, профессиональная деятельность, судебская деятельность, профессионализация судей, профессиональная направленность, профессиональная компетентность, профессиональная ответственность, профессиональная мобильность.

Summary. The proclamation and recognition by Ukraine of the rule of law, the construction of a democratic rule of law and the development of civil society requires not only the spiritual, material, organizational measures of the temporal dimension, but, first of all, a rethinking of the role and place of lawyers. Due to professional legal activity, nowadays, in the context of the evolution of the national legal system, it is likely to predict the ways of development of national law.

The question of professionalism in any sphere of activity is relevant, especially this problem is acute in the legal sphere, since the functioning of the main spheres of life of the society depends on the professionalism of lawyers. In the context of political-legal and judicial reform, when a strategic course is adopted in the European Union, requirements for the level of professionalism of judges are significantly increased, it is a profound way to analyze the processes occurring both in the judicial system and public life, to see the prospect of legal reforms, to guarantee effective justice. . The advocacy of democratic legal ideals in the state requires a good functioning of the judicial system, which primarily addresses the issue of professional competence of the main actors in this sphere – judges.

The theoretical and legal nature of the definition of «professionalization» as a component of the judge's competence is considered. A systematic analysis of the judge's professionalization is carried out, which opens up the possibility to substantiate its significance as a component of the judge's competence, to characterize the level of personal development, on which the effectiveness of legal proceedings depends. the model of professionalism of the judge was recreated: professional orientation (positive attitude to the profession, professional motivation, professional suitability, psychological readiness for professional activity, professional values, interests, relationships, professional standing); professional competence (theoretical-legal, practical-legal and system-analytical); professional responsibility (ability to predict the results of personal professional activities, responsibility for the results of professional activity, responsibility for the preservation of confidential information, readiness to be responsible for the results of personal professional activity in a situation of risk); professional mobility (integrative knowledge, synergetic thinking, ability to quickly transform into specific litigation, professional skills).

Key words: judge, professionalization, professional, professional activity, judicial activity, professionalization of judges, professional orientation, professional competence, professional responsibility, professional mobility.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність здійснення правосуддя в державі безпосередньо пов'язується з підвищенням ролі людського чинника. Тому, на сучасному етапі динамічного реформування судової системи, особливої актуальності набуває проблема кадрового менеджменту судової системи України. Прийняття нового Закону «Про судоустрій і статус суддів» не тільки структурно вплинуло на функціонування судової системи, а й забезпечило удосконалення системи принципів судової влади, особливо у сфері формування корпусу професійних суддів.

Водночас, поступ щодо якісних змін у процесі судової реформи в Україні безпосередньо залежить від рівня кваліфікації всіх суддів, тобто рівня їхньої особистісної та професійної підготовленості та фаховості. Означене актуалізує вивчення теоретико-правової природи дефініції професіоналізації як складової компетентності суддів, що сприятиме розбудові ефективної та інноваційної суддівської системи та відповідно підготовці професійних суддів.

Окремі аспекти означеної проблематики аналізувалися у наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних юристів та психологів. Так, процесуальні проблеми діяльності судді не залишилися поза увагою вчених (О. Бондаренко, М. Костицький та ін.), встановивши специфіку психологічного знання та його місця у діяльності судді, значимість світоглядно-філософських засад у контексті герменевтичної природи судочинства. Юридично-психологічні аспекти досліджуваної проблематики висвітлювалися у працях О. Бандурки, П. Біленчук, Л. Москвич, Н. Шукліної, В. Беда, В. Буткевича, І. Зошій, та ін. Проте, проблема теоретико-правової природи дефініції професіоналізації як складової компетентності суддів розглянуті ще не достатньо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідити теоретико-правову природу дефініції професіоналізації як складової компетентності суддів.

Постановка проблеми. Патетичне тлумачення сутності «професіоналізації» іноді не узгоджується зі самим образом індивіда, який конкурує з іншими професіоналами. Узвичаєне розуміння професіоналізації як процесу набуття професійних навичок ігнорує динаміку внутрішньої та міжпрофесійної конкуренції, діяльність особистості в середовищі стрімкого прогресу знань, мобільні зміни соціальних стандартів, градацію від прямих до віртуальних взаємодій тощо. Як справедливо зауважує сучасна дослідниця Пряжникова Е. Ю. «сама професія дедалі частіше визначається як засіб для побудови особистого життєвого успіху, себто знаходження,

за її допомогою, власного місця у суспільстві» [1, с. 14]. Відтак, оволодіння методами випереджаючої активності в освоєнні соціального простору, є сучасною нагальністю, легковажність чим може призвести до суттєвого зниження ефективної діяльності професіоналів.

Виклад основного матеріалу. Дефініція «професіоналізація» виступаючи динамічним виразником професіоналізму, тлумачиться як досягнення фахової майстерності, процес нелінійного становлення індивіда, адже однією зі сторін виступає розвиток власної особистості, а з іншої — її соціалізація [2, с. 203]. Звідси, професіоналізація — це особливий процес набуття сучасних спеціалізованих знань, формування нового фахового досвіду, а в цілому модерної професійної компетентності. Останню, ми тлумачимо, як інтегровану систему індивідуальних та ділових властивостей працівника, яка показує рівень фахових знань, спеціалізованих умінь та професійного досвіду, необхідних для досягнення визначеної мети, а також творчо-ініціативний потенціал індивіда щодо вирішення назрілих проблем та постановки актуальних цілей.

Відтак, професіоналізм, професіоналізація та професійна компетентність — соціологічно-психологічні категорії, за допомогою яких ми зможемо визначити особливості процесу професіоналізації суддів.

Поняття професіоналізму, по суті вперше, було визначено в Енциклопедії професійної освіти за ред. Батишева С. Я., де воно розглядається як індивідуальна особливість фахівця, набута, у процесі навчальної та практичної діяльності, спосібність до компетентного здійснення оплачуваних функціональних обов'язків; ступінь умілості та рівень майстерності в конкретному ділі, що відповідає межах складності окреслених завдань. Акцентування ставиться на креативне використання інформації, яку суб'єкт, задля оперативної практичної реалізації, набув у процесі розвитку свого професіоналізму [3, с. 379].

Дослідниця Беляєва А. П. у своїй науковій розвідці визначає професіоналізм як об'єктивізуючу якість, яка є доконечною, як для звичайного робітника, так і керівника-управлінця, а тим більше працівників державної служби чи судової влади. Відтак, ця якість репрезентує собою всю сукупність фізичних, моральних, інтелектуальних, професійних та ділових спосібностей фахівця конкретної галузі [4, с. 3–8].

У філософсько-соціологічному контексті професіоналізм аналізується як «...складна інтегративна соціально-психологічна дефініція, яка окреслює характер та визначає рівень опанування індивідом

певною професією. Професіоналізм — це не лише значний поступ суб'єкта у професійній діяльності, але передусім і володіння відповідними соціально-психологічними якостями та такими властивостями, як свідоме ставлення до праці, «ціленаправленість» дій (за Вебером М.), задоволення ними. Професіоналізм — це вищий щабель досконалості в конкретному виді діяльності, граничний ступінь майстерності, довершення певної справи на найвищому рівні» [5, с. 57]. Також професіоналізм визначається як комплекс індивідуальних особливостей людини, доконечних для ефективної професійної діяльності [6, с. 31]. Або ж як інтегральна особистісна характеристика індивіда, який на значливому рівні оперує засадами фахового спілкування та нормами професійної діяльності; керується професіональними ціннісними регулами, повсякденно практикує професійну етику; ініціативно розвиває особистість засобами свого фаху; вдосконалює професійний досвід; намагається викликати запит соціуму до результатів обраної ним професії, хистко реагує на новочасні потреби суспільства стосовно сфери його професійної діяльності [7, с. 55].

У контексті акмеології дефініція «професіоналізму» вперше аналізується Кузьміною Н. В., яка тлумачить цей феномен як якісну особливість суб'єкта діяльності — репрезента певної професії, що характеризується мірою володіння ним сучасним значенням та новітніми засобами розв'язання професійних завдань, ефективними способами їх реалізації. Окрім того, вводить кількісні атестації, зауважуючи, що міра цього опанування у кожного індивіда розбіжна, а відтак можна дискутувати про високий, середній та низький рівень професіоналізму представника кожної окремої професії [8, с. 51].

Гузій Н. В. зосереджує увагу на тому аспекті, що аналіз професіоналізму суто в діяльному вимірі значно обмежує значимість дефініції, себто необхідно брати до уваги еволюцію індивідуально-спрямованих методологічних підходів, що, передусім, актуалізує увагу науковців до особистісних аспектів професіоналізму, позаяк професійні здобутки індивіда обумовлюються не лише відмінною системою умінь та навичок, але й розвитком професійно-індивідуальних здібностей, якостей, що трансформують систему запитів та цінностей суб'єкта певно діяльності, праці [9, с. 123].

Акмеологи, у результаті активного наукового пошуку, обґрунтували дефініцію професіоналізму, як інтегральну психологічну характеристику індивіда, яка відображує характер та рівень оволодіння ним конкретною професією. Зауважуючи, що це не лише досягнення ним значних професійних резуль-

татів, але й доконечно присутність психологічних компонентів — внутрішнього ставлення особи до професійної діяльності, наявність її психологічних якостей. Відтак, у цілісному підході до дефініції професіоналізму виокремлюються два його аспекти: мотиваційна сфера (стимулювання індивіда до певної діяльності, її значущість, цілі, дезидерати) та операційна сфера (застосування особою мисленевих здібностей, знань, прийомів, технологій та ін.) [10, с. 179–180]. Саме таке системне осмислення особистісно-діяльнісної значущості професіоналізму абсолютно правомірно відображує не лише якість фахової діяльності, але й її вплив на індивіда, високі стандарти індивідуальних норм, постановок, мотивації досягнень у професіоналів [9, с. 78].

Опираючись на акмеологічне розуміння особистісно-діяльнісної природи дефініції професіоналізму, останній аналізується нами в єдності індивідуальних та діяльнісних виявів феномена як органічно взаємозалежних підсистем, а концептуальна структура професіоналізму суб'єктів суддівського корпусу конкретизується професійною спрямованістю, професійною компетентністю, професійною мобільністю та професійною відповідальністю.

Професійна спрямованість судді характеризується позитивним ставленням до свого фаху, внутрішнім впливом, себто мотивами вибору суддівської практики, та зовнішнім впливом, тобто впливом інших суб'єктів та соціальною значущістю окресленої спеціальності тощо. Розвиток професійної спрямованості суддів визначається насамперед особистісним позитивним ставленням до свого фаху та чітко окресленими мотивами, які виступають основою такого ставлення.

У психологічних наукових дослідженнях акцентується на тому, що успіх діяльності індивіда насамперед залежить від позитивного ставлення до обраної професії, а самі функціональні можливості особистості можуть бути визначені тільки за умови, коли ділові риси є результатом не лише здібностей, але й бажання реалізовувати їх на практиці. Відтак, ми можемо виокремити три рівні професійної спрямованості (адаптовано для суддів):

I рівень — судді з позитивною професійною спрямованістю на судову діяльність, що передбачає гармонійний зв'язок між домінуючими мотивами зі самим змістом професійної діяльності;

II рівень — судді, для яких прийнятий компроміс між негативним ставленням до професії, судової системи та перспективою подальшої успішної професійної самореалізації;

III рівень — судді з негативним, байдужим («нігілістичним») ставленням до професійної діяльності,

професійний вибір пов'язаний лише з матеріальною вигодою, соціальними гарантіями, суспільним статусом, іміджем означеного фаху.

Шипуліна Л. О. переконана, що визначальною проблемою у продуктивному формуванні професійної спрямованості є контроверза між змістом професійної діяльності та особистою значущістю вибору професії. Відтак пропонує для вирішення цієї суперечності та забезпечення позитивної динаміки розвитку професійної спрямованості в умовах підготовки суддів: поглиблення особистісної значимості вибору; чітке корегування мотивації, зокрема акцентування на домінуючий мотив, який об'єктивно відображає зміст діяльності; формування доведених мотивів діяльності; окреслення перспектив подальшої професійної діяльності [11, с. 17].

Професійна спрямованість судді — це ціннісний вимір його особистісного професійного потенціалу, соціальна, моральна і професійна зорієнтованість, яка формує ціннісно-орієнтаційну і мотиваційну серцевину морально-професійної культури, поєднуючи такі риси-компоненти: цінності, ціннісні орієнтації, принципи, переконання, інтереси та потреби.

Разом з тим професійну спрямованість гарантують наступні різновиди інтеграції: інтеграція знань, практичних умінь та навичок; інтеграція теоретичного та практичного навчання; інтеграція різних наукових шкіл щодо навчання професійних суддів; інтеграція світових правових практик; інтеграція електронного судочинства; соціокультурна інтеграція.

Отже, від рівня набутих знань в процесі навчальних практик, опанованих навичок в ході виконання реальних обов'язків та завдань, залежить ступінь професійної спрямованості майбутнього судді, що в свою чергу обумовлює формування професійної компетентності.

Професійну компетентність майбутнього судді аналізуємо як цілісно сформовану систему професійних знань, умінь та навичок, способів й методів діяльності, здібностей, особистісних орієнтацій, моральних цінностей, манери спілкування, доконечних для результативної діяльності в сфері судочинства. Отже, це інтегральна особливість індивіда, що представляє собою комплекс професійних компетенцій, які обумовлюють кебету до судової діяльності. Визначальним орієнтиром для виокремлення певної кількості компетенцій є соціальний запит, що відображає проблеми правової системи, сфери судочинства як окремої держави, так і світу, соціальні дезидерати до особистісних якостей [10, с. 181].

Соціальні запити, Бангалорські принципи діяльності судді, Кодекс етичних норм та поведінки

суддів, розробки Національної школи суддів України, чинне національне законодавство, аналіз значної кількості наукових доробок, світових судових практик, досвід української системи судочинства дозволяє зробити висновок, що професійна компетентність майбутнього судді містить наступні три групи компетенцій: теоретико-правову, практично-правову та системно-аналітичну. Водночас, кожна з означених груп доконечно містить спеціальні компетенції, які безпосередньо відповідають за певний напрямок галузі права. Зауважимо, що кожна з окреслених професійних компетенцій здійснює особні функції, а відтак може бути представлена як окремий комплекс компетенцій, які означають її специфічну особливість.

Практика свідчить, що в процесі навчання індивід набуває лише професійних компетенцій, натомість професійна компетентність юриста, а в нашому випадку судді, проявляється та розвивається вже у процесі реальної правової (судової) практики. Отже, компетентність стосовно до компетенції виступає як інтегрована дефініція, що характеризує індивіда як суб'єкта, який у практичній діяльності реалізовує компетенції, якими він оперує.

Професійну компетентність гарантують такі різновиди інтеграції: інтеграція наукових знань; інтеграція різних науково-правових шкіл стосовно навчання майбутніх суддів; інтеграція знань, практичних умінь та навичок; інтеграція теорії та практики; інтеграція міжнародного законодавства; інтеграція світових інноваційних практик в освіту майбутніх суддів.

Професійна відповідальність судді передбачає передусім моральну відповідальність — регулювання, координацію та оцінку індивідом своїх дій відповідно до чинного національного законодавства, міжнародних правових стандартів та адекватно до встановлених суспільних норм та моралі. Себто, внутрішня індивідуальна відповідальність, що гармонійно співвідноситься з інтересами кожної людини «як найбільшої соціальної цінності», що в цілому перетворює дії судді на соціально відповідальні. Соціальна відповідальність у цьому контексті осмислюється як відповідальність судді за свої дії, їх результати та наслідки, а також упущення, які стосуються іншої особи та оцінюються згідно правових норм [10, с. 182].

Професійна відповідальність судді означає, що він не тільки має конкретну судову діяльність, яка передбачає юридичні наслідки, але й враховувати їх дію на інших людей у контексті правових норм, моральних цінностей та принципів. Окрім того, повинні враховуватися моральні наслідки професійної

діяльності, які, також, можуть торкатися окремих індивідів, певних груп або й, навіть цілих верст соціуму до наступних поколінь. Наскільки далеко поширюються ці наслідки у кожному конкретному випадку обумовлюється, передусім, об'єктивною структурою та соціальними взаємозв'язками певної ситуації, так і від того, наскільки суддя об'єктивно чи суб'єктивно осмислює ці наслідки, що залежить від правової обізнаності, моральних установок та досвіду.

Професійну відповідальність гарантують наступні види інтеграції: інтеграція теоретичного та практичного навчання; морально-правова інтеграція; соціокультурна інтеграція.

Професійну мобільність суддів осмислено як інтегровану якість особистості, що проявляється у: здатності ефективно застосовувати систему універсальних професійних прийомів для виконання поставлених завдань у сфері судочинства; здатності успішно переключатися на інші судові справи, фахово аналізуючи певну ситуацію; володінні високим рівнем системних професійних знань та досвідом їх дієвого використання; готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних методів виконання завдань у галузі судочинства, опираючись на національне законодавство та міжнародно-правову практику; творчій майстерності.

Як переконливо доводить Москвич Л. М., творчість судді виявляється в його спосібності віднайти в одиницях та індивідуальності розглянутої ним юридичної ситуації загальність, абстрактність і типовість юридичної норми [12, с. 189]. Таким чином, суддя створює гармонійну єдність загального, абстрактного та конкретного. Для цього йому необхідно мати активність і мобільність пізнавальних процесів, кмітливості, гнучкості мислення, ерудицію, аналітичні та прогностичні здібності. Адже якщо в судді низький рівень розумової працездатності, інтелекту та пізнавальної активності, слабка пам'ять, відсутня мотивація щодо досягнення успіхів у професійній діяльності, апатичне відношення до професії тощо, його праця не буде творчою, а відтак, ефективною.

Видами інтеграції, які забезпечують професійну мобільність є: інтеграція різних науково-правових шкіл стосовно навчання майбутніх суддів; інтеграція знань, практичних умінь та навичок; інтеграція теоретичного та практичного навчання; соціокультурна інтеграція; інтеграція електронного судочинства; інтеграція новітніх правових методик.

Нами відтворено модель професіоналізму судді: професійна спрямованість (позитивне ставлення до професії; професійна мотивація; професійна придатність; психологічна готовність до професійної діяльності; професійні цінності, інтереси, відносини;

професійна усталеність); професійна компетентність (теоретико-правова, практично-правова та системно-аналітична); професійна відповідальність (спосібність передбачити результати особистої професійної діяльності; відповідальність за результати професійної діяльності; відповідальність за збереження конфіденційної інформації; готовність нести відповідальність за результати особистої професійної діяльності в ситуації ризику); професійна мобільність (інтегративність знань; синергетичне мислення; здатність оперативно трансформуватися до конкретних судових справ; професійна майстерність).

Зауважимо, що професіоналізм випускника юриста стає лише певною підосновою досягнення необхідного рівня професіоналізму судді, який набувається на робочому місці через розвиток професійної майстерності. Вчений Бандурка О. М. слушно відзначає, що професійна підготовка українських спеціалістів є не гіршою зарубіжної, більше того, чимало з них володіють значно кращою фаховою виучкою. Проблемою ж виступає соціальний контекст, передусім несприятливі умови праці, що перешкоджає максимальній реалізації індивідуального потенціалу професіонала [13, с. 84]. Відтак це виступає основою проблем у процесі якісної трансформації українського соціуму відповідно до світових стандартів.

Слушно зауважує Шукліна Н., що саме «високий професіоналізм суддів є запорукою якісного функціонування судової системи» [14, с. 35]. Підвищення й підтримка високого рівня професіоналізму й професійної дисципліни, дотримання традицій професійної культури суддів повинні виступати пріоритетним напрямком незмінного удосконалення судової системи України.

Висновки. Проблематика професіоналізації суддів передбачає її осмислення не лише як самостійного явища чи процесу, а і як складової суспільної сфери. Система професіоналізації суддів має будуватись на наукових засадах, враховуючи цілий ряд суб'єктивних та об'єктивних факторів і, в першу чергу, це пов'язано з реформуванням судової системи України. Саме від професіоналізму суддів, їхнього вміння приймати правильні судові рішення залежить ефективність правосуддя в державі. З досвіду світових розвинутих країн відомо, що в ситуаціях постійних змін та неузгодженості нормативно-правового забезпечення, кризових явищ та нестабільної політичної ситуації саме система професійної підготовки суддівського корпусу, враховуючи орієнтацію на прогресивний напрямок щодо поставлених цілей та завдань європейського розвитку країни, може стати основою позитивних змін та запорукою формування професіоналів у судовій системі України.

Література

1. Пряжникова Е. Ю., Пряжников Н. С. Профориентация: учеб пособие для студ высш учеб заведений. 5-е изд., испр. и доп. М.: Издательский центр «Академия», 2010. 496 с.
2. Социальное управление: Словарь. Под ред. В. И. Добренкова, И. М. Слепенкова. М.: Изд-во МГУ, 1994. 208 с.
3. Энциклопедия профессионального образования: в 3 т. Под. ред. С. Я. Батышева. М. 1999. Т. 2. 440 с.
4. Беляева А. П. Развитие системы профессионального образования. Педагогика. 2001. № 8. С. 3–8.
5. Деркач А., Зазыкин В. Акмеология: Учебное пособие. СПб.: Питер, 2003. 256 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. М: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
7. Біскуп В. С. Кар'єра VS професіоналізм: технології просування на противагу професіоналізації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2012. № 993. Вип. 29. С. 53–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2012_993_29_12.
8. Кузьмина Н. В. Закономерности акмеологоориентированного становления профессионализма учителя. Акмеология: науч.-практ. журн. Междунар. акад. акмеол. наук. столич. гуманитар. ин-т. Москва, 2003. № 4 (8). С. 50–54.
9. Гузій Н. В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 — теорія і методика професійної освіти. Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. Київ, 2007. 432 с.
10. Іванченко Є. А. Професіоналізм як складова компетентності економіста та його оцінювання в системі інтегративної професійної підготовки майбутніх економістів. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія». № 9/1. Вип. 15. 2009. С. 178–187.
11. Шипуліна Л. А. Формирование профессионализма будущих экономистов средствами новых информационных технологий: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук.: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Ставрополь, 2004. 21 с.
12. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз. Білозерка: Білозер. район. друк., 2004. 224 с.
13. Васильєва О. І., Васильєва Н. В. Формування системи понять щодо професіоналізації публічної служби в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 11. С. 82–86. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2018/16.pdf.
14. Шукліна Н. Професійний розвиток судді: виклики сьогодення. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 3. С. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_6

References

1. Pryazhnikova E. Yu., Pryazhnikov N. S. Professional orientation: study aid for students of higher educational institutions. 5th ed., Correction and add M.: Publishing Center «Akademiya», 2010. 496 p.
2. Social management: Dictionary. Ed. YOU. Dobrenkova, IM Slepenskova Moscow: Izvst. Of Moscow State University, 1994. 208 p.
3. Encyclopedia of professional education: in 3 tons. edit S. Ya Batyshev M. 1999. T.2. 440 s.
4. Belyaeva AP Development of vocational education system. Pedagogy 2001. № 8. S. 3–8.
5. Derkach A., Zazykin V. Akmeologiya: Textbook. St. Petersburg: Peter, 2003. 256 p.
6. Markova A. K. Psychology of professionalism. M: International humanitarian fund «Knowledge», 1996. 308 p.
7. Biskup VS Career VS professionalism: technology advancing versus professionalism. Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Sociological researches of modern society: methodology, theory, methods. 2012. No. 993. Vip. 29. P. 53–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2012_993_29_12.
8. Kuzmina N. V. Laws of acmeologic-oriented formation of teacher's professionalism. Acmeology: scientific practice. Journ International acad. acmeol sciences capitalize on humanist in-t Moscow, 2003. No. 4 (8). Pp. 50–54.
9. Guzyi NV A category of professionalism in the theory and practice of preparing a future teacher. Dissertation for the degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.04 — theory and methodology of vocational education. Institute of Higher Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 2007. 432 p.
10. Ivanchenko Ye. A. Professionalism as a component of the competence of an economist and his assessment in the system of integrative professional training of future economists. Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series «Pedagogy and Psychology». No. 9/1. Whip 15. 2009. p. 178–187.
11. Shipulin L. A. Formation of professionalism of future economists by means of new information technologies: author's abstract. dis to acquire scientific degree Candidate ped Sciences: Specialists. 13.00.08 «Theory and methodology of vocational education». Stavropol, 2004. 21 p.

12. Moskvich L.M. Status of judges: theoretical and comparative legal analysis. Belozerk: Belozerk. district. Pr., 2004. 224 p.

13. Vasiliev OI, Vasilieva N.V. Formation of a system of concepts concerning the professionalization of public service in Ukraine. Investments: practice and experience. 2018. No. 11. S. 82–86. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2018/16.pdf.

14. Shuklyna N. Professional Development of the Judge: Challenges of the Present. The word of the National School of Judges of Ukraine. 2013. No. 3. P. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_6

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 7(12)

Головний редактор — *Омельчук В.А.*

Київ 2018

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 18.10.2018. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 8,37. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.